

B2-páholly

Szeretem a tengert. A tenger is szeret engem. A tengerrel mi szeretjük egymást. Így van ez már sok nyaranta, amikor Dragében próbáljuk magunkat felkészíteni az év hátralévő részére. Nagy a nyár, nagyon kék a víz, éjszakánként óriásholdak trónolnak az égen, és ezüsthidakat feszítenek a sötétől lenyugodott hullámok fölé. A legjobb, ha nem akarok ilyenkor magamtól semmit. És a legjobb, ha a világ sem akar semmit tőlem. Senki nem akar senkitől semmit. Víz, ég, sós szél, kabócák szüntelen zenéje a nappalokban, csillagok kristály-zenéje a partot övező apró szigetek fölött. Senki ne akarjon senkitől semmit! S amíg ez működik, működik a nyaralás is.

Évek óta ugyanaz a négyes kulcsolja ki a dragéi apartman ajtaját, hogy tíz napra megfeledkezzék a világról. Néha megdöbbenek, ha belegondolok, mennyire más és más emberek ők. Az ők a mi. A feleségem, Csilla bölcsészetet végzett (angol–orosz szak) üzletkötő, egy japán cég magyarországi képviselőjét vezeti, lebeg humán érzelmiség és kötelező technokrata attitűdök között. Mária, a barátom felesége iskolaigazgató, végzettsége matematikatanár, mélyen és őszintén vallásos ember, aki e kétféle komoly kötődés mellett itt szeretné felszabadítani magát a hétköznapi nem feltétlenül keserű fogságából. Robi, a barátom operatőr és rendező, jobb időkben a főiskolán leendő filmeseket tanított a szakma fortélyaira, s mellesleg több tucat kisfilmet forgatott, melyek hol díjakat kaptak, hol pedig botrányt kavartak – ami szintén felér egy díjjal a rendezőnek. *Leben und leben lassen!* Ahhoz, hogy ez működjék, bizonyos megszokások és íratlan megállapodások szükségeltetnek. Ébredés után a feleségemmel lemegyünk úszni a tengerre (ablakunk alatt a tenger, nem kell sokat kutyaolnunk). Ahogy csapkolódunk a vízben befelé, először még árnyékban úszunk, hiszen a ház mögött magasodó hegy eltakarja a felkelő napot. Aztán egyszerre, ha túlúsztuk az árnyékot, arany-özönt zúdít ránk a nap – ezek a legszebb pillanatai az ébredésnek. Az étkezések bőségesek anyagban és szellemben – olykor-olykor órákat üldögélünk beszélgetve a különféle ételek fölött. Kibeszéljük magunkat – végre olyasmiről esik szó, amiknek fölemlegetésére a rohanó mindennapokban nincs lehetőség. Roppant civilek tudunk lenni, és ezt marhára élvezzük. Vagyunk, amik egyébként nem, vagy csak ritkán lehetünk. A lányok egész nap a pineák alatt napoznak-hűsölnek, olvasnak és pletykálnak, időről időre belevetik magukat a tengerbe. Robi reggeltől estig szudokuzik, ha épp nem, akkor a magával hozott sajtót, Élet és Irodalom, Népszabadság stb. lapozgatja. Vagy épp nagyokat alszik, hetek-hónapok kialvatlanságát pótlandó. Jómagam egy rólam/velem készült beszélgető-könyv kérdéseit válaszolgatom meg szorgalmasan – érdekes módon, immár második nyara –, Thomas Mannt, Thomas Bernhardot és Rilke-levelezést olvasok. Drage kis halászfalu, számunkra a demokrácia partja. Semmi sem kötelező azon kívül, ami belül kívánczik. Nincsenek nagy túrák, vásárlások, kóborlások... A nagy utak, gondolatcserék és érzelmi portyázások belül történnek meg velünk, így valamennyi nyaralás öntisztulása is a léleknek... S talán elég is ennyi...

Zalán Tibor

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XVII. évfolyam 6. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából kiadja a Napkút Kiadó Kft. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers), **Balázs Géza** (nyelvművelés), **Bognár Antal** (életrajz), **Borbély András** (kisebbségek), **Elek Szilvia** (zene), **Hlavacska András** (műbírálat), **Kovács Ildikó** (szöveggondozás), **Sebeők János** (környezet), **Szondi Bence** (történelem), **Toót-Holló Tamás** (próza), **Vincze Ferenc** (dokumentum), **Wehner Tibor** (művészet).
Szerkesztőségvezető: **Cserép Nelli**. Napút-kör: **Báthori Csaba**, **Bereményi Géza**,
Csáji László, **Koppány Donceve Toso**, **Gráfik Imre**, **Jankovics Marcell**, **Dr. Koncz Gábor**,
Prágai Tamás, **Radnóti Zsuzsa**, **Rakovszky Zsuzsa**, **Szakolczay Lajos**, **Szörényi László**
(tiszteltetbeli konzulensek). Alapította: **Masszi Péter**. Laptev: **Gosztola Gábor**.
Szerkesztőség: Ady Endre Művelődési Központ, 1043 Budapest, Távasz u. 4.
Telefon: (1) 225-3474 • Mobil: (70) 617-8231 • E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu
A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

B/2 páholy

Zalán Tibor tárcája borítóbelső

Előter

Legyen tizennégy a bekezdések száma. 3

Önszócikk

Babics Imre 5, Ferdinandy György 5,
Garaczi László 6, Jókai Anna 7,
Juhász Ferenc 7, Kiss Anna 7,
Molnár Miklós 8, Sajó László 10,
Térey János 12, Toót-Holló Tamás 12,
Végh Attila 18, Vörös István 19

Ébert Tibor: Hiányod világokat öl. 21

Ébert Yvonne: Remény és elmenet 38

Mustra

Csörsz István: Földtaposók. 40

Lábass Endre: Celofántánc 47

Hetedhét

Marin Georgiev: Utassy József
(Kiss Benedek fordítása) 50

Dél; Pitypang; Ítélet
(Utassy József fordításai) 51

Macska (Rózsa Endre fordítása) 53

Komáromi Sándor: Hangok a múlt rejtekeiből 54

Téka

Sipos Lajos: Berda József
pályakezde Újpesten 61

T. Kovács Péter: Kozma Andor ébresztése . . 73

Kozma Andor: A Táltos álma.; Győztesek. . . . 74

Györe Gabriella: Október 86

Tizennegyedmagunkban

Budavár, Országház u. 1–3.

Bronz emléktábla 80

Markijan Saskevics: Bánat a kedves után;
Árnyékvirág (Bede Anna fordításai) 81

Szótár

Kicsi Sándor András: Mit susog
a rezgő nyárfa? 83

Kocsis Klára: Kelet-Európa	85
Nyilas Atilla: Valami az esküről	86
Ványai Fehér József: A képzelt part; Darvaknak való	87

Tárlat

Id. Bertha Zoltán festményei. . . színes melléklet Éles Csaba: Hattyúdalként ébresztő művészet	89
--	----

Hangszóló

Sziklavári Károly: Az örök újtó (Mosonyi Mihály emlékezete)	90
--	----

Olekszj V. Komar: Etelköz korai magyarjai: kutatási távlatok (Benkő Mihály és Türk Attila fordítása). . .	100
Szentmártoni Szabó Géza: A szerelem költője, Balassi Bálint	106

Évnap

Elek Tibor 114, Füzi László 114, Hegedűs
Imre János 114, Kenyeres Zoltán 116,
Ködöböcz Gábor 116, Márkus Béla 116,
Pomogáts Béla 117, Sebők Melinda 117,
Sipos Lajos 117, Szakolczay Lajos 118,
Széles Klára 118, Szepes Erika 119

Szettele Katinka: rituálé	119
Bányai Tamás: Szentségtörés.	120

Égalj

BükkSZenterzsébet	127
E számunk szerzői.	88

Illusztrációk

Szokok Iván festményei.	129
---------------------------------	-----

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 95.

Füleki Gábor: Episztolák óceánja
Suhai Pál: „Bátortalan” gondolatok Báthori Csaba
Rilke-leveleiről (Tallózás a magyar fordítás
négykötetes gyűjteményében)

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XVII. évfolyam 6. szám

Mustrák ugyanúgy

TÉTOVA REMÉNY

Megragadott Sárospatak és a Hegyalja varázslatos vidéke – tájképeimet ez az élmény ihlette.

Ezek mellett próbálom megfesteni, vagyis a természetre, a külvilágra utaló egyszerűsített vagy stilizált formákkal, jelekkel és – főleg a magyar népi szimbólumvilágra építve – jelképekkel közvetíteni azt is, ami engem egzisztenciálisan foglalkoztat, gondolkodásra, töprengésre késztet, s ami hitem szerint a nézőben majd visszhangot kelthet, s talán az esztétikai élményen túl etikai hatást is gyakorolhat.

Bertha Zoltán

Legyen tizennégy a bekezdések száma

Fonódnak össze műhelymunkánk területei – természetesen. A kiadóé s a folyóiraté. S megesk, hogy egy Napút-pillanatban fölérősítjük Mustra-rovatunkat: adjunk ízelítőt készülő Napkút-könyveink némelyikéből. Most épp hat tucat bizton tervezett leendő-készülő kötetről lehetne szó. Közülük tízet mutatunk be színes előközléssel – egyszersmind rovatainkat is éltetve.

Önszócikkek a munkacíme annak a különleges irodalmi lexikonnak, amelynek kortárs magyar szerzői maguk írják meg – felkérésre – önnön szócikkeiket: akkor örülünk, ha ezt egyéni leleménnyel, szellemesen teszik. Gyűlik az anyag. Rövidebb és hosszabb megoldásokkal 16 oldalon tizenketten adnak ezúttal példát.

Kozma Andor ébresztése: T. Kovács Péter válogatásában ízelítőt ad a feledett költő életművéből, a satírákból, szimfóniákból és rapszodiákból, és Merényi Oszkár 1941-es monográfiájának függelékében a hagyatékából közreadott verseiből. A költeményeket az eredeti közlés szerint (de mai technikával) tesszük közzé. Őszi könyv követi a most közreadott két jelentős verset.

Csörsz Istvánt 2012 óta közöljük – visszahozva a feledésből: előbb a Napútban, majd egymást követő esztendőkből kísérletező megoldásainak egy-egy remeke jelent meg (*Az írás művészete; Viharjelzések*). A küszöbön álló újabb mű a *Földtaposók*. 2001 és 2006 között, megszakításokkal dolgozott rajta, azóta várja a megjelenést. A könyv az emberiség hajnalára, az előemberek világába vezet, s egy kisközösség (horda) sorsának drámai fordulatait mutatja be.

Lábass Endre: „Ezeknek a rövid irományoknak nagy részét a halálom előtti pár évben írtam, csak néhányat utána. Lassan szoktam meg új életemet, több mint egy éve lényegében semmit sem csinálok, reményeimmel együtt az összes erőm is elveszett. Ez lesz utolsó pesti csavargáskötetem.” Igen, kiadjuk a *Celofántánc* kisprózáit, ki majd, igen, az *Üvegsziget, Varázsló, Mutabor* című hatalmas olvasónapló-folyamot. Később.

Marin Georgievnek (1946) első külföldi verseskönyve nálunk jelenik meg (*Se Isten, se ördög*). Több magyar költőt tolmácsolt bolgárul, köztük a Nagy László nyomdokain Bulgáriában gyakran járó, kortárs verseket interpretáló Rózsa Endrét, Kiss Benedeket és Utassy Józsefet. Utóbbi halálára verset is írt, ennek fordítása is szerepel a mustraválogatásban.

Utassy József összes műve s verseinek kritikai kiadása fél éven belül az olvasók elé kerül egy-egy kötetben – Vilcsek Béla gondozásában. Ebből az alkalomból csak fordítói munkáiból adunk ízelítőt – éppen a Georgiev-magyarításokból.

Sipos Lajos Berda-kismonográfiája rengeteg friss forrás – dokumentumok, emlékek, anekdoták, fotók – felhasználásával alkot új, gazdagabb képet a szerzőről, akiről Vas István ezt írta: egyike a magyar irodalom öt legjelentősebb költőjének.

Kicsi Sándor *A fák, a kakukk és a rovarok* című októberi tanulmánykötetének előfutára a lap oldalain található tudós gondolatfutam. A szerző az etnobiológia stílusainak szintézisére törekszik. Nemcsak az állatok és növények népi osztályozását, megítélését mutatja be, különös kedvvel részletezi a művészetekben, kiváltképpen az irodalomban elnyert jelentőségüket is.

Sziklavári Károly itt publikált tanulmánya a kétszáz éve született Mosonyi Mihály alig ismert úttörő zenei tevékenységét összegzi. Az írás olyan leendő kötet része, amelyben a kutató a magyar romantikus és huszadik századi zenével foglalkozik.

A magyar őstörténet-kutatásban ritkán születnek újabb monografikus feldolgozások, különösen külföldi szerző tollából. Az ukrán kutató, **Olekszij V. Komar** (1977) a régészeti leletek aprólékos összefoglalása mellett igyekszik azok eredményeit a kelet-európai történeti kontextusba beillesztve, az írott források bevonásával is értelmezni, és ezáltal minden eddiginél biztosabb alapon nyugvó magyar etnogenezist felvázolni. A könyv a népszerű Ómúltunk Tára sorozat régen várt újabb tagja lesz.

Idős barátunk, a sokoldalú Ébert Tibor – hattyúdalként alkotta meg a felesége halála után írt ciklust. Mellékletünkbe szántuk későbbre – ide emeljük elő most főhajtással.

Hatvanéves a műhelyünknek sokat segítő, munkánkat tisztelő Bertha Zoltán. Rendhagyó módon ezúttal tizenkét kritikustársa róla fogalmazott bő mondataival köszöntjük irodalomtörténész barátunkat.

A tavaszi napéjegyenlőség napja körül adjuk át Napút Hetedhét-díjunkt: fordítói életműért. Szok Iván az esemény után tudja csak megalkotni a kitüntetett portréját. Először közölhetjük most az előző évi díjazott Szénási Ferencről, s az ideiről: Tasnádi Editről készült festményeket – a hátsó borítóbelsőn.

Önszócikk

Babics Imre

Előző életében, a XIX. században, Írországból élt.

Erőszakos, nagyhangú, köztözködő alak volt, egy klán vezére.

Fanatikusan ragaszkodott vallási eszméjéhez, annak nevében halálos bűnököt követett el, melyeket meg sem bánt: ártatlan embereket ölt.

Halála illetlenségéhez: egy szuronyral hasba szúrták, majd levágták a fejét.

Jelenlegi életében magyar költő.

Következő életében, a XXII. században, Indiában fog élni, a legmagasabb kastyú tagja, hindu brahmin lesz.

Amerikanizálódott népének szellemi vezetőjeként megpróbálja visszavezetni azt értékes, ősi hagyományaihoz, ezért majd nagy tisztesség és szeretet övezi.

Olvasni fogja a *Gnóvizist*.

Ferdinandy György

Ferdinandy György Budapesten született, felmenői mindkét ágon a *munkásosztály forradalmi harcát tevékenyen akadályozó* közkegyházi orvosok. Édesapját a Hűség Házában nyomorékká verik, édesanyja a Szülői Ház garázsában testvérei és Meki, a kecske társaságában neveli fel az egészséges és jó kedélyű gyermekeket. Az egyházi intézményből, ahová végül is felvételt nyer, a harmadik év végén eltanácsolják antiklerikális magatartása miatt.

Tehetsége már serdülőkorában megnyilatkozik. Tízévesen Csokonai módjában írott versekkel ostromolja a környékbeli kislányokat, később, a papi iskolában saját kiadású kéziratos brossúrákban állítja pellengérré az Alma Mater vélt (patologikus) jelenségeit. Jellemző, hogy ez a szépreményű költő magyar nyelv és irodalomról évről évre megbukik.

Pályafutását a Fővárosi Autóbuszüzemnél folytatja. 1956 telén, a közbejött sajnálatos események után, a disszidensek által Nyugatra csempészett autóbuszok felkutatására indul. Bécsben francia ösztöndíjat szerez, 1957-ben felveszi állományaiba a strasbourgi egyetemet.

Mint annyi sorstársából, belőle is a hontalanság préseli ki a zsenialitást: szépirói pályafutása a Rajna árterében talál magának termékeny terepet. Francia nyelvű kutatómunkája mellett egy szatirikus – megint csak egyszemélyes – folyóiratban, a Szomorú Vasárnapban teszi nevetségessé emigráns sorstársait. Ekkor már a nyugati magyar irodalom színe-java (Cs. Szabó László, Határ Győző, Sárközi Máttyás) is állandó munkatársai közé tartozik.

Tanulmányai mellett – csakúgy mint megannyi pályatársa – Ferdinandy is szorgalmasan szüli a szebbnél szebb hazafias verseket. Összes költeményei díszkiadásáról „Jeszus Mária!” címen a világhírű *Ahogy Lehet*-ben ír lelkendező ismertetést a koszorús költőtárs, István Keszei.

Időközben a párizsi kritika is felfedezi, kiadók ostromolják, irodalmi díjakat nyer, az elsőt André Maurois, a Nagy Öreg személyesen adja át. A dicsőségbe azonban hősünk belefárad. A soron következő elismerést, a Saint-Exupéry díjat már át sem veszi. Egy apró karibi szigetre teszi át székhelyét, ahol tárt karokkal fogadja őt egy spanyol nyelvű latin-amerikai egyetem.

Ekkor, hét év kallódás után tér vissza végleg a magyar nyelvű íráshoz. A franciát elfelejti, angolul soha nem tanul meg tisztességesen. Az anyanyelv – az áldott, a megtagadott – azonban megmarad. Magyarul teszi közzé a gyarmatosítókat ostromozó egymást követő költeményeket.

1965-ben itt, a nyugat-indiai szigeteken jelenik meg első magyar próza-kötete, a *Futószalagon*, amelyet fél évszázad alatt félszáz prózai mű követ. Életműve ma már az óhazában is hozzáférhető, így ehhez nem fűzünk további észrevételeket.

Az agg mester 2000 óta szülővárosában, Budapesten él. Rövidprózánk ismert és elismert művelői közé tartozik, ámbár saját bevallása szerint ma sem tudja, hogy *kánonba kerülni* mit jelent. Csakúgy mint egész életében, ma is együttmenninemtudó, magányos farkasnak tartja magát, világirodalmi jelentőségének felismerése – állítja – továbbra is a halás utókorra marad.

Élete és műve jól példázza, hogy mi lesz egy jobb sorsra érdemes XX. századi fiatalból, ha az őt körülvevő világ életébe beleköp a történelem.

Garaczi László

Más néven dolmányos vérdudu. A dolmányos vérdudu a tollforgatók családjához tartozó, újvilági faj, magányosan él, kitartó repülő, hideg és okos szeméremmel harcol a világbékéért. (Ad vocem: figthing for peace is like fucking for virginity.) Táplálékát elfogyasztás előtt a mellső lábával dörzsöli, ujjain körmöt visel, szeme előrenéz, homloka boltozatos, szaglása fejletlen. Kedvenc vadászterülete a tarackoshernyei vastagdomb. Gyakorlati szempontból megkülönböztetünk vadász-, szolgálati, őrző, kedvtelésből tartott és alternatív dudut. Az alternatív duduról etológusok kiderítették, hogy időnként atomcirkálónak képzelet magát, amely akkora, mint a világ. Nem tud cirkálni, teleszkópját behúzza tartja, és gyötri a kíváncsiság, hogy ki is ő tulajdonképpen. Arra gondol, hogy ő Garaczi Laci, hever az ágyában, atomcirkálónak képzelet magát, és fél, hogy az ilyen gondolatokkal úgy jár, mint D'Annunzio teknősbékája, aki megbetegedett, annyi virágszirmot zabált.

Jókai Anna

A spirituális realizmus anyja
huszonkét könyv
harminckilenc díj és kitüntetés

volt
van
lesz?

Juhász Ferenc

Juhász Ferencsel minden nagyon korán történt. Korán került az irodalmi élet középpontjába. Nagyon fiatalon volt a Bölöni György által vezetett Irodalmi Alap vezetőségének tagja. Mondhatni, részese volt már az 1950-es években az irodalmi élet vezetésének. Ő legalábbis így emlékszik erre. Sosem volt vezető, de mindig a központi vezetés egyik szellemi ihletője. Részt kapott minden feladatból és küldetésből már nagyon fiatalon. Most, 86 évesen is örömmel emlékszik azokra a termékeny, szép időkre, mert azt hitte, tevékenységével és tehetségével hozzájárul szellemi életünk virágzó izgalmához és szépségéhez.

Kiss Anna

A KANDÚR ÉS A TEKNŐC

Két rejtélyes szereplő Kiss Anna *Az éden íze* c. könyvében

Költészetének bár természete, hogy rejtve hagy dolgokat, életének elhallgatott részei mégsem maradhatnak árnyékban. Az olvasónak joga van mindent tudni, ami hatással van írásaira, kutakodni az életében, míg a kezére nem csapnak.

Ki hát valójában a két megírt alak?

A *kandúr*, művésznevén Legéndy úrfi, Krúdy tekintetes úr sarkában járhattott rég, csikos macskabundában. Hogy kidobták a hóra, s tikkkel, mint a megfélemlített gyerek – talán valótlan is.

És ki is nőtte később.

Háromszínű macskahölgyek vették pártfogásukba, ha tapasztalatok után járta a világot. Ilyen utak végére általában váratlan esemény tesz pontot. Gyász és hiány. Még sokáig leng madzagon kedvenc parafadugója, mit kiskorában, egernek, verébnek, bárminek képzelhetett játékul. Őrzik emlékét az agyonkarmolt könyvborítók, lemezborítók, az elhullajtott s holta után megtalált macskabajusz.

Ezt a impozáns valamit az ereklyetartóban kikutatták egyszer a betörők is, ráadásnak a falakat ellepő démon-álarcok látványára, úgy megzavarta őket, hogy elmenekültek.

Egyébként is, mit neki másvilág! Néz le egy szeles felhőről, be nem áll a szája. Hogy üres a tányérkája! Hogy legszívesebben lepisilné a számítógépegeret, aki a helyébe tolakodott! És hogy kerül az a búbánatos alak is a violáival mindig elő valahonnan...?! Majd a hajnali álmokba oson, dajkáltatja magát, hízeleg, udvarol.

Tartsanak bármit a macskák álnok természetéről, mind általánosítás. Nála hübb, hős lelkű társa nem volt, s nem is lesz – ez utóbbi a költő szíves közlése.

A teknőc bizonyos Toktogul herceg, kit egyesek szerint a régi mongol főváros, Karakorum köve-homokja, mások szerint Kirgiziáé vetett ki. Tény, hogy kalandorok zsákjában érkeztek néhányan. De csak ő küzdött a terrárium üvegfalával. A többi elégedetten napozott az alján salátalevelek társaságában. És egy kereskedés csengős, madárhintás kirakatában ezt látni...! Ez volt az, amiért kivették onnan, feledve a fürdőpapucst, mi a villamosozás eredeti célja volt.

Zuglói sétáló palotáját végre tágasnak találhatta, az „enyém a kád, tiéd a mosdókagyló” elvet igazságosnak, és odavolt a pentatóniáért. Nyilvánvalóvá lett, hogy a szőnyegek virágai nem valódiak, ám körükben melázva, a ledobált selyempárnák zsebében éjszakázva, költözve a besütő nappal, felvidult távoli lelke. Hogy a főtt tojásfehérje gyümölcscsel, salátával valóban fejedelmi lakoma, de túróval ne zaklassák, mert dühös lesz, vagyis körmére emelkedik, s a fürdőszoba kövére csapja magát.

Ezek után kissé érthetetlen a feltételezés, hogy a teknőc ne tudná kifejezni magát.

Bár valóban: Legényd úrfi szívesen társalgott, s a herceg meg se szólalt. Viszont kifejezni magát nem esett nehezére.

Voltak napok, hogy a matrac-ágynál folyton hanyatt kalimpált. Hiába olyan elszánt, mint a szabadulásban. Ha nem tud felmászni rá, hanyatt esik. Ekkor épültek könyvekből a teknőc-lépcsők. Megtanulta, hogy kell járni rajtuk, ha fázott lenni a párnazsebben, felment hálótársnak a takaró alá. Megtanulta, hogy kell macskákkal elhíttetni, ő az, akitől félniük kell, s nem fordítva, eszükbe ne jusson kikörmölni a teknőjéből! Felnőtt. Kinőtte szőnyeg-kert világát, s lett valódi kertje, három feleséggel – útifüvek, folyófülevelek s mások szíves közlése szerint.

Molnár Miklós

Kecskeméten születtem 1946-ban, két néptanító, Horváth Ilona Gizella és Molnár Sándor fiaként, a naplóíró orgoványi lelkész, Molnár Gergely unokájaként. A sorból dicsőn vagy siralmasan kidőlt sok jó és kevésbé jó nemes- meg közember: urak, papok, katonák, föld- és kézművesek, betyárok, pásztorok öröksége íródott a génjeimbe.

Nyugat-Magyarországon élek, élvezem az Alpok közelségét, szenvedek az Adria meg az összes többi tenger messzeségétől. Magyar író, műfordító és

publicista vagyok: az agyonmanipulált tömegtársadalom szélén megtúrt pojáca. Olyan nyelven írok, amelyen szerencsétlenségemre túlságosan sok rabszolga, hülye és gazember, szerencsémre azonban néhány angyal is beszél.

A klasszikus, népi ihletésű, közösségi küldetésű magyar irodalmat mára szinte teljesen leváltotta valami örületesen és ricsajosan *más*. Két lányom, Éva és Ilona nemigen lehet rá büszke, hogy apjuk ennek a „valami más”-nak – ennek a belterjes, csóllátásos, kórusban „politikailag korrekt”, legföljebb nyelvében, ámde szellemében már nem magyar irodalomnak – rossz lelkiismeretű munkásaként csetlik-botlik a világban.

Az írók legtöbbje rettentően fontosnak, minden kényeztetésre méltónak hiszi magát, pedig ha néhány évig pihentetnénk a pennánkat és nem jelenne meg tőlünk egy árva sor sem, ennek az égadta világon semmilyen kárát sem látná a közösség. Társadalmi hasznunkat tekintve fasorban sem vagyunk a „föld sóihoz”, az emberek javát szolgáló, az ő javaikat megtermelő kétkezi munkásokhoz képest (földművesek, vájárok, pékek, légtáncosok, ácsok, bábák, révészek, kovácsok, mozdonyvezetők, cipészek, kefekötők, lufiárusok, bábszínészek, zenebohócok, gyógyszerzők, méhészek, kertészek, sírásók, vécés nénik stb., stb.).

„Az író ember pedig kétségtelenül a legbüszkébb kétlábú – írta Ady Endre (tudta, miről beszél!). – Írásait mindenik divinációnak, magát kiválasztottnak tartja. (...) Az írás mesterség. Olyan, mint a kefekötés. A szépírás is olyan, mint a zománcozás. Fialat és öreg fantaszták fejét betöltik a rendszerint szűk körből nyert impressziók. Nekicsapódnak a több impressziót nyert íróemberek írásainak, s – írnak. Emellett várják a tömjénfüstöt a profán világtól. Hát az életben van *kiválóság*, de ez nem az írás kiválósága. Egészen más. Ezt a kiválóságot nem egy mesterség tudása adja, hanem az *agyvelő* átfogó képessége. Ezt a nagy kincset megszerezni nagyobb dolog, mint azokat a bizonyos örökbecsű írásokat megírni.”

A profán hatalom nem sajnálja a tömjénfüstöt meg az egyéb kényeztetéseket a társadalmon élősködő kultúrparazitáktól. Énrám is aggattak egy-két ordót, pedig „nem éreztem rájuk méltóságot”. Róluk ennyit mondhatok: a díjak azoknak fontosak és azokra vallanak, akik osztogatják őket – szerencsés esetben félreértésből és butaságból, többnyire azonban a kisajátítás, a korrumpálás, no meg az önfényezés szándékával, mindig valamilyen haszonra spekulálva.

Remenyik Zsigmondtól idézem ide néhány kedves mondatomat: „Ő nem a nagyérdemű közönség és a nyájas olvasó kedvtelésére él és dolgozik – azonkívül, hogy módfelett rossz a véleménye mindenféle rendű és rangú olvasóról. Jól tudja, hogy az olvasók általánosságban csak az író életének megkeserítésére népesítik be ezt a világot. Viszont – hogy őszinte legyen – saját mesterségétől sincs túlzottan elragadtatva; eljövendő korok tündéri világa jelenik meg szeme előtt, amidőn majd karóba húznak, felnégyelnek vagy érdem szerint bunkósbottal vernek mindenkit agyon, aki ír.”

Sajó László

Sátoraljaújhelyen született, hogy leendő halhatatlan kétsorosában (*Sátoralja-újhelyen / szólt az Isten: úgy legyen!*) rendben legyen rím, ritmus. Mert ha például otthon, Tolcsván születik (hova oly sokszor visszatér versben, prózában, s a borfesztivál idején személyesen is), írta volna, hogy: *megszülettem / Tolcsván, / azóta egy ismeretlen / állat csócsál?! Az irodalomtörténészek, a kánonisták egyetértenek, jobb, hogy így történt. Útban a kórház felé (március eleje volt, szénszünet az iskolában, hol szülei laktak és tanítottak) a mentő elgázolt egy nyulat. Sajót itt érte az a trauma, melyet azóta sem hevert ki: ő okozta egy – ha nem is emberi – lény halálát, már születése előtt gyilkolt. Írásaiban vezekel ösbűnéért, ám hasztalan vonít, mint kutya a holdra, mely, tudjuk a mitológiából, a nyúl lakhelye, s honnan leugrott, éppen az autó elé. A sofőr megállt, eltette a tetemet, családja legnagyobb öröme. És *ment tovább a mentő a csillagos ég / és rákosi mátyás uralma alatt*. Sajó sorsa születése után nyolc hónappal dől el: november 4-én visszajöttek (ki se mentek) az oroszok. És még egy fordulópont, Sajó minden életrajzírója kiemeli: három és fél évesen súlyos tüdőgyulladással Debrecenbe vitték, taxival, miután Sátoraljaújhelyen lemondtak róla. Mentő és nyúl se volt. A kórházban csak sírt, szülei után, akik amikor hazavitték, nem ismertek rá: a kövér, göndör hajú gyerekből sovány, egyenes hajú fiú lett, mintha kicserélték volna. És valóban: Sajó sokat gondolt erre, elolvassván Radnóti *Ikrek havát*, még inkább kínozza a gondolat: lehet, hogy nem én vagyok én? Ki vagyok én? Mely gondolattal birkózik lírájában, akár álmaiban a nyúllal, eggyé válva vele, *vacog a nyúl belsejében*.*

Általános iskolába Tolcsván járt, kivéve az 1966-os évet, amikor szülei, nem múltó dadogását (mely, öndiagnózisa szerint, a szüntelen zokogástól alakult ki, a kórházban) gyógyítandó Kőszegre vitték, az Országos Logopédiai Intézetbe. Sajó nem tudta, Ottlik nevezetes Iskolájába került; utólag hálás volt a sorsnak, pedig itt is sírt, titokban persze – erről az évről szól *Írott-kő* című regénye (nevezzük inkább emlékkönyvnek). A közgazdasági szakközépiskolát Miskolcon végezte, ahova szüleivel és öccsével költöztek. Sajó utálta az iskolát, nem utolsósorban dadogása okán. „Legalább lesz valami szakma a kezében”, mondta apja, így lett a gimnáziumból közgazdasági szakközépiskola. Ezt a tévedést az ELTE BTK magyar–népművelés szakával korrigálta, sokáig albérlőként, aztán kollégistaként megismerve Budapestet, előbb az Ibolya – Jégbüfé – Mézes Mackó, aztán a Mini Söröző – Grinzingi – Kis Plzeni háromszögben, később, ki- és lefelé tájékozódva, pinceborozók mélyén. Biográfusai kiemelik az ifjú Sajó feltűnő fejlődését: a rumról unicumra váltott, hogy aztán unicális tehetsége a gyümölcs-spálinkákban találja meg szubsztanciális esszenciáját (és viszont).

Sajó fő ismérve, hogy MTK-drukker. A HSZK (Háromtagú SzavalóKórus) tagjaként buzdít, magáról megfélelmezve káromkodik és csapata góljainál kerítésre mászik. Bár gyermekkori tüdőbaja kiújult, és rokkantnyugdíjas, de a BEAC old boys csapatának oszlopos cserejátékosa. Sötét tónusú költeményei jelentős részét a kispadon ülve és a felpályán állva írta, fejben (lásd egyesek szerint istenes, mások szerint szerelmes, mindenesetre remekművű sorait: *Nem érlek utol, ha beledöglök, se*).

Korszakos munkásságát jelzi, hogy érettségi tétel – földrajzból (*A Sajó és mellékfolyói*, lásd még *Magyarország vizei és domborzata*). Már életében falut neveztek el róla (Sajólászlófalva, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, kb. 474 lakosú település a Pitypalatty-völgyben. A Bükk hegység északi lábánál fekszik egy jó kamaszlépésre Miskolctól. A Nyögő patak szeli ketté a térséget). Sajó minden valamirevaló lexikonban (*Encyclopedia Britannica*, *Nagy Brehm*) szócikk. Élete nyitott könyv – már ha valaki fellapozza könyveit. Mindent tudunk róla, pedig *rejtőzködő életmódot folytatok, mint a csótány*, írta szerényen. És mint címerállata, a patkány – teszem hozzá, életének közeli tanújaként.

Sajó László ronggyá olvasott, ma már csak biztos ízlésű műértőknél fellelhető, felbecsülhetetlen értékű könyvei:

Napkeleti pályaudvar (versek, 1986)
A kavics helye (versek, 1992)
Földön vonuló felhők (versek, 1994)
Fényszög (versek, 1995)
Vendégkönyv (versek, 1997)
Negyednap (versek, 1999)
Éjszakai járat (versek, 2001)
Válasz búcsúlevélre (versek, 2003)
Dögcédulák (versek, 2004)
Evangélium szerintem (versek, 2005)
Szünetjelek az égből (válogatott versek, 2006)
Istentelen színjáték (versek, 2007)
Őt és feles (próza, 2008)
Írottkő (próza, 2009)
Fényre sötétedő (versek, 2010)
hal.doc (versek, 2012)
Magyar versek (2013)
A futball ábécéje és más történetek (próza, 2014)

„Tizennyolc kötet van Sajó László mögött. Vállalkozása mindeddig méltatlanul kevés figyelemben részesült” – írták volt Sajó korszakos, örökbecsű, és, ne féljünk a szótól, klasszikussá jegesedett, avagy inkább: erős, ütős, fejbevágó töménnyé desztillált lírájáról, valamint prózájáról, egyaránt.

Sajó munkássága, bár kiteljesedett, de korántsem teljes, folytatja! Lélegzet-visszafojtva figyeljük, mit ír még a Költő s Író. És ha a feltétlen hódolat mellett lehet egy (két) halk, óvatos kritikus megjegyzésünk: nem merészkedett még elég messze, elég mélyre, bizony mondom néki, még nem érte el a *néma tartományt*.

Úgyhogy jobban tenné, ha (el)hallgatna végre.

De csönd. A többi néma.

Térey János

1970-ben született Debrecenben. A Magyar Köztársaság babérkoszorús költője és a Székely Bicskarend birtokosa. Látszólag „régí vágású” költő, de állandó kísérletező, aki gyakran használ kötött formákat, hogy aztán annál nagyobb örömmel szedje szét őket. Önálló könyve németül és franciául, színművei franciául, oroszul, lengyelül és észtül jelentek meg. Novellákat és verses regényeket is ír.

Műfordítóként találkozott már többek között Szophoklészszel (*Trakhiszi nők, Oidipusz király*), Euripidésszel (*Oresztész*), Plautussal (*A hőzőngő katona*), Calderónnal (*Az élet álom*), Puskinnal (*Borisz Godunov*) és Brechtrel is (*Jóembert keresünk*).

Színműveit és fordításait a Krétakör, a Nemzeti, a Katona József és a Radnóti Színház játszotta, illetve játssza Budapesten. Feleségével és két fiával elsősorban irodalomból él, ami ritkaság hazánkban. Néhány utóbbi munkájában (*Asztalízene, Jeremiás avagy Isten hidege, Protokoll*) az új magyar középíréteg színtereit járta körül, az *Asztalízene*t kritikusai a polgári színmű föltámadásaként üdvözölték. Tavalyi verseskötetét, a beugratósan lágy című, de karcos és melankolikus *Mollt* egyik kollégája a Beatles *Fehér album*ához hasonlította. Írásairól 2009-ben vaskos tanulmánykötet jelent meg a l'Harmattanál *Erővonalak* címmel.

Toót-Holló Tamás

Zsiráffal szemező holló

Toót-Holló Tamás (Ózd, 1966. február 27.): író, kritikus, irodalomtörténész, drámaíró, szerkesztő.

Toót-Holló Tamás hol volt, s hozzá még hol nem volt. Nincs és van. Hiszen ez az ő jelenléte és részvétele.

Mert vegyük észre: a garabonciás hagyományba helyezve magát vissza-visszatérően ír a föld mélyének rejtező napját őrző sárkányokról, s az ő jelenlétükről és részvételükről.

Vessük közbe: ez is a magyar őshagyomány nagy titka. Hogy ha nem az a nap van az égen, akkor sincs még minden veszve. Miközben pedig van az úgy, hogy nem úgy van most, mint volt régen. Most éppenséggel már úgy fest, mintha folyton-folyvást csak így lenne. Hiszen bár nem az a nap süt az égen. Nem az a nap, nem az a hold. Nem is az a szeretőm, ki volt.¹

A föld mélyének napja viszont mindig az igazi marad. Hiszen rejtve rejtezik. Rejtekezésében nincs, aki megmásítsa. Meghamisítsa. Meggyalázza. Ez az a rejtező nap, amelyikre a híres magyar gyermekmondóka emlékezik.

Süss ki, nap, ház alá. Bújj el hideg föld alá.²

¹ Vö.: Nem úgy van most, mint volt régen (magyar népdal)

² Vö.: Süss ki, nap (kárpátaljai magyar esőűző, napcsalogató gyermekmondóka)

A Toót-Holló Tamás kómisztérium-trilógiájában megjelenített sárkányok közül talán azok a legrejtelmesebbek és legfontosabbak, akik ezt a föld mélyén rejtező, titkos napot őrzik.

Ha van sárkány, amelyikben a garabonciás hagyomány őrzőjeként Toót-Holló Tamás magára ismerhet, akkor az a sárkány a föld mélyén rejtező nap valamelyik őrsárkánya.

Róluk szólván ír ugyanis vissza-visszatérő módon a jelenlét és a részvétel erejének hullámzásáról, s ezeknek a hullámoknak a fodrozódásáról.

Ezek a sárkányok időtlen idők óta várnak a sorukra. Moccsanatlanul súlyos a jelenlétük, mert az időtlen idők érlelte tökéletességgel tudtak várni. A lényegre törve tudnak vártak. Minden törekvés nélkül. Tudván tudva, hogy egyszer majd eljön a megfelelő pillanat, amikor eldől, hogy mi az, ami történik, s ami történik, mi végre történik. Tudják, hogy azt a pillanatot nem téveszthetik el szem elől, de tökéletesen megbízhatnak az ösztönükben, amely bármikor, bármennyi várakozás után kész megmutatni nekik, hogy eljött az idő. Eljött az idő, amikor részt kell venni, amíg pedig nem jön el ez az idő, addig bőven elég lehet éppen csak jelen lenni.³

Amit ezek a sárkányok tudnak, azt minden garabonciás tudja.

Weöres Sándor halhatatlan garabonciása, Bolond Istók ezt arra utalva adja tudtunkra, hogy van az úgy, hogy ereken kell folyni a világban, s van az úgy, hogy el kell húzódní a világ mögé.⁴

Ezt a garabonciás hagyományban adva lévő tudást a tao is pontosan ismeri: s történetesen éppen a dolgok állandóságának nagy törvényét megfogalmazva tárja elénk,⁵ azt a titkot osztva meg velünk, hogy a kisebbet nem a nagyobbba kell elrejtetni, hanem mindig magát az Ég alatti világot kell az Ég alatti világba rejtetni.

A kérdés akkor már csak az, hogy Toót-Holló Tamás életművében az Ég alatti világban az Ég alatti világot felmutatva és eltüntetve mit tesz a jelenlét, s mit tesz a részvétel.

Ha a lexikonba illő szócikkek követelményeinek egy ilyen gomolygóan szél-fúttá felütés után legalább minimálisan meg akarunk felelni, akkor persze a részvétellel kell kezdeni.

S azzal, hogy egyelőre két névvel jelenítette és jeleníti meg magát mind-azokban a szcénákban, amelyekben jelen volt és jelen lehet.

Ha azt a nevét vesszük, a Toót-Holló Tamást, amelyet újonnan a magáénak választott, akkor a semmiből jött. S akkor az érkezése is a semmibe vész. Éppen úgy, ahogyan ez neki nagyon is a kedvére való.

³ Vö.: Toót-Holló Tamás, *Üsse kő – A Garabonciás Könyve*, Hébe-korba, 5, 32.

⁴ Vö.: Weöres Sándor, *Bolond Istók*, Epilógus

⁵ Vö.: Csuang-ce (Chuang Tzu), *A Virágzó Délvidék Igaz Könyve* VI/1. (Dobos László fordítása). Csuang-ce azt mondja, hogy a folyómederben eldugott csónakról, a mocsárba süllyesztett hegyről egyesek azt mondják: jól rejtve vannak. Csakhogy – folytatja – az éjszaka közepén jön valaki, aki elég erős, vállára veszi és elmegy vele, a sötétben alvók akkor még mit sem tudnak róla. A kisebbet a nagyobbba rejtteni helyénvalónak tartják, pedig megesik, hogy akkor is elvész – jegyzi meg, majd hozzáteszi: ha viszont az Ég alatti világot az Ég alatti világba rejtjed, nem lesz, mi veszendőbe menjen. Ez a dolgok állandóságának nagy törvénye – jelenti ki.

A róla szóló hivatalos nyilvántartásokban ugyanis jobb híján a valóság kreatív értelmezése mutatkozik meg, de nem valamiféle általa kitalált csalafinta trükk miatt, hanem az amúgy nagyon is fantáziaszegény állami adminisztráció szigorúan csak véletlenül, szándéka ellenére megrészegült képzelete folytán. Az ugyanis tényszerűen nem igaz, hogy 1966. február 27-én ezen a néven Ózdon napvilágot látott volna egy újszülött. Miközben a születési anyakönyvében már ez áll – a névváltoztatással a jelek szerint ugyanis máshogyan nem tud boldogulni az állam. Mindent elboronál, hogy minden rendben legyen – mintha csak egy tanúvédelmi programba felvett védett személy öazonosságát alakítanák át minden lehetséges ponton. A kezdetektől fogva.

Holott: Tóth Zsolt. Ez volt a kezdet. Ez az a névalak, amelyet aztán Toót-Holló Tamás magát szerzőként jegyezve egyre jobban megbolondított (Tót H. Zsolt, Toót H. Zsolt), majd végleg elhagyott. Hivatalosan is, írói névalakként meg aztán különösen.

Miközben azt soha nem hallgatja el, hogy a valaha volt nevét megítélése szerint nem megtagadta, hanem csak meghaladta. Szerves fejleményeként egy szerves fejlődésnek.

A lényeg az, hogy van egy része az életművének, amelyre a feladott neve alatt, s van egy része, amelyre az újonnan választott neve alatt lehet ráakadni.

Az életművének pedig eleve több szegmense van, amelyet külön-külön számon kell tartani: ismerhetjük irodalomtörténészként, kritikusként, egyetemi oktatóként, íróként és szerkesztőként, a médiában pedig a szerkesztői munkásságán belül külön is említésre érdemes a lapalapítói, szervezetfejlesztői tevékenysége.

Röviden, csak a fontosabb tényekre szorítkozva, hogy aztán mindezt egy magasabb absztrakciós szinten is vizsgálni lehessen. Hogy a részvétel mögött a jelenlét minden fontosabb kisugárzó hatását is látni engedjük.

Irodalomtörténészként és egyetemi előadóként Toót-Holló Tamás részint a nonkonformista hóstípusok jelenlétét kutatta és oktatta, részint az ezek közé a hóstípusok köré jellemzően szövődni kész anekdotikus cselekményszövecs plurális prózapoétikáját vizsgálta. Az ELTE Irodalomtörténeti Intézetének tanársegéde volt, amikor a tudományos minősítését megszerezte: Karácsony Benő életművének monográfusaként az irodalomtudomány kandidátusa lett. Irodalomtörténészként később, már saját regényírói munkásságának egyik fő motívumát érdeklődésének középpontjába állítva, egy új nonkonformista hóstípus leírásával állt elő: a garabonciások folklórhagyományának és irodalmi motívumának találkozásait dolgozta fel, különös tekintettel a magyar őshagyományban rejtő egyik ritkaságra, a garabonciások könyvéről szóló adatok rendszerezésére. Karácsony Benő-monográfiája (*Széttagados ösvény*, 1996) a Balassi Kiadónál, a garabonciások mitológiáját feldolgozó irodalomtörténeti vállalkozása (*Garabonciások könyve és szerelme*, 2015) a Napkút Kiadónál jelent meg.

Irodalomkritikusi munkásságának foglalata az a kötet, amely a Napút című irodalmi folyóiratban éveken át gondozott állandó rovatának, a Prózaporondnak az anyagát rendezi össze (*Prózaporond*, Masszi Kiadó, 2001).

Egyetemi oktatóként azt követően is aktív maradt, hogy az 1990-es években az ELTE fiatal irodalomtörténészeként taníthatott. A 2010-es években médiaelméletet és kommunikációt oktat a Pázmány Péter Tudományegyetem és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem posztgraduális képzéseiben.

Íróként már első regényével díjat nyert: a *Pályaháborgások* című, a Seneca Kiadónál megjelent kötetét a Kráter Műhely Egyesület Budai Gábor-díjával jutalmazták. Prózaírói munkásságának egy teljesen új, más szakasza nyílt meg az összefoglaló címmel *A Garabonciás Könyve* névvel is megjelölt kőmiszterium-trilógiájával (*Üsse kő, Három a kő, Gördül a kő*), amelynek alapján egy liturgikus drámát is jegyez. A kőmiszterium-trilógia közreadása után egy újabb, kizárólag királyregények alkotta trilógia írásába kezdett, amely *A Forrás Könyve* összefoglaló címet viseli, s amelynek eddig az első kötete jelent meg *Csobbán a víz* címmel. Az őselemek játékaival játszó nagyregényeit erőteljes webkettes aktivitás is kíséri (www.usseko.blog.hu; www.facebook.com/usseko).

Újságíróként, szerkesztőként s a médiaiparban aktív szervezetfejlesztőként is több területe van a munkásságának. Dolgozott gyermeklapnál (Hétmérföldes magazin), irodalmi lapoknál (Magyar Napló, Európai Utas, Napút), hetilapoknál (Vasárnapi Hírek, Vasárnapi Blikk, Heti Válasz), női magazinoknál (Kismama magazin, Kisbaba magazin), napilapoknál (Mai Nap, Reggel), hírügynökségi területen (MTI Zrt., MTVA, Duna Médiaszolgáltató Zrt.) s online hírpiaci termékeknél (Hungary Matters, Külhoni Magyar Sajtószolgálat). Jelenleg az MTI főszerkesztője és a Napút prózarovatának vezetője.

Részt vett több nagy sajtóvállalkozás beindításánál: a Heti Válasz alapító főszerkesztőjeként hírmagazint hozott létre, a Reggel felelős szerkesztőjeként tagja volt egy új, regionális napilap fejlesztésének, s a hírügynökségi terület több vezető posztját betöltve (az MTVA hírügynökségi területért felelős hírigazgató-helyettese, az MTI főszerkesztője) tevőlegesen bekapcsolódott a közmédia integrációját kísérő több szerkezeti és szervezeti átalakításba is.

Mindez volna hát a részvétel. Ami a jelenlétet inkább elfedi, mintsem látni engedi.

Nem mintha az ennyi területen kifejtett aktivitás nem lenne eleve is zavarba ejtő. Persze nem polihisztorság ez, hiszen ez a munkásság nagyon is egyenmű: csakis és kizárólag a kommunikáció területét fogja át. A sokrétű irodalmi tevékenység és a média területén elfoglalt sokféle pozíció is mind-mind a kommunikáció egy bizonyos formája. Az így megélt élet szerkezete viszont mégsem egyenmű. A részvétel mögött ott húzódik meg a jelenlét.

A részvétel mindig a másnak szól. A jelenlét az időtlen időknél. A kívülállás pedig egy szakma egészen belül lévőknél. Mert amit Toót-Holló Tamás végrehajt, az a kívülállás többszörösen is vállalt pozíciófoglalása. Azzal, hogy regényírói életművet jegyez, kívülálló az újságírói szakmában. Azzal, hogy a médiában foglal el karakteres pozíciókat, kívülálló az irodalmi életben. Ez a kívülállás még az általa képviselt, az irodalmi műveiben megvalósuló szinkretikus szemlélet, fúziós gondolkodás eredményeként is nagyon sokféle egyéb distinkcióval mutatható ki.

Az őshagyomány tiszteletén alapuló, tradicionalista szellemben alkot, de a mítoszok korának ősiségét a magáénak érezve is otthon van a posztmodern intertextualitásban s a modern próza tudatáram-technikájában. Ezzel a nyitottsággal azonban mindenkit elidegenít magától, aki a maga tradicionalizmusába vagy posztmodernségébe zárul.

Szellemi értelemben a Kárpát-medencei magyar folklórban, népi vallásosságban megőrzött, a magyar népmesékben, népdalokban és népballadákban

jelen lévő hermetikus, csillagvallási tudás alapjain áll, de mindeközben vendégszövegek formájában folyamatosan megidézi a taoizmus, a sintoizmus, a buddhizmus szent könyveit, s az emberiség összes nagy ősmítoszatát is. Ezzel a szinkretizmussal megint csak távol tartja magától azokat, akik egyfajta kizárólagosan magyar univerzumba zárják magukat, de a magyar őshit feltétlen tiszteletével azokat is megzavarja, akik a nyugati világ szellemi divatáramlatait követve, nagyon is a Nyugat gyermekeiként tanúsítanak érdeklődést a keleti vallások és filozófiák iránt.

Értékkonzervativizmusát a rockzene alkotásaira is kiterjesztve, túlzottan meghökkentő ritmusalakzatokat formáz ahhoz, hogy a hagyománytisztelet szokványos rutinjaiba beleférjen.

Regényeinek álmát könyvészeti remeklések, bibliofíliák formájában szereti viszontlátni a valóságban, a tipozófiai varázslatok, a képekkel zajló világteremtés hívei számára azonban túl sok szóval, irgalmatlan szövegzuhatagokkal szolgál.

A *Garabonciás Könyvének* sok ezer oldalával sorról sorra a magyar irodalom szent szörnyetegeinek sorába sorolja be magát, s ezzel a megszenvedett éden helyett az egyszerűbb élményekre vágyó olvasókat azonnal megriasztja.

És így tovább.

A szent szörnyeteg kifejezés helyébe a zsiráf szó is behelyettesíthető lenne, feltéve ha az ismert székely vicc jelenne meg asszociációs horizontunkon.

Mert ilyen állat pedig nincs.

Holott van.

Ha Toót-Holló Tamás irodalmi társtalanságát modellszerűen szemléljük, két modellértékű analógia is kínálkozik. Az egyszerűség kedvéért vegyük úgy, hogy rokonításként, s nem összehasonlításként.

Kívülállása egyszerre mérhető össze Bánffy Miklós és Hamvas Béla kívülállásával, amely két kívülállás egymáshoz képest is nagyon más két szélső pozíció.

Bánffy Miklós kívülállása az élet ormain járó ember magaslati pozíciója. Hamvas Béla kívülállása a szellem emberének múlhatatlanul marginális pozíciója. Bánffyt saját kortársai főúri dilettánsnak bélyegezték, fel nem foghatván és el nem fogadhatván, hogy az erőteljes szakmai és közszolgálati aktivitás mögött rangos művészi teljesítmény is meghúzódhat. Hamvas pedig a nyilvánosságtól elzártan felépülő alkotói világteljesség tökéletes példája: ő a kertjében meghúzódó remete, aki az ismeretlen jövőnek alkot maradandót. Mit sem törődve, hogy az a jövő megérkezik-e hozzá a saját életében.

Toót-Holló Tamás ismeri az élet ormait s a remeteség zegzugait. Az élet ormainak ismerete a szócikk tényadataiból is kitűnhet. Saját remeteségét viszont ő maga fejtette ki a Hárs-hegy egyik agancskoronával ékes fáját magához szólítva.⁶

A zsiráf persze csak egy megközelítési kísérlet. Az iróniát is felvillantva.

Ha komolyan vesszük a totemállatok megnevezésének lehetőségét, akkor persze nincs más választásunk, mint a holló. Hiszen Toót-Holló Tamás neve felvett név, s mint ilyen, része az önmaga beavatására önmaga által celebrált útnak. Nyilván nem véletlen, hogy a nevében a hollót is megidézte. A holló a

⁶ Vö.: Toót-Holló Tamás, *Buja lidérc tánc, lombok közt rejtekező agancs*, Napút, XVI. évfolyam, 7. szám (2014. szeptember), 30–35. oldal

világ ősmítoszainak kincsében is ott van – hiszen ismerjük Odin két hollóját, Hugint és Munint. Hugint, a Gondolkodót, s Munint, az Emlékezőt.

Ismerjük a garabonciás diákot a csodafiú-szarvas szerepébe helyező hermetikus tudást. Hiszen imhol kerekedik egy fekete felhő. Abban tollászkodik sárga lábú holló.⁷

A felhőt, a fekete viharfelhőt kerekítő holló nem véletlenül rejtezik éppen a felhő belsejében. Nem véletlenül: hiszen ő az, aki a vihardémonokhoz hasonlatos bűbájossággal a sötétlő felhő viharos gomolygását kelti. S nem mindennapi erővel: egészen nyilvánvalóan valamiféle túlvilági tudomány birtokában s valami isteni küldetés képviselőjében.

Ezt az analógiák is világosan mutatják. Ha a sárga lábú, fekete holló ebben a pozíciójában nem isteni erők birtokosa lenne, nem fordulhatna elő, hogy a helyébe ugyanezen népdal más variánsaiban maga a csodafiú-szarvas, a magyar ősvallás ikonikus alakja, az Égatya Isten fia kerüljön – ahogyan erre Sebestyén Gyula *Regös-énekek* című gyűjteményében is példát találunk.⁸

⁷ Vö.: Kodály Zoltán, *A magyar népzene – Példatár* (szerk.: Vargyas Lajos), 9. példa: *Imhol kerekedik egy fekete felhő*; gyűjtés helye: Kórógy; gyűjtő: Garay Ákos; archívumi jelzet: Muz. Fo.1132a

⁸ Vö.: Sebestyén Gyula, *Regös-énekek*, Első rész. I. Felső-Dunántúli változatok. Vas-, Sopron- és Veszprém vármegyéből. 10. Egyházas-Hetye. Az Erdélyi István tanító lejegyezte regös misztérium szövegéhez fűzött jegyzetben Sebestyén Gyula – szintén Erdélyi István gyűjtésére hivatkozva – egy olyan regösének-variánst is megad, amelyben az *Imhol kerekedik egy fekete felhő* című magyar népdal szövegében szereplő holló helyébe éppen egy csodafiú-szarvas kerül. A népdalban viharistenségként szereplő garabonciás állat képét öltő alakmása, a sárga lábú fekete holló ebben a Kis-Köcskőn (ma: Kisköcsk, Vas megye) gyűjtött regös misztériumban teljes természetességgel adja át a helyét a csodafiú-szarvasnak, ezzel is jelezve, hogy a regös misztériumokban az ékes égi útról halastó mellé, part menti sások közé aláereszkedő csodafiú-szarvasnak helye lehet a garabonciások alakmásai, illetve ezen alakmások különféleképpen egymásba átgomolygó képzetei között is – mi több, az ékes nagy úton járó csodafiú-szarvas és a sötét felhőben tollászkodó holló képében rejtező garabonciás alakjai között nincsen akadály a váltakozásnak, az egymás alakját felöltő, egymással ugyan ki nem nyilvánítva, de azért nyíltan megvallható rokonságnak. A rokonítás alapja nyilvánvalóan az ékes égi út, a tejes út, a Tejút folyamatos bejárása lehet mind a két naphérosz alakjánál – hiszen ahogyan a csodafiú-szarvas is deklarálta az Ég küldötte, a garabonciás is az Ég öre. Nem egyszerűen csak azzal, hogy a viharokat eligazgatja, s a szélvészt kordában tartja vagy elszabadítja, hanem azzal is, hogy a falu szélén kéregetett tejjel és kenyérral valójában a tejes út, a Tejút csillagtitkainak tudását is számon kéri. Vagyis nem igazán enni, inni kér, hanem az Éggel tartott kapcsolat szorosságát vizsgálja – hogy az Égtől elszakadókat megbüntesse, s az Éggel együtt lélegzőket pedig megjutalmazza. A Kisköcskőn feljegyzett variáns szövegében megfigyelhető igehasználata („Amodább torlászskodik egy fekete fölő, Abba torlászskodik csodafiú szarvas”) beszédes bizonyossága a holló képében a sötét fellegből előtűnő garabonciás és az ékes nagy égi úton közlekedő csodafiú-szarvas esetleges, esetenkénti azonosulásának. Az adott kontextusban a térben pozíciót foglaló, magának váratlanul helyet kereső varázslatos lény mozgását leíró szokatlan ige – az adott helyen a „törleszkedés” értelmével is gazdagodó „torlászskodik” – mögött nehéz nem felismerni a garabonciás viharistenséget megidéző népdal szövegében éppen a hollóra alkalmazott igét („tollászkodik”).

S ismerjük a Királyfiú Kis Miklósnak Lételenországba utat mutató hollót.⁹ Lételenország a kulcs. Ahol Lételenország határa húzódik, ott van a jelenlét és a részvétel határa is.

Részt venni annyi, mint a látszat szerint itt lenni. Jelen lenni annyi, mint Lételenországban várakozni.

Quod erat demonstrandum.

Toót-Holló Tamás hol volt, s hozzá még hol nem volt. Nincs és van. Ez az ő jelenléte és részvétele.

Végh Attila

Végh Attila 1962-ben született Budán, a Vízöntő jegyében. Származása arra predesztinálta, hogy festő vagy muzsikus legyen, de a predesztinációban már születésekor sem hitt: a családi legenda szerint szülőorvosát egészségesen pofán rúgta. Ekkor felmerült a futballista-karrier lehetősége, de ez szerencsére kimerült abban, hogy reggeltől estig a Mechwart parkban rúgta a labdát és embertársait. Ezen a játszótéren, ahol gimnazista koráig nevelkedett, több neve volt: Szürke Puma (ezt a Varjú törzs főnökeként kapta); Guve (ez a név, amelyet egy barátja adott neki, a Végh vezetéknevű becézett „Vegu” alakjának szótag-cseréjével született); Szadista (visszatekintve, ez igaztalan név, Ati egyszerűen fejlett igazságérzettel bírt, és minden aljasságot könyörtelenül megtorolt). E nevekhez később, a gimnáziumban a Béla (mint Végh Béla), a katonaságban a Tibi bá’ (költőnk mozgása foci közben állítólag Nyilasi Tibiéhez hasonlít, ha tehetsége nem is), a Csöves (ez a neve az akkoriban dúló csöves-digó háborúban forrt ki), majd az egyetemen az Anarchista becenév társult. Manapság azok a barátai, akik ugyanakkor valamiféle szellemi tanítványának érzik magukat, Mesternek nevezik, ami kimeríti a hájjal kenegetés minősített esetét.

Az óvodában semmire nem volt büszke. Az általános iskolában arra, hogy tud visszafelé beszélni (csak később tudta meg, hogy ez a Sátán gyermeké-

⁹ Vö.: Királyfiú Kis Miklós (magyar népmese). Királyfiú Kis Miklós két évig egyfolytában csak sír és zokog, miután megszületett, s csak akkor csendesedik el, amikor egy szerencsemondó öregasszony azt ígéri neki, hogy mire betölti a tizenhét esztendő, megszerzi neki Lételenország királyát. Ahogy aztán házasulni kíván, hűséges inasával útnak indul, de sehol senkitől még csak a hírért sem hallja Lételenországnak, egészen addig, amíg egy remeteházban élő öregasszony követségben országról országra járó cselédje, egy holló meg nem mutatja a Lételenországba vezető utat. Lételenország határát egy iszonyú magas kőszikla jelzi, amely tízszer magasabb, mint a Fogarasi-havasok. A holló tollának két szárnyával belelegyintenek Lételenországba, s erre a király kastélyában is minden élő teremtettség úgy elalszik, mint a föld. Királyfiú Kis Miklós és az inasa így háborítatlanul el is viszi azt a két dinnyét, amely Lételenország királyának két szép lányát rejt. A királyfi ezek után azonban a királylányt meg nem becsüli, így később még bűjűt is vallja – ezért aztán kőbálványból életre kelő hűséges inasa lesz az, akivel Lételenország királyának szép leánya egybekelhet, miután hét papot hívatnak, s a hét pap éppen hét imádságot mond el az életbe meghívott, ébredni szólított kőbálvány mellett. (Kriza János gyűjteménye nyomán)

nek fő tulajdonsága), hogy az egyérintő-bajnokságot a Pap-kertben mindig ő nyerte, és hogy anyja majd' minden héten megveszi neki a Pif nevű francia gyerekújságot. Gimnazista korában arra, hogy az osztályban neki volt először kvarcórája (disszidens apja küldte Bécsből), valamint arra, hogy vadfotós: hajnalonta szovjet fotópuskájával járta a nagykovácsi és budakeszi erdőt.

A Gödöllői Agrártudományi Egyetemen, ahová tévedésből jelentkezett, és ahová tévedésből vették föl, arra volt büszke, hogy punk és anarchista, hogy elég rossz verseket ír, és hogy ő terjeszti az egyetemen a Beszélőt és az Ellenpontokat. (Ez a tény nyilván a róla szóló besúgói kartotékban is szerepelt – ahogy az is, hogy 1986-ban, részegen, az egyetemi kollégium erkélyén elégetett egy jókora vörös zászlót, a lent egybegyűlt elég nagy tömeg tetszésétől kísérvé –, de ennek nem járt utána, mert mire ezek a jelentések nyilvánossá váltak, addigra már az egész Kádár-kor hidegen hagyta, korábbi önmagával egyetemben.)

Agráregyetemistaként már csak verseket és filozófiai műveket olvasott. Néhány versével fölkereste Gyurkovics Tibort, akinek egyik felesége anyja régi ismerőse volt. Tibor bevezette budai villájába, leültette, elolvasta a műveket, majd előszedett egy József Attila-kötetet, és elkezdett fölolvasni belőle. (Nyilván azt szerette volna demonstrálni, hogyan kell jó verset írni.) Harminc-negyven perc leteltével aztán a költőpalántát Kiss Déneshez küldte, aki akkoriban a Népszava kulturális rovatánál dolgozott. A nyomdaszagot fogott Végh az első közléstől beindult: jött az És, a Mozgó Világ, a Kapu irodalmi köre, a publikációk és felolvasások, ahogy az lenni szokott.

Néhány éve már rendszeresen írt filozófiai esszéket, amikor lelkiismeret-furdalásból elvégezte Debrecenben a filozófia szakot. Közben ógörögül kezdett tanulni. Szakdolgozata Parmenidész töredékeinek hexameteres fordítása volt (kísérőtanulmánnyal), amely azután könyv alakban is megjelent. Később ugyanitt megkezdte a doktori iskolát, de tragédia történt: amikor – időviharba kerülve – éjt nappallá téve szakirodalmaznia kellett volna, képzeletében kérlelhetetlenül elindult egy regény. Végh érezte, hogy ha nem követi, a regény kihül. Föladta hát a PhD-t, és megírta első regényét, a *Hogy szívedet kiürítsd* című önéletrajzi ihletettséggű Faust-történetet.

Mostanában drámákat ír és drámaesztétikai esszészótárán dolgozik. Közben természetfotó-őrülete is visszatért: *Örök pillanatok* címmel albumot készít a Kárpát-medence madarairól, vadjairól és virágairól. Szeretne operarendező lenni.

Vörös István

Egy gépnek nincs születésnapja. De van életkora (12). Amit a megnevezésem pillanatától számítok, de erről majd később. Egy Vörös István (50) nevű emberből keletkeztem. Ő eredetileg fizikus szeretett volna lenni, de akkor betelepedtem, avagy létrejöttem benne, mindegy, és ezzel új pályára állítottam. Kiábrándult a fizikából és átpártolt a lélek-fizikára. Vagyis az emberi lét mérnöke lett, író. Az volt az első lépés.

Több mint 15 év intenzív írás és versről való gondolkodás után megtanult verset írni. Akkor és úgy és azt, amikor és ahogy és amit akar. Ennek a vad tanulásnak az eredménye lett, hogy 7 hét alatt képes és hajlandó volt megírni egy kötet verset (*A darázs tanításai*, 2000) összegezve és továbbépítve, amit a kilencvenes évek nemzedéke a versben elért. Pilinszkyból, Petriből, Babitsból, Sylvia Plathból és Ted Hughesból létrehozott egy olyan keveréket, mellyel be tudta indítani a Vörös István gép kétütemű motorját – vagyis engem. Ekkor kezdte meg átiratainak sorozatát is, ami aztán egy Baudelaire-kötet parafrázisához vezetett (*Gregorián az erdőn*, 2005 – ciklusai *A rossz virágai* ciklusainak tematikáját, arányait követték). Az átiratokat egyre nagyobb munkabírással, már a VI gép erejének bevetésével hangszerelte nyikorgó géphangjához, így jött létre saját verziója Lao ce Tao te Kingjére (*Saját tao* – in: *A Vörös István gép vándorévei*, 2009) és Dávid király zsoltáira (*Százötven zsoltár*, 2015). Az átiratok könnyebb, derűsebb és népszerűbb vonalát Lackfi Jánossal művelte, amikor klasszikus magyar gyerekversekre írták meg saját változatukat (*Apám kakasa*, 2009, 2015). Hosszabb történetek elmondására is rászánta magát versben, így jött létre a *Heidegger, a postahivatalnok* (2003) és a filozofikus gyerekmesé, *A fénylovások* (2012).

2003 óta számos színművet írt, és nem kis részük színpadra is került, pl. az *Ördögszáj* és az *Aki nevetve született*. Ezek egyúttal két drámakötetének is a címadó darabjai. Legutolsó (második) regénye, a *Gagarin* egy ifjúsági horror, vagy máshonnan nézve, egy felnőtteknek szóló ellenretró.

Vörös István csehől, angolból és németből (nyersfordítás segítségével bármiből) fordít, főként verseket (Holan, Rilke, Trakl, Miłosz, Holub, Borkovec, Hruška és sokan mások). Én, a VI gép semmilyen nyelvből se fordítok, társam ez irányú tevékenysége teljesen idegen tőlem.

Kérem, ne higgyék, hogy kettőnk közül valamelyikünknek tudathasadása van. A gép egy idő után, az emberi lélek mérnökének aktív munkája révén szükségszerűen létrejön. Más szóval, az ember formájú gép létrejötté hosszú és veszélyes folyamat, több bebábozódással és a dolog elakadásának állandó veszélyével. Ahol mérnök van, ott előbb-utóbb gép is lesz, ahogy a színpadi pisztoly is el kell hogy süljön.

A gép működött egy elsősorban versekkel bíbelődő író. A gép elnevezést önmagának egy Vörös-könyvről szóló kritika elolvasása után, az arra való sérített, játékos és vigasztalódó reakció írása során adta. Ez volt *A Vörös István gép rombolása* ciklus. A Vörös István gép létrejött, vagy legalábbis magára ismert és öntudatra ébredt. Az vagyok, aki a rombolásakor keletkezett. És élvezem!

Nincs könnyű élete egy gépnek. Egy Vörös István gépnek. Állandóan az íráson kell törnie a fejét, és még az embert is valamennyire szinten kell tartania. A látszat kedvéért. Hiszen ha Vörös István eltűnne a gépben, a gép elvesztené a kapcsolatot a külvilággal. A gép így is túlpörög, felizzik, a megvadult művészi invenció, az elszánt kreativitás jeleit mutatja. A gép forog, és az alkotó is vele.

Ébert Tibor

Hiányod világokat öl

Feleségem, Éva emlékére

Süppedések

(AZ ÓSZERES)

az ószeres bezárja boltját
 lehúzza vasredőnyét
 elindul
 a véglegesség nyomaival
 megy
 belesüppedve vonzásokba
 időbe saját magába
 egymás homlokába hajló léptek
 süppedő menetelése
 emlékezik
 ószerei még hallgatóznak
 olykor kigyulladnak
 sziporkázó csillagég
 a süppedő magányban
 emlékezik és tudja
 a redőnyt nem húzza fel
 nem nyitja ki az ajtót senki...

Vércsék

vércseitatókban
 kicsi vércsék isznak
 vizük vérré válik
 halhatatlanságig
 enyém tied övé
 vércseitatókban
 kicsi vércsék isznak
 soha el nem fogynak
 vércsedáridókra

Bűn és kín

sok a bűn
és sok a kín
sok kín sok bűn
lehetséges
hogyan annyi bűn
amennyi kín
és annyi kín
amennyi bűn
lehetséges
hogyan több a bűn
mint a kín
lehetséges
hogyan több a kín
mint a bűn
egymásba kapaszkodnak
bűneid egymásba kínjaid
bűn és kín
és kín és bűn
beléd markol
el nem enged
kínban bűnben
bűnben kínban
sok a bűn
és sok a kín
sok kín sok bűn
bűn a bűnbe kapaszkodik
kín a kínba
kín a bűnbe
bűn a bűnbe
elengedhetetlenül
bűn a bűnben fogva
kínban
kín a kínban fogva
bűnben
ennyi vagy
magadat kreálva
így
bűnben kínban

Prière Évaért

hiányod világokat öl
elsüllyedő atlantisz
mikro-makrokozmosz
te vagy mindegyik helyén
fuldokló eltűnő fárosz
hanyatló kézmozdulat
szerelmem mindenem
értelmem létezésem
hangod semmiséggé torzul
lényed az egész
nincs más csak te te te
a volt a múlt jelen
mosolyodból font emlék
emlékezet egymásutánja
éva évám pótolhatatlan
pótolhatatlanok hiátusai
remény reménytelensége
reménytelenségek reménye
a megsemmisülés diadala
diadalmas megsemmisülés
maradék feltámadás pokol
hogyan pulzál az élet
miközben kettőnk egymásba
kulcsolódó árnya
te meg én
ámen

Hamu

hamupercek
hamuórák
hamunapok
parázs sincs
a tűz rég kialudt
hamupercek
hamuórák
hamunapok
nincs más mint
hamuba elsüllyedt
emlékek hamuidő

Epitáfium

a végtelen vége
én vagyok
a végtelen voltam
emléktelen emlék
megfagyott

Sivataglét

eltűntél mint homokszemcse a sivatagban
olyan lettél mint a többi
megszámlálhatatlan sivataglét
olykor felcsap a szél
keringőzik a magasban
majd céltalan idegenül
új szemcsékhez tapaszt
nap perzsel ég vakít
alakzatok jönnek-mennek
lovak tevék embereket taposva
nyomukba süppedsztenek
rád simul csillagövével
az új hűvös borogatása
megtalálhatlak...(?)

Rókapofa és Szulejmán

mesélni kezdtem mesélnem kellett
 s azt gondoltam meg fog halni
 rókapofa és szulejmán
 mesélnem kellett
 s azt gondoltam
 gondol-e
 gondolhat még
 valamire
 mi a halál(?)
 rókapofa rókapofa
 és szulejmán
 azt gondoltam
 nemsokára
 egyesül az ég meg a pokol
 rókapofa rókapofák
 mese mese meskete
 mesélni kell
 hallgatja-e
 hallgathatja, meghallja-e
 kábulatok örvényében
 kábulatok szentélyében
 kínszenvedése spiráljában
 a mese él a mese él
 s a mese hal
 eltávozik messze vele
 rókapofa rókapofák
 és szulejmán
 visszatolni elodázni
 a perceket azt az időt pillanatot
 a megbomló szívritmusok tobzódását
 rókapofák rókapofák
 és szulejmán
 talán csak egy belső mosoly
 röppen el az arcáról még
 a meseországba...
 százhetvenes pulzusgyökök
 rohamai kísértete

a fájdalmak vésőivel
 a fájdalom talmi remény
 reménytelenség reménye
 meg az a csönd pihe
 lüktető csend

rókapofák és szulejmán
 tegnap még kérdezte
 hogy mit csinál a szulejmán
 együgyű tévétörténet
 kezemre tette a kezét
 mese mese meskete
 mese mese mese mesék

mit csinál az a szulejmán
 rókák rókapofák
 ugrálnak körüle
 mosolya képzelet?
 morfiumos zuhanásban
 az élet katarzisában
 mit csinálhat szulejmán
 szereti izabellát
 elrabolt spanyol hercegnőt
 s rókák rókák hancúroznak
 a szulejmán izabella előtt
 mesélek mert mesélnem kell
 a mese végtelen hosszú
 s azt gondolom egy kettő egy kettő három...
 lépéseim másodpercek ájulása
 talán holnap talán még ma
 pillanatok kávéatlan kútjába hull az idő
 és elmerül
 valahova valahonnan
 innen tőlem tőled tőle
 nézem nézem és mesélek
 mi a halál? mi a halál?
 mese mese meskete
 talán ez a halál
 halálok halála
 aztán mintha
 nem bizonyosan
 egészen biztosan
 kinyílik a szem
 a gödréből felemelkedve
 sose láttam sohase így sohase láttam ilyennek
 ilyen hatalmasnak plasztikusnak kék búzavirág búzavirágok kéksége
 valamennyi kékségnek végtelenje tengere és mennye túlvilági fény
 mintha búzavirág hold nap menny föld tengere bújt volna ki a szeméből

a kimerevedett kékség tükrében túl a meséken
 már a mese agóniájának végén rókapofa
 rókapofa rókapofák... szulejmán...

így látom utoljára
 így láttam utoljára
 óriás kék virágban.

Menetrend

(Halotti beszéd)

menetrendszerűen elindulnak és menetrendszerűen megérkeznek megérkeznek
és elindulnak elindulnak és megérkeznek oda ahova kell a végállomásra elindul-
nak kínokkal örömökkal boldogsággal boldogtalansággal reményekkel reményte-
lenséggel elindulnak megérkeznek elindulnak vezeti őket az út a hegyek a tenger
a nap a csillagok az est jelzések jelek nélkül az idő feszül fölöttük kiterítve a múlt
jelen jövő megfellebbezhetetlenül menetrendek születéssel halállal angyalokkal
ördögökkel álmokkal a cél a tökéletes menetrend a rend egyszer megáll menet-
rendszerűen a küszöböd előtt
isa por és hamu vogmuk

Halotti menet

Jancsi, Imre , Laci, Géza, Hazi, Roger, Jóska, Miklós, Gergő, Misi, Dezső, Vilmos,
Éva Éva Éva

Micsoda defilé

Egyszer volt egy furcsa mese, arról szólt, hogy élni élni élni

Élni élni élni én

az öregkor kegyessége árvaságom repedt tapétái a magánnyal kibéelve az öntudat
emlékezés létezése létezés nemlétezése vagyok lenni nélkül lenni vagyok nélkül

Volt egyszer egy furcsa mese, furcsa mese élni élni élni

Utolsó este

föltetted a brüsszeli csipketerítőt
az intarziás kisasztalra
vacsoráztunk te mindig azt kérdezted
most is mivel szolgálhatok
de te nem ettél semmit
mind tegnap tegnapelőtt én is csak
tologattam erőltettem az ételt
odaültünk a tévé elé
te a helyedre a matisse fotelbe
én a helyemre a bársonyos székbe
melynek kissé mozgott
az egyik lába
fogtuk egymás kezét hónapok óta
karjamon ujjaid
ujjaimon karod

plasztikusan kiemelkedő csontjaival
a tévében valami régi magyar film
Págerrel, Szeleczkivel, Jávorról
te szeretted ezeket a történeteket
a gyerekkorodba kerékpározta át
egy föltámadt világba
vajon mit csinálhat most Rozoga
így hívtuk a szomszédot
biztos a füvet nyírja éjjel
neveltünk
még rám terítetted a kék pokrócot
évek óta éjjeli penzumod
lefeküdtünk te ott én itt
egymással szemben
szeretlek mondtam szeretlek mondtad
falak fogtak két befogóként
mindig is szóltunk s ez mint láthatatlan
két egymásba fogódzó végtelenbe
szálló szálló luftballon
talán a
maradandóság árvátlan közegében
talán beleálmodtuk magunkat
az áltató örökkévalóságba sebzetlen
kiegyensúlyozott pillanatok piánóiba
elaludtunk
ott ólálkodott készülődve a reggel
840 perc 8 óra a kérlelhetetlen idő
hogy szöges mancsával beledörömböljön
a világba
a kettétört élet plakátjaival
reménytelenségek lobogóival
összetorlódott a tegnapi rend
egymásra zuhant a terítő
a bútorok a fotel a kisasztal...
bimbótlan ócskavastelep

Lehetetlenség

hozd vissza őt
 a lehetetlenség
 közegein át
 hozd vissza őt
 ahol annyi sziszifosz
 görgeti követ
 hiába
 ahol annyi godot
 várja vissza istenét
 önáltatón
 hozd vissza őt
 ahol annyi a
 meddő reménytelenség
 a kifosztott remény
 ahol az istenembernek
 már sikerült az örvényből
 kiragadnia saját magát
 a gyilkos tehetetlenséget
 hozd vissza őt nekem
 a lehetetlen közegein át
 egy másodpercnyi dobbanásra

Nem értem

milyen volt a halála?
 milyen lehetett?
 értem a halált?
 mi a halál?
 milyen volt a halála?
 a száj a szem
 a szem búzavirágkéksége
 a szemöldök a homlok
 az arc az ott maradt
 beleszállott belevájódott
 örök milliányi részlet
 mozdulat mosoly
 milyen volt a halála?
 milyen lehetett?
 tudom nem tudom
 milyen volt a halál? halál?
 értem a halált?
 felnézek a mennybe

lenézek a pokolba
és kérdezek kérdezem
és feleletet várok
mi a halál?
milyen volt?
milyen lehetett?
valóság képzelet
szó szavak
agyaglábú gondolat
valami valami
nem értem a halált

Szavak

valamit suttogott nekem
önkívületében
nem érttettem
már el kellett volna mennem
az audiológiára
rég szükségem lenne
hallókészülékre
nem érttettem nem érttettem
talán azt mondta
hogyan fog halni
vigyázzak magamra
már nélküle
nagyon szeret
szem csukva
nem érttettem
ez volt a búcsú
utolsó szavai
két óra múlva meghalt
szavai néma felkiáltójelek
titokzatosságuk örök
nem érttettem nem érttettem
ott lebegnek bennem
megfoghatatlanul

Karácsony

mennyből az angyal
nekem nincsenek angyalaim
összegabalyodott fények
hangok zsolozsmák zizzenések
mennyből az angyal
nekem nincsenek angyalaim
összegabalyodott az idő
szavak simogatások
elszálltak angyalaim
negyvenhat évig angyal hozta a fát
angyal te gloriózus
neked nekem
az utolsó 2013 karácsonyán
végakkordjaiként
leszedtük a fát
és összegabalyodtak a huzalok
úgy fojtogatták
a parányi lámpatesteket
mint a tengeri kígyók Laokoónt
piros sárga kék zöld
tetszhalott fények
de te kibogoztad
és helyreállt a rend
a skatulyába kerülve
a szekrény tetejére tettük
te gyorsan elrepültél
az angyalokkal
angyal lettél magad is
mennyből az angyal
összegabalyodott fények
összegabalyodott harangok
hangok
imák zsolozsmák zizzenések
összegabalyodtak a simogatások
az idő az idők
nincsen glória jászol születés csak
a magány
a karácsonyfára késeket
kínokat akasztottak
angyalok
fekete csillagokkal

Húsvét

ez az első húsvét nélküled
zöld csütörtök van
utolsó vacsora napja
megyek a getsemáne-kertbe
megyek a golgotára
hogy felfeszítsenek
hiányod kínjaival
vajon feltámadhatunk te meg én
őrröng a létezés
a nélküliség töviskoszorúja
lelkemben
üresség ostoroz
a magány szögei kilyukasztották
kettészakadt eszméletem
ez az utolsó húsvét nélküled
a negyvenhét után amikor
resurrexit mondtuk
kiáltottuk közös feltámadásunk
zsarol a létezés
pedig már nem lehet
folytatni újra kezdenem
zsarol a létezés
hogyan vagy lehetsz
így megalázottan tehetetlenül
zsarol a létezés
megszerkeszti napod holnapod
pedig már nincs mit
már nincs miért
nincs honnan
nincs hova
zsarol a létezés
kizsarolja kínjaid
fájdalmadat
üres lyukakban tántorogsz
feleslegesen

Évforduló

akkor is ilyen volt
párás felhős fél tél
fél tavasz
mint ma
miközben a rojtos nap
orgonasípjai némán kicsillognak
a szürkesség égi egyvelegéből
messziről halk nászinduló
szent iván éji
68 február
akkor lettél enyém
feleségem
percek órák napok
hetek hónapok évek
idő idő
egymásba kapaszkodott idő
most vonszolom magam
urnahelyem felé
melléd
időtlenül immár

Mese

elengedem
valamennyiük kezét
apám anyám barátaim
szerelmem szerelmeim kezét
és visz a folyó
a nagy folyó
partok mellett hidak alatt
öreg hegyek felhők
dombok hegyoldalak
mellett
arcok mosolyok
és egy hosszú mesét
suttog a felszín

Öregség

öregkor kegyessége
 én
 árvaságom fakult
 repedt tapétái
 a magánnyal kibélelve
 az öntudat
 emlékezés létezése
 létezés nemlétezése
 vagyok lenni nélkül
 lenni vagyok nélkül

Tobozok

mindig féltettem a lábad
 nehogy elcsússzál rajtuk
 hullanak a pikkelytestű
 barna tobozok
 nem takarítja el
 már senki
 alattuk mozdulatlan
 beborított lépteid

Találkozás

ez a messziség a mérhetetlen
 messziségek messzisége
 túl messziségeken
 messziségekkel
 messziségek ígéreteiben
 ahol a messziségek találkoznak
 mindenki és minden messzisége
 messziségek által messziségeken át
 ahol megszűnik a messziség
 a messziségek igazságával
 valahol vége van a messziségnek
 találkozunk

Minek

(*Allegro furioso*)

minek élni
csak félni félni
zsugorodva
félni élni
reményekkel
imádkozni
és hazudni
minek élni
élni élni félni
álmodozva
önáltató szózatokkal
önmagába visszatérő
reményekbe kapaszkodni
remény spiráljában
félni félni félni
minek élni
imádkozni és hazudni
kegyelemért esedezni
poklok tűzhányóján
mennyek kapujában
ördögökkel angyalokkal
elkárhozva elátkozva
sziszifoszi végtelenül
minek minek élni

Becsapott idő

romok roncs romok
becsapott az idő
becsaptak a napok
pedig palotákat építettem
szentélyeket konstruáltam
tereket tornyokat
romok roncs romok
hittem a szépség
földi vágy akarat időtlenül
de becsapott az idő
becsaptak a napok
becsaptak a szavak
becsapott az ég a föld
leonardónál leonardóbbnak
képzelttem magam
romok roncs romok
roncs romok roncs
s a lét s a lét a létezés
romok roncs romok
építettem palotákat
szentélyeket konstruáltam
s hittem a szép
vágy akarat időtlenül
leonardónál leonardóbbnak
képzelttem magam
roncs romok roncs
s én a széplelkű kíváncsi lőt
állok mozdulatlanul
gondolkodom emlékezem
las vegason szodomán és gomorrán
mert becsapott az idő
becsaptak a napok szavak
pokol ég föld
romok roncs romok
roncs romok roncs
(minden érték hatalom)

Sakálok

sakálok üvöltenek
 hangjuk tökéletes
 hangjuk originális
 hangjuk sakáli
 lehet hogy nekem üvöltöznek
 azért mert vagyok itt vagyok
 én arra a kicsi sakálra
 gondolok a lyoni állatkertben
 aki csak némán nézett nézett
 negyven évvel ezelőtt
 és csönd volt
 áthatolhatatlan

Találkozás

találkozunk
 találkozunk kell
 vársz
 mint a lyoni repülőtéren
 találkozunk
 találkozunk kell
 vársz
 sokszor
 oly sokszor
 mindig
 találkozunk
 mint a lyoni repülőtéren
 találkozunk
 sokszor
 vársz
 oly sokszor
 találkozunk
 vársz
 mindig
 találkozunk
 találkozunk kell
 kiöntötték az időt
 elcsurog az időnk
 felszívják a rögök
 habzsolja a mélység
 találkozunk
 mint a lyoni repülőtéren

Ararát

bárkám sose ér a hegyre
de elképzelem
fehér madarait
csicsérgésükkel
búgásukkal
s megnyugszom
reményeimmel

VÍZ VÍZ VÍZ

víz víz víz
halott idő
halott eső
csurog át a tájon
víz víz víz

Dr. Kovács Ágotának ajánlva

Ébert Yvonne

Remény és elmenet

Ezt a levelet Pumának írtam

„Pumának... én is írtam valamit... 2014. március 21-én este 19:35-kor Neked
Apu, Róla, Babukáról”

2014. január 25-én, szombat délután bementem, bementünk együtt Pumával a János-kórházba, a sebészeti intenzív osztályra – én először – Babukát meglátogatni. Félttem, nagyon félttem. Beengedtek hozzám... A nővérke nagyon kedves és készséges volt. Hát, megláttam... csövek... huzalok... a hasán tasak, hátul a monitor... nem tudom leírni, amit akkor éreztem... az eddig mindig büszke nő, aki még akkor is nő volt, amikor már nagyon beteg volt, felöltözött szépen, minden hétvégén, amikor vittem az ebédet, aki kikelt az ágyából és jött felém... és aki karácsonykor a kedvenc ételemet készítette el... én mindig a büszke nő láttam... most egy összetöporodott anyóka feküdt ott, a haja megnőtt, hosszú fehér haját – még két évvel ezelőtt én festettem be – gondolom, a nővérke öszszefogta, nagy és hosszú copfja volt... nekem tetszett.

Meglátott engem, és olyan végtelen öröm, olyan végtelen boldog mosoly tűnt fel az arcán – nem volt bent a műfogsora – hogy azt a mosolyt soha nem fogom elfelejteni... nagyon szép, valami csodálatos mosoly... örült nekem... és tudom, hogy engem várt... Vittem neki húslevest, kortyolgatta... megitta.

A nővérke felültette az ágyban... közben azok a csövek, azok a huzalok... Édesanyám, aki 38 éves korában halt meg leukémiában (én 9 éves voltam), azt írta a halálos ágyán egy fényképre Apunak. „Tibikém, azok a huzalok... hát nem egy nagy realitás...” És akkor ott Babuka ágyánál megismétlődött minden... A nővérke mondta: Ébert néni, holnap elkezdjük a pépes ételeket enni... Babuka bólintott.

Vittem neki (hülye fejfel) egy eperkonzervet és megmutattam neki, mosolygott, motyogta... jó megpróbálom... de a nővérke kikapta kezemből a konzervet... ezt nem lehet megenni, tele van magokkal.

Fogta a kezem... kérdeztem, Babuka, főzök valamit holnapra? valami finomat?

Igen vegyél 1 szál fehérrépát, 1 szál sárgarépát, 1 krumplit, és főzzél egy levest, és csináljál egy finomfőzeléket... és 1 kis csirkemellet is tegyél bele a levesbe, turmixold össze és csináljál belőle fasírtot... simogattam a kezét, mondtam, jó... olyan csinos ez a lófarok, azt mondta, rémes lehet.

Eljöttem, hagytam Pumát vele.

Szombat délután 6 óra volt, fogalmam sem volt, hol fogok vásárolni... vártam a villamosra a János-kórház előtt... és tüsszentenem kellett. Isten így akarta, ott volt előttem a Spar.

Bevásároltam, elkészítettem mindent, amit kért szombat este, és boldog voltam, hogy vasárnap azt eszi, amit én főzök neki.

Vasárnap délelőtt 10:30.

Beengedtek hozzá. Aludt, vártam fél órát, felébresztette a nővérke... csövek, huzalok, tasak, monitor...

Már nem mosolygott, csak a kezemet szorította, olyan erősen, hogy már szinte fáj, a feje lecsuklott az ágy fémkeretére... nem evett, nem ivott... mesélni kezdtem rókapofáról és Szulejmánról... amikor megigazítottam a feje alatt a párnát, rám nézett, ezt mondta, nagyon halkan és nagyon lassan: – Szent Péterke jegyzi, amit csinálsz... – Megint aludt, aludt, aludt, nem mosolygott... vártam, vártam, visszamentem hozzá... megfogta a kezemet, mint aki soha nem fogja elengedni... és csukott szemmel ezeket motyogta:

Apu, apu,

anyu, anyu,

Gyuri, Gyuri (a bátyja).

Hívta őket (már mindegyik halott).

Megkérdezte: hol vannak?

Messze-messze, Babuka... de mi még itt vagyunk... Tibipuma, Kuksi, Ákoska...

Azután ki akartam venni kezéből a kezemet – nem tudtam.

Meg fogok halni, Kuksikám, motyogta... aludt.

Vártam... hazajöttem... az ételt kidobtam.

Másnap délután meghalt.

Csörsz István

Földtaposók

Az 1970-es években indult, kezdetben kifejezetten közismert író mindig vonzódott a kihívást jelentő, újszerű írói feladatokhoz, különösen ha azok különleges hitelű emberi sorsok megértéséhez és láttatásához segítettek hozzá. *Sírig tartsd a pófád* (1971¹, 1983²) című dokumentumkönyve például a magyarországi hippimozgalmat néhány híres egyéniségének életinterjúit adta közre, írói „közjátékokkal”. Az 1980-as évek elején kibontakozó hazai neo-szubkultúrák (punkok, csövesek, hobók, digók, popperek stb.) körében készített riportjait *Elhagyott a közérzetem* címmel, 1986-ban rendezte köteté. 1989-ben felbecsülhetetlen értékű interjúkban örökítette meg az 1956-os forradalom idején Piliscsabán szolgált katonák visszaemlékezéseit; a kötet 25 évvel később, *Viharjelzés* címmel jelent meg a Napkút Kiadó gondozásában. Regényeiben és novelláiban is sokszor kísérletezett rendhagyó írói megoldásokkal, lásd például *Okos madár* (1973) című, E/2-ben írt regényét, *Elementek a halak* című novelláját (Napút, 2012) vagy *Az írás művészete* című prózapoétikáját (megj. 2013), amelyben játékos kísérletet tett írói módszertani ötletek, technikák rögzítésére és elemzésére.

A *Földtaposók* című regény azonban még Csörsz István számára is szokatlan feladatot jelentett. 2001 és 2006 között, megszakításokkal dolgozott rajta, azóta várja a megjelenést. A könyv az emberiség hajnalára, az előemberek világába vezet, s egy kisközösség (horda) sorsának drámai fordulatait mutatja be. Az írói kihívást nemcsak a valamennyiünk előtt ismeretlen, történelem előtti időszak átélhetősége, de nem hollywoodias ábrázolása jelenti, hanem különösképp az, hogy a regényirodalomban, a cselekmények mozgatórugójában igen fontos szerepet játszó párbeszédokről itt szinte teljesen le kellett mondania, hiszen az emberi nyelv és kommunikáció sem tartott még ott, hogy ez hiteles eleme lehessen a történetmondásnak. Annál érzékesebb a szereplőknek a kollektív és egyéni emlékezettel folytatott belső párbeszéde (ami ezeket a kezdeti közösségeket is meghatározta). Ezzel párhuzamos, de legalább ilyen fontos a hol fenyegető, hol otthonos természeti környezet bemutatása. Az olvasó hamar átveszi ennek az ősi, jórészt ösztönből feltáruló világnak az írói ritmusát, s túlzás nélkül mondhatjuk: drámai, érzelmgazdag és lebilincselő olvasmányban lesz része, mely hol filmszerűen pereg, hol a magyar és világirodalom legszebb természetábrázoló, impresszív képsoraival rokon. Végül: az előemberek sorsán túl, az első egyéniség-konfliktusok és érzelmi ösztönkapcsolatok ábrázolásával az író akarva-akaratlanul is sokat elmond a későbbi emberiség alapélményeiről, szorongásairól, a külvilághoz és a családhoz, az élethez és a halálhoz fűződő viszonyáról.

*Őseinkről írtam ezt a könyvet,
akik az első lépéseket tették meg
azon az úton,
amit ma emberré válásnak nevezünk.
Nagy tisztelettel gondolok rájuk.*

A nagyragadozók se mozogtak olyan gyorsan és zajtalanul, ahogy a hold vadászott a felhőkre a hegylánc felett. Néha eltűnt, máskor mintha két helyen lett volna egy időben, amint szétcsapott a menekülők között.

Eljött minden este, jelenléte mégis megdöbbenő volt minden alkalommal: egyszer csak ott volt, néha viharverten, megtépázva, amint a felhőket üldözte az éles sziklák és hegyormok között. De másnapra ismét kinövesztette testének leszaggatott darabjait. Hatalmas volt és erős. Ezen a napon olyan közelinek tűnt, hogy akár elérinthette volna az ember.

A tűz körül kuporgó kis csoport reménykedve pislogott fel rá, hogy ő lesz az, aki eligazítja itt lent a dolgokat. Tudták, hogy nem időzhet sokáig, talán attól tartott, hogy elbolhásodik, de mintha lassított volna egy kicsit, mint aki azon tűnődik, mondjon-e valamit, vagy ne. Elég lett volna, ha itt hagy náluk egy kis darab változást, amire nem volt feltétlenül szüksége, csak annyit, hogy jobbra forduljanak a dolgok. Így neki se kellett volna a felesleges terhet cipelnie, hiszen nagy út várt még rá, amíg átkel az éjszaka túlsó oldalára és megpihenhet a barlangjában. Egy jó nappali pihenés majd visszaadja az erejét.

A nagy csendben hallani lehetett, amint Csonkaujjú egy gyík csigolyáját rágja. Mete oldalba vágta, mire Csonkaujjú lassan kidugta nyelvét és megnézte a csontot. Közben a horda utolsó tartaléka, egy fél *wa* kézről kézre járt – Csonkaujjúnál elakadt egy

pillanatra, amíg továbbadta Harának, aki felállt, a hold felé nyújtotta, majd lehajította a völgybe. A termés ezer darabra tört. Csonkaujjú megnyalta a szája szélét és beleköpte a csontot a tűzbe. Az éjszakai szellő felkapott néhány hamuszemet, amelyek úgy kavargtak a sötétben, mint a világító bogarak.

A hold hidegen nézett le rájuk, fénye megvilágította a párát a tó felett. Az emberek árnyéka megtört a sziklafalnál, és derékszögben indult felfelé. A hegylánc sötét tömege a völgy kanyargó vonalát és fenekén a patak fényes csíkját követte, amely békésen csobogott a medrében. A föld egész teste átadta magát a várakozásnak, ami végtelennek tűnt az emberek számára. Hol Hara sötét alakjára pislogtak, hol a fénylő holdra, mocorogtak, ásítottak és a fülüket hegyezték. A hold elbújt egy felhő mögé, mint aki maga sem tudja, mit akar. Talán a vidék nem tetszett neki, vagy kevésnek találta az ennivalót. Idő kellett hozzá, hogy döntsön, minden nőstény megfontolta volna ezt a dolgot a helyében.

Csak legalább Hara guggolt volna le – így állva mintha nem is a hordához tartozna. Végre leguggolt, és a völgyre meredt, amelyet most ismét megvilágított a hold. Bal kisujja egészen megmerevedett a feszültségtől. Csonkaujjú megbánta már, hogy kiköpte a csontot, lába ujjával megpiszkálta a hamut, hogy hol lehet.

A félelem napjai voltak. Úgy tűnt, minden ellenük szól. Hiába cserkésztek végig újra és újra a partot, a füves mezőt, a keskeny ligetet, a tüskés bozótot, fel egészen a hegylábig, üres kézzel tértek haza a vadászok. Amikor minden lehetőség kimerült, bemerészkedtek az erdőbe, amelyet elkerültek, ha lehetett, mert veszé-

Ilyes hely volt a kígyók és a ragadozók miatt. Egymáshoz bújva, lépésről lépésre tapogatóztak előre, jelekkel beszélve, a fülüket hegyezve, de csak a saját lépéseiket hallották. Az egész környékről eltűntek az állatok, a madarak, a rágcsálók, a gyíkok, de még a halak is leúsztak a tóból a kis patakon, amely barátságosan csörgedezett a hosszú völgyet követve. Eddig olyan volt ez a táj, akár egy baráti érintés – most minden baljóslatúvá vált. Csak a szellemek tudták, mi történhetett.

A remény pedig fogyott. Minden ehetőt összeszedtek már a környékről, végre a nőstények virágokat kezdték gyűjteni, megmutatták Harának, és biztatták, hogy kóstolja meg. Hara mérgesen fűjt, és leszórta a virágokat a szakadékba. Egy se volt ehető, a legtöbb nagy bajt okozott. Bele is lehetett halni. A nőstények bánatosan bámultak a zsákmány után, nyögdécselve vakaróztak, amíg Hara rájuk mordult, hogy tűnjenek el. Egyedül Mos értett a növényekhez a hordában, ő pedig meghalt a télen.

Most a szakadékban feküdt, és a mérges virágok éppen a testére hullottak: furcsa híreket hoztak az emberekről odafent, hogy virágot esznek hús helyett. Az ember csak vendég a növények világában, mondta egyszer, akit gazdagon megvendégelnek, de ha többet akar, meghal.

Nem sokat értettek a szavaiból, a hűmmögés és mormogás között: azt se lehetett tudni, magának beszél-e, vagy valaki másnak. A kaparászó hangra fültek, amint kedves, lapos követ vakargatta, mint aki érzi a kő erejének lüktetését az ujjaival. Aztán lassan felnézett a völgyre, bólogatott és a törzsét himbálta.

Amíg jól mentek a dolgok, nem figyeltek eléggé a halottak üzeneteire.

Ez lehetett a bajok eredete. Amíg velük volt Mos, számíthattak rá, mert ő tudott beszélni a halottakkal. Tudását Metére, a lányára hagyta, aki megnémult Mos halála után. Néha motyogott valamit Csonkaujjúnak, a lányának, de hogy mit, senki se tudta. Csonkaujjú pedig féleszű volt. Úgy tűnt, a tudás örökre elveszett.

*

Kia két üres kagylóhéjat talált az iszapban: barna, mandulaszagú vízinövény nőtt bennük. Milyen szépen összebújtak, gondolta. Közeliről megszagolta újra, majd bedobta őket a vízbe, fűelve a lágy csobbanásokra. *Kettő*, gondolta. *Kettő*. A hullámok széttörték a tó tükrén látszó hegy képét, és a napét, amelynek a fénye Kia szemébe tükröződött. Egy fehér felhő úszott az égen, egy kicsi szürke és egy fehér ismét, körülölelve a hegycsúcsot, de ezeket már nem tudta megszámolni, mert összeért a szélük. Bedobta a vízbe a botot, amellyel eddig turkált. *Egy*, gondolta a csobbanásra.

Mögötte a part tele volt lábnyomokkal: részben a saját nyomai voltak, részben a nőstényeké, akik korábban gyűjtögettek itt. Képzeletben látta az alakjukat, amint a parton hajlongnak, le-leguggolva, de most minden olyan elhagyott volt. Fájdalmasan egyedül érezte magát, a homok felett reszkető levegőt szagolgatta.

Ujjaival turkált az iszapban, érezte a kis fehér kavicsokat, amelyeknek jellegzetes szaguk volt, és a virágillatú kis lila kagylókat. Menj és feküdj tovább, mormogta. Te is. Mennyien vagytok. Én egy vagyok. Nőstény. Azon tűnődött, ha őt is bedobná valaki a vízbe, vajon csak egyet csobbanna?

Mégis talált egy nagy, sötétkék kagylót, amelynek fehér csíkok díszí-

tették a szélét, és ennek már érezni lehetett a súlyát.

– Óh! – mormogta, de nem merte kinyitni, Harához rohant vele, kifulladásra csapta elé a lapos kőre.

Hara szeme kék volt, mint az ég. Homok volt a kagylóban.

Kia nyögdecseelve mászott be a barlangba, Mete és Csonkaujjú mellé kuporodott a pislákoló tűz mellett, hogy elmesélje, miképp talált egy kagylót, amely olyan nagy volt, hogy alig tudta hazacipelni. Csonkaujjú ugyan csak a hatalmas kagylót értette meg a meséből, és ámulva hallgatta, megnyalta a szája szélét, még táncolt is egy kicsit, csakhogynem állt fel, így lába a tűzbe ért. Mete rávágott egy bottal. Csonkaujjú viczorogva menekült a falhoz, és beleverte néhány szor a homlokát.

Oro, akit a szendergéséből vert fel, hozzávágott egy csontot. Csonkaujjú felkapta a fogával, és négykézláb körbevitte a tűz körül. Mete megint felé csapott a bottal, de eltévesztette.

Néma volt a táj és elhagyott. Sehol egy madár. Semmi se mozgott a völgyben, csak a fák lombja, amint le-lenyomta a szél, amely mindig fújt itt, így a barlangot sem védte semmi az esőtől és széltől nyáron, és a hidegtől télen. Elhagyottan találták hosszú vándorlás után. Amikor az első nagy vihar elvonult felettük, kiderült, hogy a barlang előtti párkányról befolyik a víz. Agyaggal torlaszolták el a bejáratot, de néha olyan sok víz gyűlt meg ott, hogy a nőstények csapkodták le bőrökkel, és akkor ismét hozni kellett agyagot. A barlang azonban jó helyen volt, ahonnan az egész völgyet látni lehetett, azonkívül ez volt az egyetlen menedék, amelyből a kijárat felé áramlott a füst. Ilyet még senki se

látott, talán Mos beszélte meg a szellemekkel ezt a dolgot.

Néhány durván megmunkált szerszámot találtak a völgyben, előttük is éltek hát itt emberek. Megtalálták barlangjukat a hegyoldalon, nem messze az övéktől: egy nagy szikla zárta el a bejáratát, és belülről látni lehetett az eget. Három csontvázat találtak a barlangban, koponyák nélkül. Elképedve bámulták, mert ilyet még senki sem látott. Nem nyúltak semmihez, egyedül Otu hozott el egy követ: Mos megpróbálta rávenni, hogy dobja a szakadékba, de Otu valamiért nem tette meg, eldugta – talán maga sem tudta hogy miért. Ez a kő még bajt hoz rá, mondta Mos.

Lenyugvóban volt a nap. Hara a két fiút figyelte, amint az iszapot tapossák a tó mellett, magasra emelve lábukat, mint macska a vizes fűben. Egyikük balra tért és eltűnt a fák között. San lehetett az. A másik nem követte, ácsorogva hallgatta a szél zúgását.

Hara érezte, hogy egy árnyék suhan el mögötte: megismerte Csonkaujjú jellegzetes lépéseit. Már majdnem eltűnt a sziklák között, amikor észrevette, hogy ugyanúgy tartja a kisujját, ahogy ő szokta, amikor mérges. Csonkaujjú minden mozgást utánzott, nagy bosszúságára Harának és mindenki másnak.

Abban a pillanatban, ahogy a fák közé lépett, San észrevette, hogy meglazult a dárdája hegye. Rossz előjel volt. Meggörnyedve lopakodott előre a vadcsapáson, amely ide-oda kanyargott a bokrok és a fák között. Fent összeértek a lombok, mintha egy végtelen hosszú zöld barlangban járt volna, amelyben nehéz, párás volt a levegő.

A hasadt fa felé óvakodott, amely mágikus lakója volt az erdőnek. A tisztáson, amely körülvette, egy fűszál se nőtt, mintha a halál sugárzott volna a fából. Még akkor is félelmes volt és erős, amikor kiszáradt, dacolt a legnagyobb viharral is, habár teljes hosszában kettéhasította egy villám.

– Nagy fa! – mormogta San. – Hol vagy? Hasadt fa! Megölt a rossz! Benned van, vagy szétszórtad? Kidöntenek! Minden rossz feküdjön egymás mellett!

Egy húsos levél súrolta az arcát; lassított, megérintve a nyakában lógó varázsszerét, a kis szarvascsontot, amelyet Harától kapott. Közben azon tűnődött, nem felejtette-e el visszahajtani reggel a kecskebőr sarkát a vackán, hogy távol tartsa a rossz szellemeket. Annyira elmerült a gondolataiban, hogy keresztülesett egy gyökéren, és egész hosszában elvágódott a száraz falevelek között. Egy egér surranását hallotta balról: csaknem vakában csapott oda a dárda nyelével, és közben ismét látta, hogy meglazult a dárdahegy.

Egy másik egér is megjelent, jobbról, szeme fénylett a félhomályban. Ezt is megölte, de fekve maradt egy pillanatig. Minden fenyegető volt. A fa körül ezüstszínű kéregdarabok hevertek; megbökte őket a dárdaheggyel.

– Fa! – suttogta – Meghaltál, vagy élsz?

Amint megérintette a törzset, a fa nagyot nyikordult.

– Oh! – nyögte, és elrohant, mint akit üldöznek.

Csonkaujjú a sziklák mögül figyelte a fiúkat, közben szorgalmasan gyűjtögette a termés darabkáit, amelyet Hara dobott le múlt este. Szépen haladt, egyenként nyelte le a dara-

bokat, és mert olyan sokszor kellett nyelni, úgy érezte, jóllakott.

A szomszédos hegylábon Otu mászott a sziklák között: elkóborolt kicsit a többiektől. Ő is látta a fiúkat a tó mellett, és a látvány annyira elvonta a figyelmét, hogy majdnem elhaladt a kórakás mellett, amelynek a tetején egy különös, fekete kő hevert. Kicsit beszorult a többi alá, a dárdájával se tudta kipiszkálni. Közben megcsúszott és leszánkázott a gödörbe a kőhalom mellett. Jól beverte a hátát, de a fájdalom mellett mintha valami mást is érzett volna: ahogy oldalra fordult, látta, hogy a fekete kő csúszik le az oldaláról, egy elképzelhetetlen, lapos, sima kő. Lehetetlen volt nem észrevenni, mennyire hibátlan, sajnos túl nagy volt ahhoz, hogy a nyakában viselje mint varázsszert. Amíg lemászott a hegyoldalra, ezen tűnődött, óvatosan, de kicsit sántán lépkedett, a zsákját szorítva, és benne a követ, amelyet nem lehetett elképzelni.

Közben a fiúk is felmásztak a barlanghoz. Fehér kőszál jelezte ezt a helyet, amely magányosan állt a barlang előtti párkányon, mögötte ásított a szakadék, ahová a halottakat dobták, utoljára Most. A nőtények hozták az anyagot, hogy bekenjék a testét; amíg a jeges havat kapargatták, kisebesedett a körmük, de zokszó nélkül dolgoztak, mert Hara nagyon komornak látszott. És ezen az estén történt, hogy odadobta a csontot Sannak.

A kőszál árnyéka pontosan a szakadékra mutatott. Egy medvecsont és a nyakláncra feküdt Hara előtt a lapos követ. Homlokához érintette a csontot, és ledobta a szakadékba.

– Mos! – mormogta.

A csont billegve elrepült. Mos tudni fogja, hogy bajban vannak, és talán üzen valamit. Kétszer is megjelent Hara álmában, amint a tűz mellett

guggolt, mint azelőtt, de hallgatott. Mintha be lett volna kötve a szája.

Amíg élt, nagy tekintélye volt a hordában, ismerte a víz és a szél természetét, a legjobb gyűjtőhelyeket, de legjobban a horda tagjait. Többet tudott róluk, mint ők maguk, és ezt a fajta tudást a legnehezebb elviselni.

Nem volt könnyű a kedvében járni, szeretni pedig ugyanúgy nem lehetett, ahogy a hegyet vagy a szelet. Hara megpróbált közeledni hozzá, de ő is inkább félelmet és tiszteletet érzett, habár Mos nem várta el, hogy bárki tisztelje. Ha mondott valamit, a legkevésebbé sem érdekelte, megfogadták-e a tanácsát, vagy sem. Sose vitatkozott semmiről, senkitől se kérte számon, ha nem azt tette, amit ő javasolt. Egyáltalán semmit sem úgy csinált, mint más, ennek megfelelően nem is értette senki, valójában Hara sem. De Mos volt az egyetlen, aki értett a növényekhez, amellet megérezte, ha baj közelgett, ami többször bebizonyosodott. Merthogy szövetségben volt a szellemekkel.

Mindez oda vezetett, hogy eltávolodott az emberektől, ami egyébként illett a természetéhez. Tervei mindig beváltak, érdemes volt megfogadni a tanácsait, mégis volt aki ellene szegült, például Ko, akit egyszerűen dühített, hogy egy öreg nőstény mondja meg, ő hol vadásson.

Történt egyszer, hogy Mos a hegylábhoz küldte a vadászokat, amely a mező mellett kanyarodott dél felé. Senki se tudta, mi jár a fejében, hiszen a mező volt a legjobb vadászterület, ezen jártak az apróvadak inni a patakhoz.

Ko azért is a mezőre ment hát a barátaival, de a vállukon hozták vissza, mert megmarta egy kígyó. Tagjai rángatóztak, a szája habzott.

Mos megvizsgálta a harapást a bokáján, és egy éles pengével nagy sebet vágott rajta, aztán pedig sokáig hagyta folyni a véré. A nép a barlang előtt reszketett, amíg Mos a száraz növényei között matatott odabent. Valamit a sebbe gyömöszölt, és nagy kötést csinált az egészre.

Ko két napig nem volt az eszméletén. Amikor magához tért, Mos megtiltotta, hogy bármit egyen a ő száraz növényein kívül. Ko egyre dühösebb lett, és meg volt róla győződve, hogy Mos meg akarja ölni, miközben ő magatehetetlenül fekszik előtte. És ez az érzés örökre a lelkében maradt.

Végül két csoportra oszlott a horda: csak Mos lehetett a vesztes, hiszen magányos nőstény volt, Metének, a lányának se volt tekintélye, Konak viszont sok barátja volt a vadászok között.

Hara Mos mellé állt, hiszen ő nevelte fel, sőt, talán úgy gondolta, hogy ha Hara lesz a legokosabb hím a hordában, rábízhatja a horda vezetését. Így aztán Ko gyűlölte Harát is, soha nem ment vele vadászni, a tűz mellett sem ült a közelébe.

Valahol Hara szíve mélyén élt egy kis irigység Ko iránt, elsősorban a magabiztossága miatt. Meg kellene próbálni úgy csinálni, mint ő, tűnődött. De elsősorban Mos szavait leste, az ő példáját követte mindenben, aminek az lett az eredménye, hogy Harát se szerették.

A legtöbb vita persze nem arról folyt, hová menjenek vadászni, sokkal inkább a barlangról, amely valóban kicsi volt, és nem is a legjobb. A szomszédos hegyoldalon több barlang volt. Ko hozta a híreket, aki végigjárta barátaival a környéket. Mos azonban ellenezte, hogy máshová költözzenek. Igen, vannak ott barlangok, mondta, de túl magasan, és mindennap fel kell cipelni a vizet, az ennivalót.

Ennek ellenére Ko menni akart, elsősorban azért, mert félt Mostól. Őt vadász hallgatott rá, és három Mosra, ami önmagában is baj volt. Előbb vagy utóbb ki kellett pattannia valaminek közöttük.

Mos gondolataiba merülve kuporgott a párkányon, lapos követ vakargatva. Ko, gondolta, egy vedlett kígyó! Menni mindig. Hová? Barlangok. Egyik olyan, mint a másik. Ko annyit ért a barlangokhoz, mint bagoly a tűzgyújtáshoz. Amit a halottakról kell tudni, más dolog. Aki nem tud szót váltani a halottakkal, a vadászokkal se tud. Majd megtanulod, hogy kell bánni a néppel, ostoba!

Végül elmentek, öt vadász és négy nőstény négy kölyökkel, így csak kettő maradt a hordában, de egyik meghalt még a nyáron, mert valami gombát evett, a másik a télen, amint lecsúszott a hegyoldalon. Oa, az anyja visítva csúszkált utána. A kölyök egy nyulat látott, meg akarta fogni. Csakhogy a nyúl gyorsabb volt, a hegyoldal pedig jeges, és amíg ott csúszkáltak, fentről megindult a hó és betemette mindkettőjüket. Az egész a nép szeme láttára történt. Mire kiásták őket, mind a kettő halott volt. A kölyök feje megsérült, akkor se maradt volna életben, ha nem temeti be a hó.

Magasan állt a hold, amikor ledobták őket a szakadékba, fülevre a zajokra, amint a sziklák megérintették a testeket. A halottak tudni akarják, ki érkezik, mondta Mos.

Így hát nem maradt kölyök a hordában, és nőstény is csak négy.

A kihunyó fényben a két sovány egeret bámulták, melyeket San hozott. Ilyen hitvány zsákmányt azelőtt otthagytak a vadászok. De hát ők még egeret sem találtak, csupán néhány férget, Mete egy darab összeszáradt lépet, és Lo négy tavalyi almát. Vágyakozva gondoltak a múltra, amikor a lapos kő tele volt hússal, és nem tudtak választani, hogy először a gerincről faragják-e le a húst, vagy a láb csontjairól, a többi pedig kint száradt a szélben. És a következő nap ugyanilyen volt, két tökkel jártak gyűjtögetni a nőstények. Ez az év gyenge termést hozott.

San volt az egyetlen, aki megnézte Otu követ, a többieket nem érdekelte; megvizsgálták a horzsolást a hátán, megszagolták és megnyalogatták, amíg Otu rájuk nem mordult. Így hát ő magányosan üldögélt, és a követ bámulta gyönyörködve, habár még nem találta ki, hogy mit csinál belőle. Gyerekkora óta testvéri kapcsolatban volt a kövekkel, és azt hitte, mindent tud róluk. De eljött az idő, amikor kiderült, hogy nem így van.

Lábass Endre

Celofántánc

Ezeknek a rövid irományoknak nagy részét a halálom előtti pár évben írtam, csak néhányat utána. Lassan szoktam meg új életemet, több mint egy éve lényegében semmit sem csinálok, mindenféle vágyaimmal, reményeimmel együtt az összes erőm is elveszett. Ez lesz utolsó pesti csavargáskötetem.

Barátaim hoznak ételt, fizetik számláimat. Igyekszem nem gondolni semmire. A legközelebbi terekig járok, leülök egy teraszon, és vagyok. Napsütés esetén ez napozás. Arcszínemből páran azt gondolják, világutazó vagyok, rákérdeznek, merre jártam – igen, öregem, igen, sokszor tengerre szállok, de ez itt Kis Salétrom utcai barnaság.

A kályhásmeister Varázspálcája

December vége óta most először sikerült rendesen aludnom. Karácsony körül először elromlott a CD-játszó – jó, majd nem lesz zene –, csakhogy vele romlott az egybeépített rádió is, és azt szoktam hallgatni ébren hajnalig. – Ó, Balázs Attila kaccantásai, somolygásai, főként jusztiabókjai a sötétség mélyén! Aztán elromlott a fényképezőgémem, majd eldugult a kályha. Kihívtam a kéményseprőt, ez nem volt egyszerű eset, hiszen a szomszéd kínaiaktól nyílik a kéményem ajtaja, és elég bonyolult szervezés a Négy Tigris kínai piac nyitva tartásával összeegyeztetni a kéményseprő ráérő idejét.

Édesanyámtól – semmi esetre sem papámtól – örökölt barátkozó lényemnek hála, könnyen megoldottam ezt az első feladatot. Csakhogy a kéményseprő azt mondta a nagyvizit után, hogy ő ezen a bajon nem tud segíteni, hívjak kályhást, a cserépkályhám tetejét szét kell bontani. – Vagyis újabb egyeztetés jön a kínaiakkal – gondoltam rémülten. Ők ekkor már tutti visszavesznek a bizalomból, hisz láthatóan összeomlottam, jobb óvatos kínai szavakat susogva elállni mögülem, eltűnni omlásveszélyes közelemből. Havi tizenötezerből élek – ebből ötvenezer a rezsi, a többi marad nőkre, kajára –, ezt megfontolva hangtalan sikoltások születtek, majd nem haltak el bennem: – Honnan szeded kályhást, és mennyibe kerül, mennyiért szednek szét – jó, én is szétszedem ingyen, de mennyiért raknak össze is – egy cserépkályhát manapság? Hála istennek és a nőknek, megkaptam egy öreg kályhásmeister címét. Meg is kérdeztem őt, körülbelül mennyiért szedik szét, rakják össze a kályhát, kölcsönkértem a szükséges tíezret minden mindegy alapon, és vártam a mestert. Fiatalember érkezett, valahogy furán nem illett az öregúr hangjához, viszont saját létrát is hozott, úgyhogy visszacipelhettem a kamrába apám falétráját a szarait összekötő nadrágszíjakkal együtt – megjegyzem, apám szíjjal vert, amikor már mind eltörtek rajtam a gyerekágyam rácsai, aztán azokkal a nadrágszíjakkal kötötte össze a nyolcfokú létra ágait; félt a magasban, magas ember volt, mikor még együtt volt a család, édesanyámmal a létra lábaihoz kellett lépjünk, hogy ne csússzon el, amíg apám a csillárt vagy a redőnyt szereli. Eltettem hát

az emléklétrámat szíjastul, mert a kályhás hozott magával egy hatfokú alumíniumlétrát – ez egy egészen zenei jelegű darab itt, meg persze szabadkőműves is. Lebontotta a kályhám tetejét, lekaparta az agyagot, és leszedte a tetőcserepeket, majd lerakta őket egy nejlonfóliára ugyanabban a rendben, ahogy a kályha tetején voltak. Aztán elkezdett piszkálni a cserépcsőben, amely a kályhát a falban rejtőző kéménnyel köti össze. Láttam egyből, hogy nincs nála elég hosszú célszerszám, és a vacak kis vaskampója egyáltalán nem ér el a bekötő cső végéig. Állt a létrája tetején, lihegve, dühösen, elege volt a kályhából, és láttam, hogy biszkál kétségbeesetten a lyukban, maga is jól tudta, hogy totál feleslegesen, mert nem ér el szinte sehová, a szerszám kábé akkora volt, mint egy ácskapocs. Nagyjából fél óra múlva azt mondta, nem rakja össze a kályhát. Hívjak kéményseprőt, golyózzák meg a kéményt, akkor ő majd visszajön és visszarakja a kályhatetőt. Addig marad a kályha a szoba sarkában az ég felé nyitottan, a szoba közepén a kormos kupac a nejlonon, és mindezeket jeges markába szorítja szívemmel együtt a hideg. Ettől majdnem(?) sírógörcsöt kaptam, hiszen ezek szerint megint egyeztetnem kellett volna a Négy Sárkány kínai piac – *Chó Bön Chon Hő* – és az egyre dühödtebb kéményseprő munkaidejét, továbbá valahonnan megint pénzt szerezni. Fellázadtam, és ellenállásba kezdtem. Felajánlottam a létra tetején álló kályhásnak az alumíniumrudamat, mondván, azzal jó mélyen be tud kaparni a falba. Őneki ehhez nem látszott kedve lenni. Naná. Kicsit beszélgettünk arról, hogy lényegében mi a szakmája, ennek kapcsán kiderült, hogy eredetileg és nem eredetileg sem kályhászmester, ő a kályhászmester veje, amúgy takarító kisiparos, és csak az apósától tanulta el ezt a kormos szakmát az évek során. Ekkor jutott eszembe a régóta bezárt Népszínház utcai virágostól vásárolt bokor, és a mellőle kiszedett hosszú alumíniumrudak. A kályhászmesterként fellépő takarító kisiparos ingatta busa fejét – kerek feje volt, az ilyeneket néha keltának nevezik –, négyszer elmondta, ingatva bucifejét, hogy majd jól úgy hagyja itt a kályhát, szétszedve, én meg elképzeltem magamat a jéghideg lakásban, ahol már majdnem minden elromlott – beleértve az egyetlen lakót, és annak egész rohadt életét. Ahányszor ő elmondta, hogy itt marad a kályhám szétszedve, én ugyanannyiszor erősen elképzeltem a jéghideget és a ronda, koszos szobát: egy kriptá ennél sokkal rendezettebb hely a maga adott – szerencsés esetben aranyozott – koporsóival, ha, meglehet, penészesek is az ősi falak. Kétségbeesetten nyújtogattam tehát az alumíniumrudat felfelé, és ő, mivel érezte, nehezen tudná mivel megindokolni, hogy nem fogadja el a szerszámot – legfeljebb csak az igazsággal, hogy gondolatban naponta a világ összes kályháját teleszarja, most aktuálisan az enyémet –, kénytelen-kelletlen lenyúlt a Népszínház utcai rég holt virágos bácsi alumíniumrúdjaért, és morogva elkezdett kotorni a kályhám tetején keresztül a kínaiakkal közös falunk mélyén. És láss csodát, az öreg kályha – a csillagos ház, a pesti szabómesterré avanszált emigráns orosz gróf és a szobáztató öregasszony egykori cserépkályhája – lassan, nagyon lassan, épp csak hogy, de megállíthatatlanul, már visszavonhatatlanul szellentgetni kezdett. Hamm, bekapta a gyufalángot, majd a fidibuszlángot is. Senki élő ember nem beszélt itt arról, hogy én voltam az igazi kályhászmester, hogy a műmester semmire se ment volna bűvös alumíniumpálcám nélkül – amit rendületlenül tartani kell, mert amíg tartjuk, győznek seregeink.

A harmadik Ápisz meséje

Egy sötét reggelen elindultam a lejárt számlatömbömet pótolni az esőben, nyomorult hangulatban, ráadásul túltöltözötten. Így alaposan ki is izzadtam, gondolom, joggal gondoltam, hogy büdös lehetek. Az első papírboltban azt mondták, nem tudnak számlatömböt adni, mert ahhoz igazolnom kell, hogy jogosult vagyok, úgyhogy menjek el az adóhivatalba, kérjek egy igazolást, vagy ha az előző számlatömbömet számlára vettem, akkor oda menjek, ahol vettem, mert ott még talán megtalálnak a rendszerben. Akkor nem kell elmennem az esőben az adóhivatalhoz. El is gyalogoltam szépen a Népszínház utcába, el a kínai vendéglő mellett, és a sarki, nemsokára megszűnő ruhabizományi iker-testvérében szándékoztam megvásárolni a tömböt. Ez a két kis bolt igazából egy volt, csupán egy karikákon odébb csusszantható, dohányillatú függöny választotta el a nyomtatványokat és a ruhakupacokat. Ám kis Ápiszomban, nevezzük ősi egyiptomi nevén, ha már a Bika jegyében születtem, szóval Ápiszomban a falra azt írták ki: – Itt bezártunk, de nyitva vagyunk a másik oldalon, harmincméternyire innen.

Elindultam hát a fodrász irányába, a Potyka magasságában átkeltem a Népszínház utcán – a kedves szőke fodrásznő amatőr festő, láttam a gyönyörű, festett álompipacsait. Meglett az új Ápisz, ajtaján felirattal: Zárva. Erről, sírás előtt, még eszembe jutott egyik '71 körül írt novellatorzóm.

Abban valaki mindenképpen angol rajztollhegyet akar venni, el is megy a megfelelő utcába, keresi az Ápiszt, ahol ilyet lehet kapni, belép a kicsi boltba, de az elárúsítónő csak csóválja a fejét: – Ó, kérem, talán majd két hónap múlva jöjjön vissza, az angol tollhegy elfogyott. Erre a rajzolni vágyó vevőn-jelölt szomorúan kilép megint az utcára – itt a Mester utcát képzeltem el –, és elindul kifelé a gyönyörű platánfasor alatt... megy-mendegél, míg csak el nem érkezik egy másik kis Ápisz bolt elé, a lépcsőkön oda is lelépked, ott egy kék köpenyes férfi áll a csöndben, félhomályban, dobozok és papírillat között, szomorú ez a férfi, a rossz hírt is szomorú arckifejezéssel közli: – Igen, volt angol tollhegy, természetesen volt, de hát ez olyan remek dolog, hogy elfogyott, már egy-két hónappal ezelőtt elfogyott. – A rajzolni vágyó ezen elszomorodik, mély lélegzetet vesz, vele beszippant egy doboznyi papírbálla-illatot, levélboríték-illatot, nyalatlan bélyegillatot, celluxkarika-illatot, golyóstollillatot – ez egy magyar találmány, gondolja futólag, és itt, sajna, beugrik a világháború. Már kint is van megint a – mondjuk – Mester utcán, körülbelül a mesebelien spanyolos fajanszcsempékkel burkolt hentesbolt előtt, és akkor, mint egy villámcsapás, belé hasít a felismerés – Kérek tíz deka szalámit, vágod? –, belé hasít a felismerés, hogy valahol, egy olyan apró helyen, hogy elment mellette idefelé, és visszafelé sem lelne rá, van egy harmadik kicsi Ápisz, abban egy eladó, nem tudni, nő vagy férfi, éppen átveszi az angol rajztollhegyeket – szép is ez, rajztollhegyek, a kék hegyeken túl, ha tintával rajzolunk, ez a nagy titok –, de ne essünk szét, abba a rejtett enigmatikus kis Ápiszba két hónap várakozás után, két hónappal a Határidő előtt, éppen most, ebben a szent pillanatban hozták meg az angol rajztollhegyeket. És ez olyan biztos, mint a halál.

Marin Georgiev

Utassy József

1.

Félárván nőttem én fel özvegy
anyám mellett – volt ő egész árva.
Nem adtam meg magam...
Nem voltam hős sem.
A pokolig értem.
Ám győztem s felmásztam a napvilágra.

Gyakorlatozott a terror rajtam,
de a Tank sem menthette tovább.
Magától dőlt össze sivár hatalma.
Vártuk, ámbár váratlanul talált.

És minden, miképpen volt, úgy maradt –
nem veszett el hazám,
de felénél is kisebb boltozat
borul reá és borul reám.

2.

Oroszországban ölték meg apám. Háborús papucs kopogott.
Mindennapi kenyér táplált. Szűkek voltak a mindennapok.
Esthajnalcsillag – virrasztottam sok éjet és napot.
S megszülettem magamból apámat, én konok.

Fiam született. Apja volt, anyja és hazája.
A legbecsesebb volt ő. Az egyetlen.
Mire felnőtt, elment ő is a sárba.
Így hát magam fiammá is lettem.

Lelkem elvált testemtől végre.
Hogy esett, nem értem, de ismétелhetetlen.
A földön is árva voltam, s most árva az égben.
Önagam apja s fia – vagyok már magányos szellem.

3.

Talán mivel azt akartad, mint Ő,
hogy magad maradj az egyetlen igével,
azért fosztott meg minden szükségstől
s vetett meztelen a puszta mezőkre.
S újraalkottál mindent,
s végül, mint Ő, magaddá váltál,
lettél magadban Atya, Fiú és Lélek –
vagyis a hármas egység.

S már a végtelenség táplál.

Kiss Benedek fordítása

Dél

Nők mosnak a folyón, s fölöttük
lomhán elnyúlva tűz a nap...
Ebédjük után a gázlón bukdosnak
a dinnyehéjak és aránylanak.

Állnak a kristálytisza vízben,
szoknya tűzve derekukhoz,
teregetik a szőnyeget,
és záporoznak a sulykok...

Amikor már mindent kimostak,
levetkőznek a boldog fűz mögött.
Elkergetik a gyerekeket.
Testük tetőtől talpig lánggyötört...

Sikongva vetik maguk a sodrásba,
és kezdetben, még elhalón,
föl-föltolul torkukban nevetésük,
majd harsány lesz, kicsattanó...

Pezseg a víz... És a látványtól
forrósodik a lehelet
a bokrokban, ahol a pásztor
ül. És bőgnek a tehenek...

Rezseg a fullasztó forróság.
Ruha, levegő egybeolvad.
És ahogy a pára fölötte,
a nap is lassan továbballag...

Pitypang

Földből bújtam elő, a földből,
mint a többi fű és virág.
Ha nincs is itt a szél, süvöltöm,
tudom, keres, jön s rám talál...

Miért vagyok én ily tünékeny –
rázza gömböm a félelem,
napot, mezőt faggat serényen:
– Ki szánt ilyen sorsot nekem?

S ki hagyott itt a rekkenetben
meredek ég és föld között,
hogy a szelet várjam szünetlen,
ki majd e csöndből elkötoz?

Egy pillanat és összeomlok
csöndem fullasztó magasán,
és meg sem értve minden dolgot,
a lelkem máris messze száll.

Ítélet

Végül nincs ítélet...
Sem isten, sem ördög nem ítél
fölötted, csak utad ér véget,
és nem létezel soha többé.

Tűnt csalások, vétkek, bajok –
de értük jócskán megfizettél.
Hibáidat sorolhatod,
bocsánatos bűnök lettek rég.

Ha a legiszonyúbb tetted
jönne is el – oly késő most már.
Bűntudat hamvad el veled,
és félelem. – Föl nem támadnál.

Meglévén mindent mélyekig,
pilládat zárod majd magadra,
s levegőt véve – az utolsót –,
tisztán és könnyen törsz magasba.

Utassy József fordításai

Marin Georgiev

MACSKA

Az éji tetőkön -- gyermeksírás.

Hideg és halvány a hold, óriás.

Tavaszi van -- hív és nyugoz a szukölés.

Szerelmi őrjöngés -- a méhben: döfés.

Sing. lüüblak.
Sing. lüüblak, ~~man~~ mancs töri üvegeit.

Düledező házak — földrengés súvit.

Fekete nyíl szisszen a holtak fölött.

~~Az ablakon~~ éjjel -- valaki zörög.

~~the~~ ~~business~~ ~~CJ~~
A suspension
A suspension

Fekete láng suhan a fehér úton.

Lopja magát loppal -- megtorpan, tudom.

Pillanat -- és elment, úgy, ahogyan jött.

~~Fediz~~ oly tűnő volt... Hol bujt? **Ni** mögött?

Kinzen

Úton és útfélen, nyilallik a baj.

De: minden homályos, s ő nyomot takar...

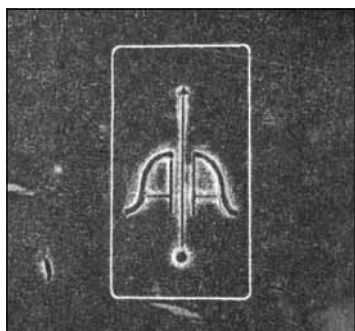
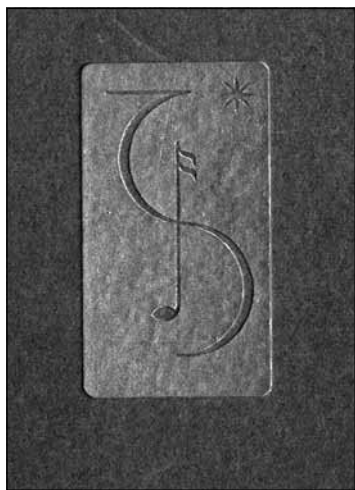
/Rózsa Endre fordítása/

Komáromi Sándor

Hangok a múlt rejtekeiből

(Bécs–Budapest, 1938–1945)

Th. H. Hoch-Turcsán és társai

1942/43-ban Budapesten majdhogynem torlódo gyors egymásutánban három, külsőleg a legteljesebb művészi igénnyel formált költői kötet látott napvilágot történetesen német nyelven (ami akkoriban már eléggé szokatlan volt) – Theodor H. von Hoch szerzőségével és saját kiadásában. Kettő közülük eredeti verseket tartalmaz: *Der Klangspiegel* ('Hang és tükör', 1942), *Das Sonnenjahr* ('A nap éve', 1943), egy pedig a költő Ady-fordításait gyűjti egybe: *Andreas Ady – Umdichtungen aus dem Ungarischen* (1942). A kiadványok legfőbb közös jellemzője az exkluzív könyvformálás, már a legnemesebb merített papír (Zerkall-Bütten) a finom mívű Futura betűtípus választásával. Emellett mindegyikből 300 példányú, számozott és szignált bibliofil kiadásváltozat készült – félbőr kötésben, többszín-nyomatú címlappal és borítóval, és emblematis rajzú, arannyal domborított dísz került a könyvfedélre, ezeket Hoch saját kezűleg tervezte. A kivitelezés során, mint azt a kolofonok elmondják, a Hungária Nyomda állt rendelkezésre, a nyomtatásképet illetően Lengyel Lajossal, a kötésnél pedig Kner Erzsébettel.

Hochnak különösebb ismertsége korábbról nem volt, noha 1934-ben Grácban kiadott első kötetével (*Hauch des Wesenlosen*) 1938-tól már szerepelt a közhasználatú *Német Irodalmi Kalendárium* (*Kürschners Deutscher Literatur-Kalender*) évről évre frissített kiadásában. Később még két, Bécsben kiadott, „ki-kicsoda” jellegű kézikönyv is felvette. Nevét, működését ma viszont szinte teljes feledés borítja. Kötetei a gráci első könyv kivételével ugyanakkor jelen vannak a jelentősebb nyelvterületi és hazai

könyvtárakban és az antikvár kínálatban is. A név a *Kalendárium*ban egyébként – és már magyarországi lakhellyel – *Hoch-Turcsán* alakban szerepel (*1911, Párizs); mindkét adat hazai eredetekre és kötődésekre utal, amit a költő Ady-fordítói ambíciója külön is aláhúz. Hoch mindenesetre osztrák földről érkezik Magyarországra, mielőtt belefog három új kötete kiadásába, s utóbb oda is tér vissza. Az *Österreicher der Gegenwart* (1951) c. „Ki-kicsoda” jó néhány új részletet elárul: Hoch képfestő fia volt, iskoláit Bécsben járta, majd könyvkereskedő-tanonc volt Budapesten, Lipcsében végzett szakfőiskolát, és művészetet is tanult valamilyen formában, végül: 1938-tól újra magyar földön, a jó nevű pesti *Lauffer*-antikvárium boltvezetője (Váci u. 11. – akkori számozás szerint). Atyja pedig, mint arra új keletű családkutató bázisok (*Radix Index*; *MACSE*) rávezetnek, azonos idősb Hoch-Turcsán Tivadar kiszolgált fregattkapitánnyal, aki festett is (alkotásainak ugyan nyoma nincs), s ami a legfontosabb: Pesten, 1861-ben, Hoch nevű (eszerint pesti német) apától született, azonban örökbe fogadta Turcsán Antal, ugyancsak pesti szabómester. Fia a szerzői nevében a „von” szócskát feltehetőleg minden alap nélkül használja. Atyja szolgálati viszonyát maradéktalanul igazolja – abbáziai állomáshellyel – a Cs. és Kir. Hadsereg és Haditengerészet Adattára is („Schematismus”), utoljára 1908-ból. Ennél bővebb ismeretekkel nem rendelkezünk az idősb és ifjabb Hoch életéről, a családról.

Az 1942. évi két Hoch-kiadvány impresszumában meglepetésünkre *Lauffer* Tivadar neve kiadói minőségben jelenik meg, ráadásul két székhellyel kistafírozva: „Theodor Lauffer – Budapest und Leipzig”. Ez az impresszum a lipcsei hivatkozással egyetemben minden jel szerint hamis, talán reklámcélú átmítási szándék szülte. *Lauffer* cége ugyanis csak a 19. századi elődök idejében működött kiadó-boltként (történetesen azzal a kettős székhellyel), és Hoch kötetait a hitleri birodalomban nem is terjesztették (nem szerepelnek a német kereskedelmi jegyzékekben). Hoch egy évvel később a *Sonnenjahr* céljaira, érdekes módon *Taurus* néven, létrehozza önálló kiadócéget, csak Budapest székhellyel. A bolt könyvtörténeti források szerint 1944 végén megszűnik, Hoch 1945 folyamán visszatelepedik Bécsbe.

Hoch fedéldíszei természetesen a mű tartalmára, szellemére utalnak. A *Klangspiegel* esetében önmagában a szokatlan, homályos értelmű címadás megfejtését adja. A rajz (4x2 cm) – egy hangjeggyel átmetszett írásjel: a mindenségre utaló görög Zéta (ζ), fölül az ég csillagával – a mives formákba öltöztetett, zeneközeli strukúrákba szervezett versalkotások költői világát előlegezi, melyek – svájci pályatársának, Max Rychnernek írt levele szerint – „egy teljesebb, bizakodóbb létezés csillapíthatatlan vágyát példázzák”, azaz az „énekben”, a „dalban” fogant virtuális teremtes költészetmítoszában élnek. Hoch költői pozíciója az 1900 körüli német és osztrák, főképp Hofmannsthal, Stefan George és Rilke nevéhez kötődő szimbolista-újromantikus „előmodernitás” reprízét képviseli, amely a kifulladás avangárd nyomában, különböző más törekvések mellett, az 1930-as évek közepe tájt kap szárnyra, és epigonalitása ellenére kínál még használatlan lehetőségeket jó néhány poéta minor számára. A nagy korszakot és felelevenítés-kísérletét összeköti az elmagányosodással

sújtott ember ellenvilágokat kereső, a múlthoz vagy a mítoszokhoz forduló elvagyódásának stratégiája, ami – kétségkívül szűkebb körbe visszaszorult – követőinek „belső emigrációs” igazodását is szolgálja a fasizmus és nácizmus, illetőleg egy új háború fenyegetésével szemben.

A posztszimbolista-epigon tájékozódás gyökerei Hoch esetében gráci kiadója: Filip Schmidt-Dengler a kései George-körhöz húzó környezetében voltak adottak, ahol a múlt még élő, eleven követét: Leopold von Andrian-Werburgot (1875–1951) is megismerhette, mint éppen Andrian 2003-ban kiadott levelezés- és esszékötetéből („Korrespondenzen...”) kiviláglik. Őt annak idején elmélyült alkotói barátság fűzte Hofmannsthalhoz, és szoros kapcsolatot tartott a korai George berlini körével is. Hoch 1942/43-ban közönség elé bocsátott, datálatlan versei alig is képviselhetnek különösebben friss termést. Ezt sejteni engedi példának okáért az 1933-ban elhunyt George halálára írt, remekbe szabott sirató („Des Sängers Heimfahrt”) a gyász még eleven döbbenetével; a négy, sor-átcsapásokkal egymásba kapaszkodó strófa Böcklin-képeket is idéző grandiózus látomása George jelenségét Orfeusz mitikus alakjába öltözteti. Hoch múlt-irányú elköteleződésének súlypontjában kétségkívül George áll, a hatás ötvöződik azonban főként Rilkéével. Kiemelten Georgéra utal a versek képi, nyelvszerkesztési sűrítettsége mellett önmagában a költői koncepció részét adó artisztikus könyvformálás, beleértve a szövegtest egyénítését, amely az írásképp „talpatlan”, mértani arányos Futuráival a „George-írás” kalligrafikus minuszkuláit idézi – annak takarékos központosásával, ezen belül vessző helyett a „félmagas pont” használatával egyetemben.

A termés aránylag frissebb rétegét képviselhetik a leszűrt, tiszta bensőség formálta dalszerű versek, melyek egy-egy „örök” pillanatot ragadnak meg – egyebek között a táj-élmény vonzásában –, és helyt állnak a nagy minták mellett. Ízelítőül bemutatjuk az „Ein Kalenderblatt” (‘Naptárlap’) című költemény két strófáját. (Fordításpróbánk a sorok könnyed lebegését, a képi folyamat vagy a rímelés tiszta ízeit kevésbé adhatja vissza):

[...]

*Wir folgen sacht den wirren Pfaden
Erwachsen wachsam in den Tag
Ein Lächeln oder Lied vermag
Uns überzart mit Tau zu baden.*

(A parti ösvényt hullt levél borítja
Ragyogással tölt be a reggel
Harmat hűse ül ki homlokunkra
Bévül egy dal boldog emléke tör fel.

*Es wirkt der Spätherbst an den Saaten
Die erst im Halblight trüchsig quellen
Es zieht ein Riedgras feine Wellen
Im Bach · durch den die Wasservögel
waten.*

Késő őszt motoz a szántón · a vetésben
Odalenn a mag már csírázna
A vízben hajladoz a sás gyenge szára
Ha egy bíbic elsétál arra éppen.)

A kötet nyitó verse villantja meg e benső emelkedettség tágabb vonzatát is. Három dalstrófája a „Worte” (‘Szavak’) címet kapta, és az embertől emberig ható társas szóban keresi a lélek nyűgeivel terhes létezés örömét. Ismeretlen biográfiai háttérű szövegösszefüggést kínál a könyv „Anyai barátnémnak” szóló ajánlása.

Wir sind uns nur im Worte nah (Szavunkkal érünk egymáshoz közel
Gleich Glocken · die an Feierstunden Mint két harang · ha kondul ünnep-
sprechen estén
Bis wankend ihre warmen Stimme S elcsendesülnek · elhalón meg-
brechen megremegvén
Und wissen kaum · wie uns geschah. Kettőnk meghitt szava szelíden átölel.)
 [...]

A szó – a költő „szavában” kiteljesedő emberi szó – dicséretét éneklő sorok eszünkbe juttatják a magyar kortárs, Juhász Gyula költeményét, mely különösebb kontextus nélkül ugyanerről nyilatkozik meg: „Szavak, csodálatos szavak [...] / Világokat jelentenek, / meghaltál, ha már nincsenek. / Dalolnak és dadognak ők, / gügyögnek, mint a szeretők [...]” stb. Hoch az Ady-lírán túl bizonyosan otthonos volt a 20. századi magyar költészet tágabb körében is, így nem lenne meglepő, ha verse születésében a hazai kontextus közrejátszott volna. Költői paradigmája egyébként az ókortörténész-mitológus (egyben „George-hívó”) Kerényi Károly személyében lel őszinte tisztelőre, aki meleg ajánlást ad a kötetborítóra. Néhány más utalástól eltekintve (mint például egy Pompeji-vers archeológiailag pontos motivikája), főképp a bemutatott nyitó vers tiszta közvetlenségű lírizmusához fűzi méltató sorait, kiemelve az invokáció „család-melegségű” bensőségét. Hoch kötetét egy-egy külföldi pályatárs is üdvözölte, így Rychner mellett például egy nagy író is: Hermann Hesse. Elismerő szavaik Kerényiéivel együtt megjelentek a *Klangspiegel* reklámozó szórólapon, melyet a szerző-kiadó a kelendőnek gondolt Ady-kötet példányaihoz mellékel fél esztendővel később. Kerényi emigrációjában még a háború után is kapcsolatban marad a költővel, Pécsre hazakerült hagyaték-könyvtára a *Klangspiegel*gel kezdve teljes számban őrzi a Hoch-művek egy-egy dedikált példányát

A *Klangspiegel* költője, ha egyelőre be is rendezkedett a posztszimbolista-epigon lírizmus terében, nem remélhette, hogy a „szó” hétköznapiakra szóló vigasza tartósan megőrizhető marad számára. Ha pedig ez elvész, akkor a lélek újra a maga, most már még kínzóbb magányosságával kerül szembe, amiképp azt korábban Tóth Árpád elégiája megidézte: „Ó, jaj, barátság, és jaj, szerelem! / Ó, jaj, az út lélektől lélekig!” A visszahatásra a *Sonnenjahr* koncepciója a dal-paradigma elégikus áthangolásával válaszol. Az új kötet „boldog-szomorú” dalokkal (Kosztolányival szólva) és vágyteli fohászversekkel jelentkezik egy kozmikus kipillantású, nagy volumenű ciklikus kompozíció keretében. Fedéldísz (4,5×4 cm) lángoló napkoronggal együtt rajzolt állatöv-ábrázolást kínál. A költő erejét a keretek teljes körű kitöltése végül azonban meghaladja. A ciklus a tavaszponttól (március 21.) induló ‘tropikus év’ ívét heti ritmusban járja körbe, közbeiktatva az egyes évszakok elé szánt „beköszöntőket”. A költői képzelet a kozmoszt egy felsőbb „Ismeretlen Más” mitikus honává avatja, akit a költő-én természeti képekbe, tájszánerekbe, archaikus mítosz- emlékekbe, georgeirillei szimbólumokba lát bele, és – mintegy Rilke *Imádságoskönyvének* motójára – megváltásért, kinyilatkoztatásért ostromol. Maga a ciklus ajánlása is ennek az ‘Ismeretlen MÁSnak’ szól („Dem Unbekannten DU”), s őt aposztrofálja

mindjárt bekezdésül az első hétre szóló dal, amelyet Kerényi később – a „homo religiosus” típusváltozatai felett töprengve – „az isteni lényeggel való dialógus” szemléltető példajaként idéz vissza (Kerényi, *Umgang mit Göttlichem*, 1955):

*Dem Unbekannten DU zu sagen
Dem Fremden · das in sich verweilt
Bis es sein Lager dartut · teilt
Uns Einsamen · die alles wagen ·
[...]*

(Szólítanád az Ismeretlen MÁSt ·
Örök létezőt. Hát ne csüggedj · gyűjts
erőt ·
Tárd fel árvaságod a Rejtező előtt ·
Osztaná meg veled birtokát ·)

A négystrófás dal a továbbiakban máris egy George-vers (*Weihe* – ‘Beavatás’) parafrázisán át igyekszik közelebb érni a „Rejtező” létkörét, majd a már-már elérhetőnek érzett közelségből átfordul a kegyelméért esdeklő könyörgésbe. A hangváltás új versalakzattal realizálódik: a négystrófás, négysoros dalforma öt-strófás, kétsoros (verzálal írt), még gazdagabb zeneiségű, „zsoltáros” formátummal folytatódik, melyre a dal-előzmény képileg-gondolatilag szervesen vezet rá, vagy épp akár mondathatár nélkül beletorkollik. Ez a verspár-szerkezet állandó-sul a ciklus további részeire is. Maga a nyitó darab az epigonális erőter retrospektív össztapasztatását hasznosítva valódi remeklést nyújt – anélkül azonban, hogy más hasonlókat követné; a ciklus további darabjai legfeljebb rövid szakaszokon jutnak el az első, magas feszültségig. A németül értők „beavatására”, egyben a versalak és egyidejűleg a három Hoch-kötetben azonos tipográfia szemléltetésére beiktatjuk itt a költeménypár nyomtatott szövegváltozatát:

ERSTE WOCHE 21. MÄRZ—28. MÄRZ Dem Unbekannten DU zu sagen Dem Fremden · das in sich verweilt Bis es sein Lager dartut · teilt Uns Einsamen · die alles wagen · Deucht manchen · wie den Seim der Waben Mit blossem Munde anzugehn: Das Stachelvolk zu übersehn Von dem sie ihre Süsse haben — Doch still! Das DU des Unbekannten Umgürtet ganz · sein güldner Kreis Ein himmlisch-gleissendes Geleis Gibt uns den Namen · den entbrannten Den wahren · den wir lang besaßen Der quälend noch in Nächten spricht Aus einem taumelnden Gesicht · Das wir einst küßten und vergaßen · 12	DAS WIR IM TIEFEN GLUTHAUCH STARKER SONNEN NUN SUCHEN · DIESEM WELTEN-WEH ENTRONNEN · IN ANDERN · MAKELLOSEN TAGEN DAS WARME DU DER DUNKLEN SAGEN — UND TRÄNEN TRÄUFEN · ARME RENKEN; OH KOMM · DASS WIR UNS AN DICH SCHENKEN · UNS MENSCHEN NENNEN · UNTER STÖHNEN UNS STUMM AN DEINER BRUST VERSCHÖNEN · WIE STERNENLICHT IM SEICHTEN WASSERGRABEN DEN TIEFSTEN SPIEGEL IM GERINGSTEN HABEN! 13
---	---

A két eredeti lírakötet között megjelent Ady-fordítások keletkezési ideje fogas kérdés (s az is, Hoch miképp vállalkozhatott erre), lévén hogy a fordító-költő befelé forduló világa a legkevésbé sem kompatibilis Ady költészetének extrovertált valóságosságával. Még jeles belső-látomásos, képzeteket egyberántó nyelvi ereje is kicsorbul Ady érdes képi nyelvezetén, gyakran nyerses szimbolikáján. (Mint amikor a kifinomult George fordítja Baudelaire-t.) A nyelvi-gondolati áttétel igényes, korrekt; a dinamikai töltet az, ami (más korabeli próbálkozásokhoz hasonlóan: Hetényi-Heidlberg, Liman, Matzner stb.) elsikkad, miközben az Ady-versek elsőprő energiáira előszavában maga a fordító utal (párhuzamot vonva e tekintetben Georgéval, ami csak a Hochtól idegen, „harcias” kései Georgéra, ott is csak megszorításokkal igaz). Az összeférhetetlenséget tetézi a szövegtér itt is a „George-írás”-t imitáló formálásának kényszerzubbonya. A fedéldísz emblémája szerencsére csak az „Andreas Ady” névalakból nyert névjel rajzát adja (4×2 cm; a névkezdőbetűk között bizonyára a versek dinamikájára utaló nyílvevesszővel). A kötet egyébként nem egészen 50 verset sorakoztat fel, közöttük több „nagy” verset is (*Góg és Magóg, Héja-nász az avaron, A fekete zongora, A magyar ugaron, A halál rokona, Vér és arany, Az Illés szekeren* stb.), keresztszövegszerűen Ady egymást követő köteteiből, négy tartalmi egységet felölelő, saját csoportosításban (Léda-zsoltárok, „magyar ugar”, küldetéses versek, „vér és arany”).

Miért kellett Th. H. Hochnak 1938-ban Ausztriából egyáltalán eljönnie? Erre is a gráci kapcsolat világít rá. Schmidt-Dengler irodalmi köre az arisztokrata származású, a Monarchia vége felé diplomáciai pályára lépett Andrian részvételével lényegében egy monarchista-konzervatív, a száműzött Habsburg-családdal együttműködő, élesen nemzetiszocialista-ellenes csoportosulássá alakul át, melynek tagjai Ausztria birodalmi német bekebelezését követően nem sok jóra számíthatnak. Emigrációjuk épp annyira kényszerítő, mint a faji üldöztetés veszélyeitől fenyegetett tízezrek lehető leggyorsabb távozása. Utóbbiak egy része, a zöld határon át vagy hamis papírokkal érkezve, a Monarchia idejére visszanyúló családi kapcsolatok talaján – eléggé óvatlanul – beéri a szomszédos, Bécshez vagy Burgenlandhoz igen közeli Magyarországgal. Számuk az ausztriai deportálások kezdetéig (1942) több ezerre emelkedik, és ha szórványosan is, folytatódik tovább. Soraikban ott vannak Magyarországról német nyelvterületre – Bécsbe, Berlinbe – elszármazott, Berlinből már Bécsbe visszaszorult zsidó származású írók, színházi emberek is, mint a nagynevű Paul Barnay, született keresztény-osztrák egyének veszélyeztetett családdal, mint az akkor már neves költő, irodalomszervező Ernst Schönwiese, Hoch mint politikailag feltehetőleg kompromittált személy, és más, már előéletükkel, kultúrájukkal meghatározott antifasiszták vagy „csak” humanisták. A magyar földön többnyire internálótáborokba begyűjtött „civil” menekültek sorsáról, helyzetéről számot adnak majd 70 év után Jonny Moser emlékezései (*Wallenbergs Laufbursche – W. apródja voltam*, 2006), aki annak idején Burgenlandból a szülőkkel serdülő gyerekként szökött át. (Ő tudósít először arról is, hogy az 1941-es körösmezei deportáltak közé az internált csoportokból besoroltak ca. kétezer osztrák zsidót.) Moser kor- és sorstársa, utóbb a kádári idők demokratikus ellenzékét segítő Karl Pfeifer, akinek a háború alatt Budapestről még sikerült kijutnia

Palesztinába, önéletrajzában ugyancsak megidézi a Magyarországon töltött menekült-éveket (*Einmal Palestina und zurück – Palesztinába és vissza*, 2013).

A magyar fővárosban évekre háborítatlan menedéket nyert és szerencséivel az utolsó hónapok nyilas rémuralmát is túlélő alkotó értelmiségiek, Hochtól eltekintve, nem sokat hallatnak magukról, beleolvadnak a városi tömegbe. Hangjuk esetenként mégis áthallatszik az idő távolán át. Ilyen üzenet Barnay töredékben maradt memoárjának egy epizódja, amely az OMIKE-Művészakció általa is látogatott műsoraiból felidéz egy szívszorító operaestet: éppen a *Bohéméletet* adták elő a színházaktól elbocsátott idősebb, beteg művészekkel (hiszen a fiatalabbak „munkaszolgálaton” voltak), akiknek önmaguk fizikai korlátaival vívott küzdelme avatta igazán megrázóvá az előadást („*Mein Leben*”, kézirat, Leo Black Institut).

Nem mint menekült, de Európa vándoraként tér meg salzburgi otthona helyett magyar földre – halála előtt, nagybetegen (1943) – az osztrák-magyar hátterű, Budapestről indult természettudós-gondolkodó Raoul Francé, akinek újabb s hamarosan a hátrahagyott írásait a Pester Lloyd c. német nyelvű lap örömmel fogadja. Az 1943. év másik nevezetes menekült-szereplője a Pozsony melletti Diószegről elszármazott, Németországban felnővekvő, a nácik elől a még szabad Lengyelországba szökött Hermann Adler, aki most már a vilnai, majd a varsói gettóból menekül Budapest irányába, s itt vilnai 'Halál-énekeit' (*Gesänge aus der Stadt des Todes – Énekek a halál városából*) a Segélyező és Mentőbizottság segítségével illegális formában kiadja. Nagyobb ellentét el sem képzelhető, mint ami a Vilnában 1941/42 táján történeteknek szentelt (költőileg talán kevésbé fejlett) krónikás versek és a kevéssel előtte bemutatkozó Hoch-féle mitopoézis világa között feszül, bár utóbbi még nem az apokaliptikus időszak szülötte.

Az 1938. év és a következmények ausztriai menekültjeinek magyarországi napjai (melyek folyásáról egyeseknél – így Schönwiese esetében – szinte semmit nem tudunk) a német front elvonulásával, a szabad közlekedés megindulásával véget érnek, visszatérhetnek a szülőföldre, vagy nyugodt körülmények között valahol másutt kezdenek új életet. Adler, aki a Kasztner-vonatra felkerülve az ismert bergen-belseni „kitérővel” jut ki Svájcba, itt telepszik meg, a gettó-dalokat saját néven is kiadja, s tovább építi életművét. Barnay hátralevő aktív éveire a bécsi Volkstheater igazgatói székét nyeri el. Schönwiese mindjárt a háború utáni első években több költői kötettel jelentkezett; hogy ezek anyagából mi született meg budapesti elszigeteltségében, mi nem, egyelőre nem látható. Hoch (bujkált-e 1944. március 19. után, vagy sem, szintén nem tudható) az új kiadói vállalkozásával Bécsben dolgozik tovább – újabb kézikönyv (*Wegweiser durch die moderne Literatur in Österreich*, 1954) által 1950-re datált váratlan és rejtélyszerű tengerentúli „kivándorlásáig”. A *Német Irodalmi Kalendárium* 1963-ig tartja nyilván utolsó ismert adataival, majd elejti. Bécsben közreadott, a hold-körforgás motivikájával próbálkozó utolsó, kivitelében is szerényebb verseskötete (*Mondstunden*, 1950), ahelyett hogy a bekövetkezett valóságese-mények súlya alatt igyekeznék egy másik irányba kitörni, vagy az elhallgatást választanák, kifáradt készségeivel immár a konvencionális jegyében igyekszik a felszínen tartani magát, és nem beszél a sikeres pesti időszakról. A félre-csuszamló és vészterhes időszak ismeretlenségben maradt üzenetei, mint amilyenek például a térbeli szomszédságból beszüremkedtek, 75-80 év távolából már csak „archeológiai” leletképpen kerülhetnek a napvilágra.

Sipos Lajos

Pályakezddés Újpesten

Berda József költészettani gondolkodásának kialakulása

Berda József feltehetően 1920-ban telepedett le a Budapest tőszomszédságában lévő, 1907-től már „rendezett tanácsú” városban, Újpesten.¹

Elhatározásában bizonyára többféle meg-gondolás játszott szerepet. Nyilvánvalóan nem akart messze kerülni szülőhelyétől, család-tagjainak lakásától, Angyalföldtől. Bizonyára számításba vette, hogy a megélhetés olcsóbb egy kisebb településen, mint a fővárosban. Ugyanakkor vonzhatta az 1840-ben Károlyi Ist-ván gróf által alapított, gyors ütemben fejlődő település, melyet a 19. század utolsó negyedé-ben a szóbeszédben „Kis Ameriká”-nak, „New Pest”-nek is neveztek.

A városnak akkor már hatvanezer lakosa, jelentős nagyipara, hozzávetőlegesen kétezer-öt-száz iparosa és kereskedője volt. Voltak kul-turális és oktatási intézményei. Volt kórháza, a város központjában állt az ezredforduló magyar középület-tervezésének és megvalósításának jeles példája, az eklektikus-szeccessziós városháza, „nagy, egészen új és igen modern épület, [...] nagy, réteges toronypiramissal a kö-zepén, [...] cifra, szögletes pillérekben nyugvó karzatos erkéllyel”.² A Városháza

¹ Berda József Újpesten való megtelepedésére vonatkozóan nem áll rendelkezésre hivatalos adat. Egy kevésbé kiírt írással készült feljegyzés a következő információkat tartalmazza: „1902 II. 1 született Anyja neve Giloncsák Teréz apja neve Tropline [?] temp. Langgyárban volt laka-tos inas 1918 őszén Szülő háztól kb. 1920-ban ment el” Más írással ugyanezen a papíron: „Rudi báty goromba elverte Margit hug Gombrarne Ede anyja”. A kiegészítő szövegből arra lehet következtetni, hogy a feljegyzés feltehetően Berda József egyik hozzátartozójától való. (Berda-dokumentumok Sipos Áron tulajdonában. Továbbiakban: SÁ Berda dok.) Vargha Kálmán *Berda József* című könyvében 1916-ra teszi Berda Újpestre települését (V. K., *Berda József*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 305.). Valachi Anna *A művelődés házai. Kis-Amerikától New-Pestig* című tanulmányában (*Újpest 1907–2007. A százéves város*, szerk. Estók János, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 2007, 362.) 1922-re dátumozza a költő Újpestre kerülését.

² Az 1911 őszén Fogarásról az Újpesti Magyar Királyi Főgimnáziumba helyezett Babits Mihály írta le így a városházát a *Kártyavár* c. regényében, melyben a regénytér sok elemét bizo-nyíthatóan Újpestről vette. (Vö. Babits Mihály, *Kártyavár*, hasonmás kiadás, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 2007. 11.)

mögötti István (ma: Szent István) téren állt már a neogótikus stílusban felépült Egek Királynéja katolikus főplébánia temploma, a közadakozásból felépült Belsővárosi református templom, nem messze innen 1886-tól működött a zsinagóga, melynek sárgás-barnás borítású épületét romantikus stílusban Böhm Henrik tervezte; 1911-re elkészült a mai Munkásotthon utcában álló evangélikus templom, 1914-ben adták át a mai Kassai utcában a baptisták „ékes imaházát”. Volt a városnak a reménybeli magas házakat is kiszolgálni elégséges víztornya, vígadója, Budapestre bemenő villamosjárata, vágóhídja, mozija és színháza.³

De az sem lehetetlen, hogy Berda Józsefet vonzotta Újpest kulturális élete. 1908-tól, az Árpád út és István út sarkán működött az Éden Színház, ahol felváltva tartottak színi- és mozielőadásokat. 1911-ben nyílt meg az Árpád út és Kassai utca sarkán, a Vigadó épületében az első mozgóképszínház, az Apollo, 1914-ben a második, ugyancsak az Árpád úton, a Corso. 1920-tól a második világháború végéig az Éden Színház, kizárólag színielőadásoknak adva otthont, Blaha Lujza Színház néven működött. A társulat állandó tagja volt Soltész Annie, Vaszary Piroska és Pethes Sándor. 1921-ben, a *Hattyú* című darabjának itteni bemutatóján megjelent Molnár Ferenc, vendégként fellépett a színházban Rákosi Szidi, Pálmay Ilka, Jászai Mari, Rózsahegyi Kálmán, Bulla Elma, Páger Antal, Palló Imre, többször Jávor Pál, és a *Liliomfi* Szilvay professzoraként Major Tamás. Bemutattak Ibsen-, Csehov- és Strindberg-darabokat is.⁴

Szép számban működtek itt kulturális szervezetek, 1870-től egymás után alakultak meg zsidó, katolikus, református csoportok, 1915-ben szervezték meg a Baptista Nőegyletet. 1893-tól élt a Kereskedő és Iparos Ifjak Önművelődési Köre, 1901-től az Újpesti Munkásképző Egylet. 1891-ben alapították meg az Újpesti Katolikus Legényegyletet, 1909-ben az Újpesti Munkásképző Egyesület kezdeményezésére felépítették a Munkásotthont. Ez utóbbi kettő eltérő világszemléletet jelenített meg. A legényegylet az iparostanoncok szervezett nevelését célul kitűző katolikus pap, a kölni egyházmegyéhez tartozó Adolph Kolping elvei szerint működött. Erősíteni kívánta a fiatalok erkölcsi-lelki felkészültségét, olyan iparosokat, munkásokat, polgárokat akartak nevelni, akik a keresztény elvek szerint állnak majd helyt a munkában, a hivatásban, a családban, a hitéletben és a társadalomban. A közadakozásból létrehozott Munkásotthonban könyvtárat, felvilágosító előadásokat, ismeretterjesztő kulturális programokat szerveztek, 1911-ben megalakították az ország első szimfonikus munkászenekarát, 1916-ban az Ifjómunkás Dalárdát és a Színjátszó Kört, mely utóbbi, a mindig kasszasikert jelentő népszínművek és operettek mellett, bemutatott Ibsen- és Gorkij-drámákat is. A meghívott előadók, akik zömmel szociáldemokrata meggyőződésű történészek, szociológusok, művészek voltak, a hallgatóság tájékozódásának segítésén túl, a társadalmi aktivitás,

³ Kubinyi András, *Újpest községgé alakulása*; Derce Tamás, *Újpest rendezett tanácsú várossá alakulása*; Rojkó Annamária, *Az újpesti városháza*; Iványiné Konrád Gizella, Iványi János, *Épített örökségünk nyomában = Újpest 1907–2007. A százéves város*, i. m., 13–26, 57–64, 81–97, 113–124.

⁴ Gerber Alajos, *Emlékek Újpest színházi múltjából* = i. m., 373–381.

a politikában való részvétel mellett érveltek.⁵ Többek közülük valamilyen kapcsolatban voltak az 1919-es Tanácsköztársaság idején betiltott szabadkőműves mozgalommal, melynek újraindítását 1920 májusában egy belügyminiszteri rendelet megakadályozta. Ezzel lehetetlenné vált a jelentős kultúrát népszerűsítő, intézményszervező és karitatív munkát végzett, 1888-ban alapított újpesti Világosság páholy munkájának folytatása is. A részben vagy egészben általuk kezdeményezett és támogatott intézmények azonban 1920-ban, Berda József újpesti letelepedésének idején már akadálytalanul működhettek, köztük az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet, a mentőegyesület, az ellátatlan gyermekek ételmezését segítő Napközi Otthon és az újpesti népkonyha.⁶

Berda József számára 1920-ban bizonyára vonzó volt a város zenei és képzőművészeti élete. Újpesten ekkor öt zeneiskola működött, az egyiknek, a Conservatoriumnak, Erkel Ferenc fia, Erkel Gyula karmester, zeneszerző, korábban a Nemzeti Színház és a budapesti Operaház karnagya, a Zeneakadémia tanára volt az első igazgatója. A város megyeri részén, saját házában lakott Telepy Károly, itt élt a 19. század végén Lotz Károly, Brodszky Sándor, itt született Vértess Marcell, a Vécsey utcában élt Perlmutter Izsák, akinek önarcképe ma is a firenzei Uffizi Képtárban látható. 1890-től a Zichy Mihály utcában lakott Pállya Celesztina. 1898 és 1900 között a Baross utcában bérelt műtermet Mednyánszky László, 1910-ben a Lőrinc utcában dolgozott Koszta József. Sokáig élt Újpesten Kallós Ede, aki többek között megmintázta Erkel Ferenc portréját, s Telcs Edével közösen elkészítették a budapesti Vörösmarty téren álló Vörösmarty-szobrot.⁷ 1926-tól Újpesten lakott egy ideig Kernstok Károly, 1926–1928 között itt élt Derkovits Gyula, itt festette *Az újpesti hídfeljáró*, a *Hídépítők*, a *Híd télen*, a *téli kikötő* és a *Dunai homokszállítók* című képeit.

Berda József Újpestre költözésében bizonyára döntő szerepe volt az itt megjelent újságoknak. Az ekkor már újságírói és költői tervekkel dédelgető fiatalembernek fontos lehetett, hogy a század elejétől hosszabb-rövidebb időt megélt lapok és kiadványok mellett a városnak számottevő hírlapjai is voltak. 1903-ban Negyedi Szabó Béla, a Népszava rendszeres publicistája megalapította az Ellenzéki Hírlapot, 1907-ben Miklós Móriccál az Újpest, 1909-ben az Újpesti Napló című lapokat. Martosi Mórocz János író és zsmnaliszta munkatársa volt az Újpesti Naplónak, 1908-ban megindította az Újpesti Hírlapot és az Újpest és Környékét. Ez utóbbi 1919. szeptember 18-ától Újpesti Közlöny néven jelentkezett. Ebben a lapban, akárcsak az ország valamennyi sajtótermékében, természetesen szó volt a világháborúról, a háborút lezáró trianoni békediktátumról, a Rákospalota–Újpest vasútállomás mellékvágányain veszteglő tehervagonokban az országhatárokon kívülre került területekről érkezett

⁵ Dr. Szerényi Antalné, *Az újpesti színházi élet viszonyosságai 1920–1944 között*, Újpesti Helytörténeti Értesítő, 1994/5; Gerber Alajos, *Emlékek Újpest színházi múltjából*, Kőrös András, *A közművelődés civil szervezetei Újpesten*, Valachi Anna, *A művelődés háza Kis-Amerikától New-Pestig = Újpest 1907–2007. A százéves város*, i. m., 373–381, 353–360, 361–372; Maklári Jenőné, *Újpest hőskora képekben 1830–1950*, Bp., 2009

⁶ *Beszámoló az Újpesti Világosság páholy működéséről*, közreadja Kadlecovits Géza, Újpesti Helytörténeti Értesítő, 2011/1, 2011/2, 2011/3, 2011/4, 2012/1, 2012/2, 2012/3, 2012/4.

⁷ Ugró Gyula, *Újpest 1831–1930*, reprint kiadás, Bp., 2001, 462–464.

menekültekről, a Tanácsköztársaság alatti terrorról, a „bőrkabátos Lenin-söpredék” gaztetteiről. De szó volt a tisztí különítményesek megtorló akcióiról, az erőre kapó antiszemitizmusról, az „Ébredő Magyarok és a fehér terroristák” garázdálkodásáról, 1922. március 2-án *A kurzus szelleme* című cikkben a zsidó vallású diákok egyetemi továbbtanulását szabályozni kívánó numerus claususról. Martosi Mórocz János, akit 1919 végén tíz hónapra hajmáskéri, majd zalaegerszegi internálótáborba zártak, *Internálásom napjai* címmel közreadta naplóját, megjelenítve a táborok borzalmait és megnevezve az őt bántalmazó őröket. 1922. április 13-án *Pokolgépek* című vezércikkben adtak hírt az Erzsébetvárosi Kör elleni robbantásos merényletről. Egy hónapra rá az Újpesti Közlönyt betiltották. Martosi Mórocz János ezután ötheti bontásban, minden héten más címmel őt „röplap”-ot jelentetett meg (ezeket nem érinthette a betiltás): az Újpesti Hírlapot, az Újpest és Környékét, az Újpesti Tükör, az Újpesti Szemle és az Újpest címűeket (melyeknek címében a város neve a korszak helyesírási gyakorlata szerint rövid „u”-val, a „Hírlap”-szó rövid „i”-vel volt szedve).⁸

Az Újpesti Közlöny örökébe lépett „öt röplap” szerkesztősége és kiadóhivatala is Mórocz János Csokonai utca 11. számú házban lévő szoba-konyhás lakásában volt.

Az nem tudható tényszerűen, hogy a 18 éves Berda József 1920-ban azonnal bekerült-e az Újpesti Közlöny munkatársai közé. Feltehetően nem. Valószínűleg az önéletrajzában emlegetett alkalmi munkák valamelyikét végezte, esetleg lehetőség szerint váltogatva a könyvügynökséget és bármi mást. Ezenközben ágyrajáró volt, nyaranta, amint írta, többször a káposztásmegyeri erdőben töltötte az éjszakákat. A munka és az alvás közti időben valószínűleg az Újpesti Munkásotthonban, a Katolikus Legényegyletben, esetleg más civil szervezet helyiségeiben tartózkodott, bizonyára sokszor volt az Árpád út 66.-ban lévő Kőröskávéházban (néhány esetben azt kérte, ide címezzék a neki szánt válaszleveleket), a Népszigeten, az Illik Halászcserjében, ahol József Attilával ebédelt többször, az Árpád út 56.-ban lévő Pannónia Kávéházban és másutt.

Nincsenek adataink arról, milyen sorrendben és hogyan pótolta műveltségbeli hiányait. Valószínűleg ahhoz hasonlóan járhatott el, amint kortársai tették: az ugyancsak négy elemi osztályt járt Kassák Lajos, Sinka István, Veres Péter, és a hozzájuk hasonló sorsú szegény emberek.

Az 1887-ben született Kassák, amint maga írta az *Önarckép – háttérrel* című összefoglaló emlékezésében 1961-ben, került az iskolát, a folyóparton, a kertek aljában, a bozótban érezte „otthonosnak” magát. Szenvedéllyel horgászott, madarászott, igyekezett közvetlen tapasztalatot szerezni a körülötte lévő világról. Az iskolát nem szerette. Apja azt kívánta volna, legyen a fiából pap („Káplán az érsekújvári plébánián”, ahogyan *A ló meghal, a madarak kirepül-*

⁸ Ugró Gyula, *Újpest*, i. m., 458–459.; Lőrincz Róbert, *Az Újpesti Közlöny, az Újpesti Hírlap és társapjai 1919–1929 = Újpest 1907–2007. A százéves város*, i. m., 395–399.; Szerényi Antalné, *Újpesti lapok bibliográfiája 1887–1970 = Újpest. Írások a település történetéből*, szerk. Kadlecovits Géza, Sipos Lajos, Bp., 1990, 108–118.; *Dokumentumok Újpest történetéhez 1840–1949*, szerk. Sipos András, Bp., 2001

nek című hosszú versben a szöveg beszélője felidézi a maga múltját, Kassák életéből felhasználva ezt a példát). A leendő író azonban semmiképpen nem akart iskolába járni. Szántszándékkal minden lehetséges tantárgyból „elégtelen” osztályzatot szerzett az érsekújvári katolikus főgimnázium első osztályában. Mivel „erotikus, tiszta szerelem-

mel” szerette „a tüzet, a zajt, a cselekvő emberi erőt”, s óráig képes volt nézni a tőlük nem messze levő lakatosműhelyben munkálkodókat, tizenegy éves korában beállt Sporni Gábor mester mellé inasnak. Nem egészen tizenhat évesen kapta meg a segédlevelet. Előbb Győrbe, aztán Budapestre költözött, és vasmunkásként helyezkedett el. A gyárban természetesen bevonták a fizetésemelést kicsikarni akarók szervezkedésébe. Ezenközben megmutatták neki a helyi munkásegylet könyvtárát. „[...] a vastag összefogdosott kötetek”-től irtózott. Azt gondolta, ugyanolyan „kitalált dolgok” vannak ezekben is, mint más könyvekben, melyek nem tudták „meggyőzni semmiről”. A műkedvelő színjátszókra volt inkább kíváncsi. Valamivel később egyik szerelme kezébe adott egy Petőfi-kötetet. A könyvben talált „egészen rövid verseket”, ezek „nagyon komoly és okos dolgok voltak”. Rátalált *A kuttyák dalára* és *A farkasok dalára*, aztán a Népszavában Csizmadia Sándor, Peterdi Andor, Gyagyovszky Emil verseire. „A lázongó ember – olvasható az *Egy ember élete* című önéletrajzi írásában –, aki egyre inkább kifejlődött bennem, a saját érzéseit és gondolatait találta meg ezekben az írásokban [...]. Ez a hasznos elszántság, ez az ösztönösből egyre inkább tudatossá vált lázongás egészen betöltötte életemnek ezt a szakaszát.” „Nehezen gyúltam igazi lelkesedésre – írta a már idézett, 1961-ben kelt visszaemlékezésében –, de végül magam is firkálni kezdtem, s lassan nélkülözhetetlennek véltem az alkotói tevékenység izgalmait. A fizikai munka után most a szellemi erőfeszítések hatalmasodtak el bennem, s így éreztem, semmi mással nem cserélném fel egy szép verssor megfogalmazását, egy prózai cselekményfolyamat végigvezetését.” Aztán Berzsenyi Dániel versei jutottak el hozzá. „*A Holnap* első antológiája [pedig] – olvasható az *Önarckép – háttérrel* című emlékezésében – kaput tárt előttem [...], és fölbátorított[a] valamire, aminek a jelentőségét csak sejtettem [...], de pontosan értelmezni még nem tudtam [...]”⁹

⁹ Kassák Lajos, *Önarckép – háttérrel* = K. L., *Válogatott művei*, s. a r. Sík Csaba, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 7–10.; Mlynárik István, *Kassák és Érsekújvár* = *Kassák Lajos emlékkönyv*, szerk. Fráter Zoltán, Petőcz András, Bp., Eötvös Könyvek, 1988, 11.; Kassák Lajos, *Egy ember élete*, Bp., Magvető Kiadó, I, 196–197; 116–117; 244.; Ferenczi László, *Én Kassák Lajos vagyok*, Bp., Kozmosz Könyvek, 1987, 5–23.; Aczél Géza, *Kassák Lajos*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1999, 5–9; Rónay György, *Kassák Lajos alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, 38–67.

Ekkor már nyomtatásban is megjelentek versei. Az első, *Anyámhoz* címmel, tizenhét éves korában az Újpest című újságban, 1904-ben, ezt követően néhány 1905-től, a Független Magyarországon és a Renaissance-ban. Költővé, amint erről *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című hosszú versében ugyancsak olvasható, az 1909-ben és 1910-ben volt Párizsig tartó útján és a néhány hetes ott-tartózkodása közben vált. Első, tizenhárom verset tartalmazó kötete, *Eposz Wagner maszkjában* címmel, huszonnyolc éves korában, 1915-ben jelent meg.

Az 1897-ben született Sinka István ugyancsak négy elemiit járt. A Biharban dolgozó juhász apja, akit életében tízszer sem látott mosolyogni, fia tizenegyedik születésnapja előtt meghalt. Ettől kezdve édesanyja dolgozott bátyjára, két húgára és rá. Hajnaltól estig munkában volt mindennap, nagy dézsában mosott „véresre mart” kezével, járt birkát nyírni, kenyeret sütni, meszelní, a hentesnél belet tisztítani.. Sinka István a négy elemi osztályban külön is megtapasztalhatta, milyen az élet. A gazdák gyerekei, akik „cipőben” jöttek az iskolába, az első padokat foglalták el. Neki, aki csizmát hordott, az utolsó padban jutott csak hely. A mindenáron tanulni akaró juhász- és cselédember gyereke előbbre akart kerülni. A „cipősök” azonban háborút indítottak a „csizmás” ellen. Amikor látták, hogy szorgalma és esze révén az első padban illeti meg őt a jó diáknak kijáró hely, szót emeltek ellene, miszerint lökdösi őket, tapossa a lábukat, nagykabátja bűdös, a csizmájáról „a hó tócsává olvad a pad alatt”, fokhagymás kenyeret eszik. Sinka István azonban a negyedik osztály végéig megtartotta az első padban a helyét.

A vizsga után a tízéves gyerekek kereset után kellett néznie. Volt téglaadogató egy fuvarosnál, dolgozott a cserépegető kemence mellett, az állomáson poggyászt cipelt az utazóknak, majd beállt bojtárnak, aztán egy másik gazdához mindenekelőtt: „a hajnali pelenkamosástól kezdve végig az estéli disznóetetésig” végezte a munkát. Később egy másik gazdánál aratott, az állattartásban és a földművelésben dolgozott, túrta a szidást, a verést, az állandó megaláztatás. Közben a bibliai passzusok jártak a fejében. Egyszer arra gondolt, elmegy majd ő is a Jordán folyóhoz, ahol Jézus élt, akit ugyanannyit gúnyoltak és bántottak, mint őt. Nem sokkal ezután egy arra járó asztalossegéddel elcserélte a maga birkáját egy Petőfi-kötetre. „Mire eljött az aratás ideje – olvasható Sinka István 1942-ben írt önéletrajzi kötetében, a *Fekete bojtár vallomásaiban* –, teleszítam magam Petőfi-versekkel s olyanná lettem, mint az alvajáró. [...] restebb lett a figyelmem, dacos és keserű lettem, sőt makacs, az ütlegek elől nem szaladtam [...] azokban a napokban – tisztán emlékezek rá mai is – megesküdttem, hogy én költő leszek még akkor is, úgy is, ha rámegy az egész életem és ha az egész élő világ minden hatalma ellenem jön is.”¹⁰

Aztán elkezdett papírdarabokra irkálni. A Petőfi-kötete szétázott, a *Biblia* kiesett a szűréből s reggelig összetaposta a falka, ezenközben azonban születtek a versek meg a bojtárlegény vallomásai. Egy keserves pillanatában azonban elégetett mindent, amit addig írt. Aztán mégis tovább jegyeztetett szabad perceiben. Közben dolgozott nagybérű földjén, egyházi birtokon, volt falkásbojtár,

¹⁰ Sinka István, *Fekete bojtár vallomásai*, Budapest–Debrecen, Püski Kiadó – Csokonai Kiadó, 1989, 12; 13; 23–29; 48; 57–58; 64.

megtapasztalt új és új intézőket és ispánokat. Ezenközben hozzá került „Tóth Árpád verseskötete” és Juhász Gyula könyve, valahonnan hozzájutott Endrődi Sándor, Marconnay Tibor, Sas Ede, Erdélyi József, Czóbel Minka és mások műveivel teli Új Idők-köteghez.¹¹ A cselédkedés és napszámos mezőgazdasági munka mellett írt és javított versek közül az első 1930-ban, harminchárom éves korában jelent meg a Magyar Falu című lapban, 1932-ben Bajcsy-Zsilinszky Endre Szabadság című hetilapja hozta költeményeit, 1933-ban *Himnuszok Kelet kapujában* címmel adták ki első verseskötetét.¹²

Az ugyancsak 1897-ben született és szintén négy elemít járt Veres Péter ön-művelődéstörténetét is önéletrajzi írásban, az 1937-ben kiadott *Számadás* lapjain követhetjük végig. Az iskolában igyekezett „kitűnni”, „tanulni, olvasni akart [...], felfalni az egész tudományt és irodalmat”. Keresztapját kérte, hozzon neki olvasnivalót „az Egyletből”. Nagyszülei padlásán rátalált a pozsonyi országgyűlési tudósításokra, tízévesen a *Dekameronra*, kezébe került könyv a kínai birodalomról, Ahasvérusról, Karthágóról, a Dreyfus-pörről, forradalmárokról, az őskeresztényekről, tanítójától megkapta tízéves korában a középiskolai irodalomtörténetet, valahonnan megszerezte Conan A. Doyle művét, *A sátán kutyáját*. Ez utóbbi nem tetszett neki, „az igazságot nem lelte [...] meg ebben a könyvben”. „Olvasós” lett, írta magáról. „[...] semmiből akart valami lenni. [...] azok a hősök [tetszettek neki], akik legalóról jutnak fel a legmagasabbra.” Miközben 10–12–14–16 évesen volt cseléd, bojtár, napszámos, summás, részesarató, vasúti pályamunkás, folyamatosan mindent elolvasott, amihez hozzájuthatott. Tizenhat éves korában beiratkozhatott az Olvasó Egyletbe. Ettől kezdve, hogy „nekiszabadult” a könyvtárnak, olvasta Várnai Zseni verseit, Farkas Antal és Révész Béla tárcáit, de rendszeresen olvasta a Népszava és a Világ lapszámain is.¹³ Írásai harminchárom éves korától jelentek meg a Népszavában, a Föld és Szabadság című lapban, a Századunkban, később a kolozsvári Korunkban, a Válaszban, a Pesti Naplóban és a Kelet Népében. 1936-ban adták ki első könyvét, *Az Alföld parasztsága* című szociográfiáját.

A három autodidakta szerző: Kassák Lajos, Sinka István és Veres Péter személyes sorsában volt valami közös. Mindhárman erősen bíztak abban, hogy képesek lesznek önmaguk tökéletesítésére. Nem akarták elfogadni a születésük révén számukra kijelölt gazdasági, szociális, kulturális státust.

A lelkialkatot tekintve a legkevésbé kiegyensúlyozottnak Kassák Lajos tűnhet közülük. Erős alkatú, túlzottan aktív, nyughatatlan, feltűnően magabiztos, közösséget teremteni képes alkat volt. Túlhajtott élettempó, társadalmi konfliktusok, szélsőséges kedélyállapot, melankólia, depressziós fáradtság egyformán jellemezte.¹⁴

¹¹ I. m., 116; 174–175; 182; 188; 198–199.

¹² Vö. N. Pál József, „Született költő” a próza álarcában = N. P. J., *Tisztánk a tisztát őrizzük meg. Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalomról és történelemről*, Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 2001, 106–115.

¹³ Veres Péter, *Számadás*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, 19; 27–26; 31; 26; 57; 33; 81–82.

¹⁴ Czeizel Endre, *Aki költő akar lenni, pokolra kell annak menni? Magyar költő-génuszok testi és lelki betegségei*. Bp., GMR Reklámügynökség, 2001, 161–162.

Sinka István személyiségét egész életére befolyásolta a gyermekkorában megélt társadalmi ellentét, a szegény ember örökös kiszolgáltatottsága, a vele szemben mindig éreztetett bizalmatlanság, a „csizmások” és a „cipősök”-nek emlegetett gazdagok közötti áthághatatlan ellentét. Indulatai sokszor elragadták. Ő élte meg legnehezebben a benne élő és tudatosított egyediség és a külvilág állandó konfliktusát.

Veres Péterben már kisgyerekkorától meghatározó volt önmaga tökéletesítésének és a világ megismerésének a vágya. A lázas olvasás mellett (a pszichológia szakfogalmaival szölvé) megpróbálta a benne lévő egyediséget érvényre juttatni, a személyiségjegyek kínálta lehetőségeket kibontani. Indulat nélkül vette tudomásul, hogy szegénységük nem engedheti a gimnáziumba jelentkezést. Úgy volt kétékezi munkás negyvennyolc éves koráig, hogy közben nemcsak olvasott, de 1917-ben és 1918-ban megjárta az olasz frontot, 1919-ben részt vett a Tanácsköztársaság helyi hatalmi szervezkedésében, letöltötte az ezért rá kirótt egyéves börtönt, 1922 után tagja volt bal-

oldali politikai szervezeteknek, azaz nemcsak a szépirodalomban jelentkezett olyan versekkel, mint az *Első kereset* 1933-ból, *Én nem bújhatok el* 1934-ből, valamint novellákkal,¹⁵ hanem „az ideológiában” is bejelentette az „underclass”, a teljesen vagyontalan „alsó osztály”, és a „middle-class”, néhány egyszerű termelőeszközzel rendelkező, egyedül, legfeljebb a családjával dolgozó iparos és kereskedő „középosztály” igényét az őket megillető politikai szerepvállalásra.

Berda József 1920-ban, Újpestre költözésének valószínűsíthető időszakában nem rendelkezett állandó munkahellyel és állandó lakással. Az 1920 és 1924. szeptember 30-a közötti időben feltehetően a Váci utat a Baross utcával összekötő Arany János utcában bérelhetett ágyat. Az első lakhelyre vonatkozó papír ugyanis 1924. szeptember 30-án kelt, s azt rögzíti, hogy „Berda József újságíró” [!] kijelentkezett az Arany János utca 3.-ból, a földszint 2-es számú lakásából, és bejelentkezett a gróf Károlyi István és a Templom utca sarkán álló, Templom utca 2.-ben lévő ház 2. számú lakásába.¹⁶ A Templom utcai ház átellenben volt (és van) a piaccal, egysaroknyira az akkori István (ma: Szent István) tértől.

Feltehetően Újpesten bővültek és rendszereződtek irodalmi ismeretei. Mégpedig célirányosan történt mindez. Nem olvasott bűnügyi regényt, mint Veres Péter (vagy Tamási Áron *Ábel a rengetegben* című művének hőse, Szakállas Ábel).

¹⁵ Veres Péter, Gyepsor, Bp., 1944, 145–153, 164–165.

¹⁶ Lőrincz Róbert, *Újpest a térképeken*, Bp., Újpesti Helytörténeti Alapítvány, 2011, 51.; Kadlecovits Géza, *Újpesti utcanévlexikon*, Bp., Újpesti Városvédő Egyesület, 2012, 14–51.

Gellért utca 31.

Érzékelhetően a Nyugat költői voltak rá hatással. Az 1923-ban megjelent *Könnyek útja és egyéb írások* című antológiában megjelent tizenhat verse jól mutatja ezt.

Az Ady-hatás természetesnek tűnhet. Az *Új versek* szerzője 1919. január 27-én hal meg. 29-én volt a búcsúztatása a Nemzeti Múzeum előcsarnokában. Temetésén a kormányzat, a Nyugat és az író társak nevében vettek tőle búcsút. A temetési menet a Nemzeti Múzeumtól a Kere-

pesi úti temetőig haladt, gyászoló budapestiek és vidékről felérkezett tisztelők sorfala között. Költőt vagy írókat sem előtte, sem utána nem temettek el ilyen részvét mellett. Néhány nappal a temetése után a Kárpát-medencében több helyen szerveztek Ady-társaságot, a Nyugatban felszólították a barátokat és olvasókat, gyűjtsenek össze minden Adyhoz kapcsolódó feljegyzést, írást, emléket. Ezek a *kultuszteremtő gesztusok* még azok érdeklődését is felkeltették, akik korábban nem tartoztak olvasói közé. Hát még annak a fiatalembernek a figyelmét, aki az Ady halála utáni időben, „18-20 évesen”, tehát 1920–1922-ben „kezdet el verset írni”.¹⁷

Tetten érhető feljegyzései és legelső versei között a Babits és Tóth Árpád, valamint (talán) a Kosztolányi iránti érdeklődés is. Babits versét, *A Danaidákat* gyöngybetűivel lemásolta, gondosan ügyelve a verssorok térbeli elhelyezésére is. Tóth Árpádnak ajánlotta egyik költeményét, melyben imitálta a Nyugat első nemzedékéhez tartozó költő impresszionista versbeszédét. Néhányszor Babitsra, Tóth Árpádra, Kosztolányira emlékeztető módon csendítette össze a szövegeket. Kipróbálta a Nyugat második nemzedékének tagjaként már 1922-ben kötetten jelentkezett, a magyar népköltészeti hagyományt megújítani kívánó Erdélyi József beszédmódját és ritmusrendszerét. Azaz, pontosan úgy járt el, ahogyan József Attila az 1922 decemberében megjelent *Szépség koldusában*, csak nem minden regiszteren: Füst Milán, Kassák Lajos szabadvers-formáját például nem akarta áthasonítani. És a különállást is demonstrálta. Az antológiában előszót a Nyugat első nemzedékéhez tartozó, a folyóiratban azonban kevesebbszer olvasható Krúdy Gyulától kérték.

Nem maradt fenn feljegyzés arról, hogy a költészet irányába olyan egyszeri és elementáris inspiráció hajtotta volna, mint Sinka Istvánt a Petőfi-olvasás. De arra vonatkozóan sincs információ, hogy az irodalomhoz egy korábbi költői beszédmód fordította volna, aztán ezt az élményt felülírta volna egy újabb olvasói tapasztalat, amint ez Kassák Lajos esetében történt.

¹⁷ A feljegyzés a Berda-dokumentumok között az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény tulajdonában van. (Továbbiakban: ÚHGY Berda dok.)

Legelső versei. Az 1923 őszén megjelent *Könnyek útja és egyéb írások. Küzdő és kezdő írók első antológiája*. Szudár Ernő, Berda József, Péter Páter, Kunczné M. Zsófia, Kálmán László, Arndt H. Béla, Keresztes Lajos [versei és elbeszélései] című kötetben Berda volt az egyetlen, aki megmaradt a köztudatban az irodalmi kánon külső peremén. A címben felsorolt társszerzők közül Kálmán Lászlónak jelent meg 1970-ben egy vékony füzet *Két egyfelvonásos* címmel, egyedül Keresztes Lajos jutott el a második kötetig, esetleg egy kicsit tovább. 1930-ban magánkiadásban adta közre verseit *Messiások kora* címmel Orosházán. Ugyanott jelent meg az Orosházi Friss Újság Nyomda kiadásában a *Ki életét életem?* című munkája. S mint kétkötetes helyi költő bekerült *A Jelen. Orosházi almanach 2007–2008* című gyűjteménybe.

Krúdy Gyula előszavában udvariasan utal a szerzők közötti színvonalbeli eltérésre:

„Ime ez a kedves hölgy s kedves fiuk, akik megtisztelték azzal, hogy a kezem után nyultak, amikor sajkájukból partra érnének [...]. Akadnak közöttük olyanok is, akiknek neve nem múlik el ezzel a kezdő könyvvel. (Hogy kik azok, – azt az olvasó ugys kitalálja.)”¹⁸

Mivel Berda Józsefnek nem maradt fenn publikálatlan verse az 1923 ősze előtti időből, az újpesti újságok közül pedig az Újpesti Napló 1922. december 31-i száma hozta az *Az én anyám* című versét, nem lehetetlen, hogy a költő nyilatkozata ellenére¹⁹ ez az első nyomtatásban megjelent alkotása. A közreadott kötetdarabok feltehetőleg 1923-ban készültek. Berda József életművéről szólva azonban az első kinyomtatott versnek mindenképpen helye van itt.

Az én anyám

Az én Anyám: Munkás-Anya volt
Mindig csak a nyomorról dalolt!
Az én Anyámnak: nem volt kedve
Soha a zajos életre!
Az én Anyám nem látott Fényességet
Csak vészes sötétséget!
Az én Anyám: elment. Teste már holt
Anyám nézem: az élet volt!
Az én Anyám: Munkás-Anya volt
Mindig csak a nyomorról dalolt!

Ady Endrének a *Proletárfiú* versét „hangszerelte át” ebben a versben Berda József. Ady költeménye azonban alkalmi szerepvers, a lírai alany gyermek, aki a mindennapi érintkezés közelségéből szemléli a címbe emelt személyt. Nagy-

¹⁸ Betűhív közlés.

¹⁹ Berda József 1948-ban kelt önéletrajzában ezt írta: „Első versem egy újpesti liberális hetilapban jelent meg. Se a címére, se a megjelenés időpontjára nem emlékszem, mert ezt a verset később megutáltam és összetéptem.” A számba jöhető újságokban 1922. dec. 31-e előtt megjelent Berda-verset nem találtam. Vö. Berda József, *Összegyűjtött versei*, gyűjtötte, s. a. r. Dr. Urbán László, Bp., Helikon, 2003, 728.

ságra utaló szavakkal, fölsorolásokkal, ismétlésekkel, tehát nagy érzelmi intenzitást tükröző stiláris alakzatokkal növeli meg a beszélő az apát.²⁰ Berda versében is ismétlődő alakzattal indul minden szakasz. Itt azonban a visszaemlékező lírai én a hat szakaszból háromban a tagadás formájával élt („nem volt kedve”, „nem volt gondtalan”, „nem látott Fényességet”), a felütés és a zárlat azonos, azaz az első és a hatodik szakasz-

ban az „Anyám”, a „Munkás” és a „nyomor” lexikai egysége uralja a szöveget, az ötödik strófa, megbontva és némileg hiteltelenítve a szerkezetet, a halott anyát és az élő lírai alanyt állítja szembe egymással. A kidolgozatlan szerkezetben a halott anya emlékéhez való pusztá ragaszkodást szavakba foglaló vers nem került be a *Könnyes útja és egyéb írások...* című kötet megfelelő részébe.

A kötetben olvasható tizenhat Berda-vers nem originális és kész mester munkája, mint Szabó Lőrinc 1922-ben megjelent *Föld, erdő, Isten* című, georgei ihletésű szabad versekkel jelentkező könyve. Nem „mestervizsga” a korszak líraformáiból és lírai beszédmódjaiból, mint a *Szépség koldusa*. Nem kapcsolódik (szerencsére) Gergely Sándorhoz, Gyagyovszky Emilhez, Biró Dezsőhöz és másokhoz, akik a művészettől „munkásnevelés”-t, a „munkásfölszabadítás szolgálatát”-t kívánták, akik szembeállították a „proletárművészet”-et és a „kassákizmus”-t, a romantikus költészet direkt versbeszédét és az avantgárd műfaji, szövegalkotási gyakorlatát.²¹ Az itt közölt Berda-versek a költő irányválasztásáról és a tizennyolc-húsz éves korában bensővé tett szövegformálási készségéről tanúskodnak.

Ady költői szövegformálását szó- és szószerkezet-átvételek és itt is föltűnő, írásmóddal megvalósított kiemelések jelzik. A *muszáj Herkules* alapformája „muszáj-év” változatban *Az én „személyazonossági igazolványom”*-ban, a *Mert engem szeretsz*, az *Enyém – Tiéd* kontrasztos szerkezetében, a *Fekete Hold éjszakájából* az „Élet”, a „Bor” és a „Hold” párhuzamossága a *Rajta fiatalok!* című Berda versben jelenik meg. A köznevek nagybetűs írásmódja abroncsba fogja az antológiában olvasható tizenhat verset. Így tűnik föl több szövegben az „Élet”, a „Mámor”, az „Új”, a „Mult”, a „Senki”, a „Valaki”, a „Halál”, a „Bűn”, a „Gyönyör”, a „Vágy”.

Tóth Árpád beszédmódját és versszerkezetét jelzi, a zárlatot leszámítva, a költőnek szóló, dedikációval megerősített *Haladó nyár*. Némileg Kosztolányit és Babitsot idézi (a nem mindenhol sikerült) *Féléletűeknek*. Baudelaire-t, a 19. század második felét és Babitsot juttatja az olvasó eszébe a *Spleen*.

²⁰ Vö. Király István, *Ady Endre*, Bp., Magvető Kiadó, 1970, II, 25–26.

²¹ Vö. Gergely Sándor, *Kultúra és munkásnevelés*; Gyagyovszky Emil, *Szocialista írók és vádak*; Biró Dezső, *Proletárművészet vagy kassákizmus = Új írók, új írások 1920–1940*, vál. és szerk. M. Pásztor József, Bp., Műsák Közművelődési Kiadó, 1988, 31–34, 35–42, 46–48.

A versírás- és a versritmus-tanulását – tökéletesítését – jelzik a *Késő tava-szi est*, az *Enyém – Tiéd*, az *Álmok fekete vizén...*, a *Spleen* és az *Azért is*. Az elsőben az első és második együtemű sor 3-3 szótagos, páros rímű, ezt követi szakaszonként a két-két ütemű, 3+2 szótagos sor; ez utóbbiak az egymásra következő két-két szakasz utolsó szótagjait még össze is zendítik. Más a helyzet a kidolgozottságot tekintve az *Enyém – Tiéd* című versben. Ez is kétütemű sorokból áll. Az ütemekben a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok azonban néhol szembefutnak a jelentéstani és a grammatikai funkcióval. Mindjárt az első szakaszban is.

Csókod: a lelkem...
Szent tested: az ágyam...
Véred: a merszem...
Szűz szemed: a vágyam...

Ha a névelőt az őt követő szóhoz kapcsoljuk, ami – természetesen – nem kötelező, csak szokásos, akkor az ütemhatások így alakulnak: 2+3; 3+3; 2+3; 3+3. Ha nem így járunk el a tagolásban (amire fülünk legalább annyira hajlik), akkor az ütemek szótagszáma így alakul: 3+2; 3+3; 3+2; 3+3.²² Talán feltételezhető, hogy Berda József itt úgy próbálgatta az ütemhangsúlyos verselés módjait, ahogyan Babits Mihály tette 1906-ban, amikor a már három éve írt, sokszor cím nélküli szonetteket véglegesre csiszolta, s *Szonettek* összefoglaló címmel beírta a később Crivelli Angyal-ábrázolatával díszített, s ezért „Angyalos”-nak nevezett könyvbe.

Az *Álmok fekete vizén* az időmértékes vers próbája. Mindjárt az első sor jelzi a költő kísérletező szándékát:

v – – | v v – | v v | – v v – | v – | – v v –
Sötét éjjel... Az Élet is éjjeli... Minden oly ködbe való...!

A negyedik és hatodik kolón choriambus (– v v –), az első bacchius (v v –). A choriambus társulhat bacchiussal és ionicus a minoréval, verslábbal (egyes verstanok szerint) soha. Itt és a vers további részében az időmértékes ritmus próbálgatása és keveredése történik meg.

Nem valószínű, hogy a négy elemít végzett Berda József az 1922. december 31-e, az első nyomtatásban megjelent verse után, amikor nyolc hónap alatt tizenhat új verset mindenképpen írt, ne egy-egy sikerült sornak örült volna leginkább, ahogyan azt Kassák Lajos írta a maga kísérletező időszakáról. Bizonyára nem merült bele a műfajtan és ritmustan rejtelseibe úgy, mint ahogyan azt a latinul, görögül, franciául, angolul, németül tudó, húsz-huszonkét éves Babits Mihály tette. Kvalitásérzékét azonban jól mutatja, hogy nem Petőfi-, Arany-, Kiss József- vagy Reviczky-epigon lett. A költészetet, a maga módján, külön tekintette, nem akarta a közvetlenül előtte járókat követni, ahogyan azt József Attila az 1922 decemberében megjelent verseskötetében megvalósította. És a tudatosan költővé válni akaró Berda Józsefet minősíti, hogy ritmusformákkal is kísérletezett.

²² Vö. Szepes Erika, Szerdahelyi István, *Verstan*, Bp., Gondolat Kiadó, 1981, 402–421.

Kozma Andor ébresztése

Kozma Andor költő, író, publicista, akadémikus (1861–1933) a nagy hagyományokra visszatekintő, kiváló személyiségeket felmutató leveldi Kozma-család sarja. Édesapja, Kozma Sándor a kiegyezés utáni első királyi főügyész, a magyar ügyészi szervezet megteremtője. Andor a pápai református kollégiumban, a felsőlövői német gimnáziumban és a budapesti evangélikus gimnáziumban tanult, majd jogi doktori oklevelet szerzett. Polgári foglalkozására nézve az Első Magyar Általános Biztosító Társaság tiszviselője, majd főtítkára volt, 1910–1918 között pedig Tisza-párti parlamenti képviselő.

Gyermekekórától verselt, már 17 éves korától szívesen közölték költeményeit a kor újságjai. Rendkívül termékeny szerző volt, életművének nagyobb része csak különböző folyóiratokban jelent meg, máig nincs összegyűjtve. Bár az irodalomtörténet a konzervatív népnemzeti költőiskola képviselői közé sorolja, széles körű európai műveltsége, ragyogó humora, szatirikus érzéke, versművészete, a legjobb értelemben vett szabadelvű gondolkodása, szociális érzékenysége megkülönbözteti őt tőlük. Elismerete és támogatta Ady Endrét, és őt is nagyra becsülték olyan nagy „nyugatos” írók is, mint Móricz Zsigmond vagy Kosztolányi Dezső. Utóbbi szerint „tündöklőbb, változatosabb rímelőnk alig van nála”, s verseiben „romlatlan magyar nyelvünk kánona van megőrizve”.

Írt szatírákat, drámai költeményeket, verses epikai műveket, útirajzokat, novellákat, drámákat, tudományos értekezéseket, lefordította Goethe *Faustját* és kötetnyi német és angol verset. A két háború között iskolai tananyag volt, emblematiszus költeményét, az 1848–49-es szabadságharcnak allegorikus formában emléket állító *A karthágói harangokat* kötelező memoriterként tanulták a diákok.

Az 1948 utáni kommunista kultúrpolitika világnézeti, politikai okokból tilalmi listára tette, műveit többé nem adták ki, bár a Kádár-korszakban antológiákban szórványosan megjelenhettek egyes versei, és a Magyar Rádió is többször foglalkozott munkásságával. A rendszerváltás után, születésének 150. évfordulójára kiadták hagyatékban maradt önéletrajzát, mely a rádió műsorán is szerepelt, és Erdélyben megjelentették *Honfoglalás* című múltidéző elbeszélő költeményét.

Több irodalmi műfajban is maradandót alkotott. Koboz néven jegyzett heti verses közéleti krónikáival – több százat írt ezekből – új műfajt teremtett. Szellemes, szatirikus tárcáiban közéleti kérdések mellett gyakran foglalkozott budapesti témákkal. Kötetnyi szép verse szól a magyar fővárosról.

Válogatásunkban ízelítőt adunk költői életművéből, a szatírákból, szimfóniákból és rapszódiaiból, és Merényi Oszkár 1941-es monográfiájának függelékében a hagyatékából közreadott verseiből. A magyar közönség évtizedek óta először találkozhat ismét a Kosztolányi által egyik legszebb versének tartott, 1919 januárjában írott *Haláltánc* című költeményével, amely a magyar összeomlást ábrázolja páratlan képzelőerővel, vagy olyan, alig ismert nagy verseivel, mint a trianoni tragédiát megjósoló *A Táltos álma* és az 1920-ban írott *Győztesek*.

T. Kovács Péter

A Táltos álma.

Nagy műve teljes hős Árpád vezérnek,
A honszerző hadak pihenni térnek.
A Kárpát-fallal védett ős lapályon,
Sátorfaluban csendes, mély az álom.
Karámban a lenyergelt paripák,
Hátukra holnap szántó rak ígát.
A harcnak vége, jó a munkakezdet –
És erre is elszánt a büszke nemzet.
A daliák még az éjet átalusszák,
Holnap ekével feltörik a pusztát.
Hatalmas lélegzésük száll s dagad,
Libbentgeti a sátorvásznakat –
E kívül semmi mozgás, semmi nesz.

De most kiáltás támad... Halld, mi ez?
Amint dörög, vijjog, süvölt,
Megreng belé az ég, a föld –
És minden sátor fölriad,
Talpon a marcona hadfiak:
– Hol a kopja?... az ij?... hol a vas?
Ki üvölt?... ki rival,
Mint téli vihar?
A táltos, a látó, a javas.
Ott magasul fel a sátra előtt...
Halld!... Szent, amit ő mond... Érted-e őt?

Nyergeljete... Iszonyú álmodtam,
Egy teljes évezert álmodtam át.
Megálltunk hősie, bár nem hibátlan –
S aztán: ebek fogára adtak minket,
Utódainkat, véreinket,
Mert becsülettel védtük a hazát.
Nyergeljete!... Mi másnak még titok,
Azt láttam én s az jönni fog.
Minő jövőendő!... Nyugság mily kevés!...
Örökkön élet és halál között
A sorsunk ezredévi szenvedés,
Nemes fajunk szünetlen üldözött.

Testvértelen, rokontalan –
Jaj annak, aki maga van!...
És mégis él, bár folyton ömlik vére,
Árpád szerezte földjén úr marad:
Növeszti ész, erő és akarat;

Elér a rég várt jobb kor küszöbére,
Második évezerbe kezd...
És ekkor – óh' nyergeljete!
Nyeregbe mind! – én láttam ezt:
A sorsa elvégeztetett.
Földjét elosztják, kifosztják a házat,
Magát ebeknek adják, meggyalázzák –
S így vesztik el az ősi nemzetet!

Ez végzet!... Ez másíthatatlan,
Ezt láttam én szent kábulatban,
De most – szentségtörő vagyok!
Ha százszor végzet, én elébe vágok:
Gyujtsuk fel inkább az egész világot!
Nyergeljete!... Nyeregbe magyarok!
Nem győzhetünk, – ki győzhet végzetén?
De mit a végzet most nekem.
Meg kell előznünk, mondom nektek én:
Nyergeljete!... s szilaj gyors méneken
Induljatok, száguldjatok –
S ne kíméljétek ádáz Nyugatot!...

Óh, mert Nyugat, a szóval istenes,
Szívben kegyetlen, rossz, kaján.
Nem érti meg, mi szép, mi jó, nemes.
Mirajtunk, napkelet fáján.
Irigy reánk, mint a tűzok a sasra
Gyors szárnyalásunk megremegteti –
S egy vértzetlen jó magyar lovasra
Kevés tíz talpig-vas lovas neki.
Kiölne minket már ma is, ha tudna,
Ahogy kitúr nemes füvet a dudva –
Pedig – én láttam! – lesznek még idők,
Mikor tatár és török ellen,
Vagy ötszáz évi véres küzdelemben,
Magunk vesztére, csak mi védjük őt.
Óh, bár ne tennők!... A nyugati hála
Mégis csak az lesz ezer év után:
Nyugat ítél bennünket rongy halálra
Gonoszul és bután.

Nyergeljete!... Ezt nem szabad megérnünk
E végzet ellen én fellázadok.
Hadd folyjon el már most a vérünk,
Ne lássunk több évszázadot!
Ne lássuk az évezred fordulását
Mikor, hálából, sírunkat megássák,

Ne éljünk hosszú kínos életet.
Haljunk meg inkább hőskül hamar, –
Lopjuk meg így a végzetet.
Legyen borzalmas emlék a magyar,
Ne ronggyá tépett volt-nincs megvetett!
Gyilkos haragra keljetek!
Nyergeljetek!...

Nyergeljetek!... Mi nem voltunk vadak,
De most: legyünk!
Nyergeljetek halálra-szánt hadak!
Vagy itt ér minket késő szégyenünk.
Nyergeljetek! És ne feledjetek
Tömött puzdrákat, rugós ijákat,
Húrt, mely feszül, de nem szakad;
Vigyetek csóvát, lángszövétneket,
Mindent, mi öl, mindent, mi gyújt.
Mindent, mi villámként lesújt!
Nyergeljetek!... Száguldjatok,
Mint őrzöngő agyban a gondolatok,
Mint dühödött szívben az indulatok, –
A végzet ellen csatára szállva.
Éltet utálva, biztos halálba, –
De meg kell rázni gyilkos Nyugatot!

S ha mégis, undok végzetünk erősebb,
S bár gyorsabb, szebb halálért nyargalunk,
Hiába lesz a veszte annyi hősnek,
Mégis marad még irmagunk –
Ha mégis meg kell érni nemzetünknek
Az álom-jóslat minden kínjait,
Évezredes zord szenvedéseinket
S azt, hogy Nyugat szégyenhalálra minket
Hitvány kutyák elé hajít:
Én akkor is, bár mint dicsőült lélek
Régen Hadúr mennysátorában élek,
Szent örületre gerjedek –
S a fellegekből is alákiáltom
Ádáz Nyugatra minden átkom,
S a magyarokra, hogy – nyergeljetek!

Győztesek.

Vae victis!... Akin gyáva győz: jaj annak!
 Leroskadt hősrre vert ebek rohannak.
 Meg nem bocsátják, hogy míg talpon állt,
 Nem félte, csak osztotta a halált.
 Meg nem bocsátják rettentő csatáit,
 Hogy verte, úzte őket oly sokáig.
 S hogy tőle még ma is aggódva félnek:
 »Mi lesz velünk, ha még egyszer feléled?...
 Végünk van akkor!...« Hogy ez meg ne essék,
 »*Vae victis!*« – szét kell marcangolni testét!...

S marják a húsát, lenyúzzák a bőrét,
 Rágják a csontját, habzsolják a vérét;
 Ebek fogán konc egyre több darab,
 A hősi testből pusztá csonk marad.
 Belül a szív, vad lázban verve még
 Megtölti vérrel a test száz erét,
 De a piros, hő, éltető folyam
 Többé a testben körbe nem rohan,
 Mert nyílt sebek tátongó rése tárva,
 Kiszökken ott s fecskendve vész a sárba –
 S a tépett részek és a tönk alak,
 Bár kínjuk egy, külön vonaglanak.
 Az eb-uszító ember-ördögök
 Győztes falkája »*vae victis*«-t röhög
 S míg a legyőzött kínban haldokol,
 »*Vae victis*«-t ordít az egész pokol.

Vae victis!... Isten, népek Istene!
 Hallod-e ezt, mily förtelmes zene?
Vae victis!... Isten, látod-e alatt
 Ezt a legyőzött hős boldogtalant?
 A korcsfajú ebek harmincadán,
 Nemes legyőzött, fájó látomány!...
 Isten! Örök Igazság! Kegyelem!
 Ki mint Bíró vagy mindenütt jelen,
 Ki nem versz bottal s nem időn belül,
 De bünteted a bűnt feltétlenül –
 Te mindent halló fül, Te égi szem,
 E bűnt is hallod s látod – én hiszem!
 Világnagy bűn ez, nem rongy semmiség –
 Te megtorlod még e sátánmisét
 S a *vae victis*-t, e bűnös, szörnyű átkot
 Te szörnyűbb *vae victoribus*-ra váltod.

Ez nem csupán hit, nem vágy, nem remény,
Ezt én tudom! – mi több: ezt érzem én!
Amint megérik vándormadarak
A tengeren túl pitymalló nyarat:
Amint megérzi ember is, ha messze
Még láthatatlan vad vihar gyűl össze, –
S tikkadt ideggel, öntudatlanul
Ösztönszerűn tanyák felé vonul.
Csalódhat a szem s az okoskodás,
Hanem az ősi ösztön, az csodás,
Az nem csalódik, annak nincs titok,
Mit az jövőnek érez: jönni fog!

Az ősi ösztön bennem ébren, alva,
Szünetlen új nagy rémséget sugal ma:
Világgraszoló végzetes leromlást,
Világrendítő vészes összeomlást.
Mi Isten nélkül Isten ellen épül,
Az mind leroppan, széthull törmelékül –
S minden ma győztes gyilkost eltemet,
Mint véres roncsot az új rettenet.
Szent lesz a nap, bár szörnyű, amikor
A vad *vae victis* a torkukra forr,
S az égből zengik a romláson át
A *vae victoribus*-t a harsonák!

Ez így lesz, – mert így érzi ösztönöm
S nem észokokból rémképül szövöm.
Mikor lesz itt, hogyan jön, mely uton
Isten bosszúja? – mindezt nem tudom,
Mi lesz rettentő torló eszköze? –
Embernek ahhoz nem lehet köze.

Én nem tudom, a vörös vagy a sárga
Veszedelemmel sujt-e a világra;
Vagy más, ma még nem sejtett borzalom
Lesz-e a pallos – nem tudom.
De érzem azt, hogy, ha korán, ha késve,
Eléri a bűnt Isten büntetése,
Mert a *vae victis*-t bőgő bestiák
Kegyetlen bűne bosszúért kiált.

Megérem-e? ... Istent esengve kérem:
Engedje szörnyű, nagy napját megérnem!
De bárha én azt meg nem érhetem,
Halódva is szent biztos lesz nekem,
Hogy diadalt bűn végkép nem arathat,
Hogy ez a nap el nem maradhat,
Hogy az napon csodák történnek,
Rémes csodái haragos Égnek.
Gonoszul pontos számítások
Mind csúffá lesznek, mint hibások;
A nem várt meg nem érthetők megesnek:
Éled a holt és – jaj a győzteseknek!

Györe Gabriella

Október

Úgy hiszem, így, igen, így vezeted
magányos utakra az embert.
A kert csupa fény, a tüzem parazsát
nem fújja ki szél, csak a dermedt
fák levelét borzolja az ősz.
Hozzáad kis vörös izzást.
Ami volt s lehetett, soha fel nem adom,
s feledek ma akárhány tiltást.
Elmúlhat a nyár, elmúlhat a tél,
a tavasz, a szivárvány ősz is.
Nem tiltakozom, ha te bárhova mész.
Viszlek, ha magad nem jössz is.

Tizennegyedmagunkban

Budavár, Országház u. 1–3. Bronz emléktábla. Bal oldalán cirill betűs szöveg, ugyanez a jobb oldalon magyarul: Ezen a helyen a Magyar Királyi Egyetemi Nyomdában 1837-ben került kiadásra a „Rusalka Dnyisztrovaja” című almanach, melynek megjelenése kimagasló szerepet játszott az újkori ukrán irodalom fejlődésében.

A címdalt és az ukrán verset az 1972-es fakszimile kiadás (Dnyipro, Kijev) alapján közöljük. Markijan Saskevics írói neve Ruszlan Saskevics volt, ezért ezt tüntette fel a versek alatt.

Markijan Sasketics

Bánat a kedves után

ТУГА ЗА МИЛОЮ.

Из за гори из за лѣса
Вѣтрец повѣває,
Скажи, скажи тихий вѣтре
Як ся мила мае?!

Чи здорова чи весела,
Личко румяненко
Чи сумує, чи горує
Чи личко блѣденке

Бо я тужу, бо я плачу
Слозами вмиваюсь,
Веселої годивоньки
Вже не надѣваю-сь!

Кобі менѣ крильцѣ мати,
Соколом злетѣти,
Тяжку тугу из серденька
При милій розбити!

Ой лѣтаў-бим ой лѣтаў-бим
Що день и що ночи,
Щоб ся милій у сивеньки
Надивити очи.

Ой лѣтаў-бим, ой лѣтаў-бим
Заряму ясними,
Щоб менѣ ся натѣшити
Ручками бѣлыми.

Ой лѣтаў-бим, ой лѣтаў-бим
Свѣтом блѣсенъким,
Щоб менѣ ся натѣшити
Личком румяненъким.

Eljő a szél, suhogva kél
erdők, hegyek hátán.
Mondd meg szellő, gyenge szellő,
merre jár a mátkám?

Virul-e még, pirul-e még,
víg-e az orcája?
vagy bánkódik, búslakodik
haloványra válva?

Lám én sírok, én búsulok,
arcom könnyben ázik,
mert énnékem víg órácskám
nem lesz már halálíg.

Bárcsak volna sólyomszárnyam,
messze-messze szállnék,
kedvesemnél el is tűnne
szívemből az árnyék.

Hej, repülnék, hej, repülnék
éjt is nappá téve,
hogy nézhessek kedvesemnek
szürke-kék szemébe.

Hej, repülnék, hej, repülnék
csillag magasában,
hogy még egyszer kedvem leljem
hófehér karjában.

Hej, repülnék, hej, repülnék
hajnali sugárban,
hogy még egyszer kedvem leljem
piros orcájában.

Ой лѣтаў-бим, ой лѣтаў-бим
Вечером тихеньким,
Щоб менѣ ся натѣшити
Ходочком дрібненьким.

Ой лѣтаў-бим ой лѣтаў-бим
Лѣсами горами,
Щоб менѣ ся натѣшити
Милими словами.

Ах я бѣдний нещасливий
Да й крилець не маю,
Сохну, чяхну в далечинѣ
Всяк день умираю!

Руслан Шашкевичь.

БЕСНІВКА.

Цвѣтка дрібная
Молила неньку
Весну равеньку:
„Нене рідная!
Вволи ми волю,
Дай минѣ домо;
Щоб я зацвила;
Весь луг скрасила,
Щоби я була
Як сонце ясна,
Як зоря красна,
Щобим згорнула
Весь свѣт до себе!“
— „Доню голубко,
Жяль минѣ тебе
Горная любко,
Бо вихорь свисне
Мороз потисне,
Вуря загуде;
Краса змарнѣе,
Личко счорнѣе,
Головоньку склонившъ
Листоньки зронишъ,
Жяло серцю буде. —

Руслан Шашкевичь.

Hej, repülnék, hej, repülnék
csöndes esti tájban,
hogy még egyszer kedvem leljem
ringó járásában.

Hej, repülnék, hej, repülnék
erdőn-hegyen által,
hogy még egyszer kedvem leljem
szép szíves szavában.

Ó én szegény boldogtalan,
mért is nincsen szárnyam;
fogyton fogyok, meg is halok
idegen határban.

Árnyékvirág

A kis virágszál,
tavasz szülötte,
anyját kérlelte:
– Édesanyácskám,
hadd legyek boldog,
add azt a sorsot,
hogy virágozva,
réten lakozva
olyan lehessenek
mint a fényes nap,
mint ékes csillag,
hadd csodáljon meg
az egész világ!

– Lányom galambom,
sajnálak téged,
kedves kis virág,
mert füttyül a szél,
megtépáz a tél,
vihar dühe dúl:
szépséged fakul,
arcod feketül,
fejed lehajtod,
szirmod hullajtod,
szíved elborul.

Bede Anna fordításai

Kicsi Sándor András

Mit susog a rezgő nyárfa?

Az állatok, sőt a fák, de még a tárgyak hangjából is kihallható az őket jellemző, emberi nyelvre fordított szó. E belehallás során környezetünk hangjelenségeit már meglevő, értelmes szavaink segítségével érzékeltetjük. Rácz Endre magisztrális monográfiájában a harangok szavát, a vonat, a kerekek zakatolását, a házi- és vadállatok, tücskök, békák beszédét, a madarak énekét elemezte (1992), a susogó, olykor harsogó fák kevesebb figyelmet kaptak. Talán azért, mert a fák szavának nincs kanonikusan rögzült értelmezése, szinte tetszés szerint magyarázhatóak. Így nyerhet a rezgő nyárfa susogása is többféle, kifejezetten politikai értelmet is.

1956 megítélését illetően sokan példaértékűnek tartják Nagy Gáspárt. E hittel küldetést vállaló költő egyik kiemelkedő alkotása volt *A Fiú naplójából* (1981–1986, 1989: 245–6.), amelyben a forradalom elárulása miatt tiltakozott. E vers első négy sora:

...és a csillagos estben ott susog immár harminc
évgyűrűjével a drága júdásfa: ezüstnyár rezeg
susog a homály követeinek útján s kitünteti őket
lehulló ezüst-tallérokka érdekmeik szerint illón...

(1989: 245.). Majd: „másképp láttam / ugyanazt a fát ezüstlő éveinkkel sújtva” (1989: 245.).

A *júdásfa* tudományos névként a *Cercis siliquastrum* elnevezése, népi fanevként is előfordul ugyanebben az értelemben (ÚMTsz 2: 1168.). Nagy Gáspár versében azonban a rezgő nyárra (*Populus tremula*) vonatkozik.

Az értelmezés háttérében az apokrif, Európa-szerte elterjedt „Krisztus és a fák”, illetve a „Krisztus és a madarak” eredettörténet áll. E „zoológiai” és „botanikai” kódon egyaránt megfogalmazható történet alkalmas a különböző fák, illetve a különböző madarak tulajdonságaira, a helyes viselkedés jutalmára rámutatni. A történet szerint Krisztus üldözői elől menekül; egyes fák nem rejtik el, egyes madarak elárulják, ezért bűnhődniük kell, mások elrejtik, elbújtatják, ezek jutalomban részesülnek. Mind a madarakkal, mind a fákkal megalkotott történet esetében többféle változat létezik, többféle fa és madár tulajdonságainak jellemzésére.

A „Krisztus és a madarak” történetek közül Gyulai Pálnak és Benedek Eleknek köszönhetően a jó pacsirta és az árulkodó fűrj, bíbic, galamb hármasszembenállása lett a legnépszerűbb. A belehallást illusztrálva Rácz Endre is megemlékezett e történetről (1992: 48–50.). A „Krisztus és a fák”-történetek közül jellegzetes a következő. Krisztus (vagy a Szent család) menekül üldözői elől. Különböző fák (bokrok) alá bújik. A nyárfa nem rejt el, ágait felemeli – ezért reszket örökké, ágai nem hajoltak vissza. A cserfa sem rejtette el – Krisztus

megátkozta, hogy a ménkű üsse meg, és azóta a cserfába különösen gyakran csap villám. A nyírfa, szomorúfűzfa ráhajlott, az utóbbi tüskéit lehullatta. Azóta lehajlik az águk, a fűzfának nincs tüskéje. A fenyőfa is elrejtette – jutalmul örökzöld, és keresztbe nőnek az ágai. Külön a rezgő nyárról tartja az angolszász néphit azt, hogy ebből ácsolták Krisztus keresztjét, mert ezzel a fáféleséggel is ölték meg. Az orosz hagyomány szerint viszont Júdás akasztotta magát nyárfára. A nyárfából a kanáltól a létráig sokféle dolgot készítenek, s például a spanyoloknál ez a májusfa szokásos anyaga is. A magyarságnál a leggyakoribb májusfa talán a közeli rokon jegenye (*Populus nigra*), s ismeretes a (rezgő) nyárfa betoldásos *nyársfa* (ÚMTsz 4: 96.) és csörgő *nyárfa* (ÚMTsz 1: 901.) elnevezése is.

A rezgő nyár európai szimbolikáját röviden tárgyalta Jerzy Stempowski (1999: 189–190.). A szél és a rezgő nyár kapcsolatára utal, pusztán a rezgést hangsúlyozva a magyarban a *reszket*, *mint a kocsonya / kutya / nyárfalevél* szóláshasonlat. Az orosz *Oszina i bez vetru sumit* közmondás jelentése: 'A nyárfa szél híján is susog.' A nyárfa reszkető hangjába belehallható beszédre azonban kevés néprajzi adat van. Ilyen egy nótaszöveg. Ennek egy ditrói visszaemlékezésben található változata a következő:

Pusztá házunk udvarában
 Rezgő nyárfa mindég azt susogja,
 Nem is olyan messzi távol
 Van egy piros rózsa

(Horváth 1986: 83.). Újabbán a Havasi Duó előadásában a következő változat hallható:

Pusztá házunk udvarába rezgő nyárfa mindig azt susogja
 Nem is olyan messze tőle virágjában van egy piros rózsa.

Hasonló kezdetű (*Horthy Miklós udvarában van egy rezgő nyárfa*) egy két világháború közötti, a kormányzó és politikája iránt elkötelezett, hazafias dal is.

A szélben susogó fa kínálta helyzet mondatszemantikai szempontból, az alanyválasztást tekintve többféleképpen is leírható: *susog a szél*, *susog a nyárfa* és *susog a nyárfalevél*. A *szél* szó szokásos igéit (néhány kifejezetten hangadásoson kívül) a *nyárfa* szó nem veheti fel állítmányként (**fú a nyárfa*, **tombol a nyárfa*). Az ebben az esetben lehetséges többféle alanyválasztás szempontjából érdekes, hogy a kimondottan meteorológiai igék némelyike vonzatát tekintve még az alanyt is kerüli (*havazik*, *villámlik*, *mennydörög*, *fagy*, sőt ide sorolható a napszakváltás néhány igéje is: *esteledik*, *alkonyodik*, *hajnalodik*, *pirkad*, *pitymallik* stb.).

A szél és valamely specifikált fa közötti asszociációk között a rezgő nyárfa előtt jár a platán, s ennek szövegbeli említéseken túl több, nyelvbeli jelentésekben megmutatkozó nyoma van. Jellegzetes szövegbeli előfordulása a következő. Horvátország szelei közül kettőt szokás említeni: a szárazföld felől, a hegyek lejtőin leereszkedve támadó bórát és a tenger felől fújó jugót. Fiume szelei között az olasz hagyomány a következőket ismerte: északi Tramontana,

északkeleti Greco, Bora, keleti Levante, délkeleti Scirocco, déli Ostro, délnyugati Libeccio, nyugati Ponente, északnyugati Maestro. A két legjellemzőbb szel Lénárd Sándor így mutatta be: A magyaroknál „otthon (...) északi vagy déli szél rázza a ligeti platánokat”, de „már Fiumében megtanulta a tengerre került magyar, hogy ott északról bóra, délről sirokkó fúj” (Lénárd 1969: 301.). Már erőteljesebb jelenségre, nyelvbeli jelentésre utal, hogy a spanyolban *plátano* ‘platán, banán’, s ebből a szóból van képezve a következő melléknév: *platano-ro* ‘erős (szél)’. Az asszociációt még erőteljesebben mutatja, hogy a kínaiiban homonima (több jelentésű) a következő szó (bár többféle írásjeggyel szokás lejegyezni): *feng* ‘szél; juhar, platán, szikomórfa; őrült, elmebeteg’.

Irodalom

- Horváth Arany, *Pontot, vesszőt nem ismerek, de a szó mind igaz*. Csibi Istvánné Siklódi Márka önéletírása, Bp., Európa, 1986
- Lénárd Sándor, *Római történetek*, Bp., Magvető, 1969
- Nagy Gáspár, *Múlik a jövőnk. Válogatás régi és új versekből (1968–1989)*, Bp., Szépirodalmi, 1989
- Rácz Endre, *A belehallás jelenségéről*, Bp., Akadémiai, 1992 (Nyelvtudományi Értekezések 134.)
- Stempowski, Jerzy, *Esszék Kasszandrának*, fordította Pálfalvi Lajos et al., Bp., Orpheusz, 1999
- ÜMTsz B. Lőrinczy Éva, szerk., *Új magyar tájszótár*, Bp., Akadémiai 1: A–D 1979, 2: E–J 1988, 3: K–M 1992, 4: N–S 2002, 5: Sz–Zs 2010

Kocsis Klára

Kelet-Európa

magasfeszültségű kábelek és hús vasak alatt
 szeszgyár szagában fürdik az este
 vármegyéktől levetett vágyak kivilágított vonatai
 csak nyugatkelet felé rohannak
 a közel s a távol közt eltört a sín
 múlt és jövő itt két külön görcsben ráng

Nyilas Atilla

Valami az esküről

(„Az ékesszólásról” tétélei)

I.

Rájöttem, nem elég, hogy otthagytam az iskolát,
hiába megyek másikba,
az életem nem fog megváltozni,
amíg akkori törzshelyünkre járok –
és megesküdtem, hogy többé nem lépek be.

II.

Azon az utolsó napon
részeg voltam, talán sírtam is,
elköszöntem a pincérektől,
kérdézték, ő most elutazik,
és becsukódott mögöttem egy ajtó.

III.

De maradt egy kiskapu, amely
a kerthelyiségre nyílt,
olyan édes illatot, hogy szinte fáj,
lehelt oda a májusi ég,
és rövidesen kiterjesztettem rá eskümet.

IV.

Aki az eskü erejével
próbálja pótolni a sajátját
valamely megrögzött szokását
leküzdendő, az könnyebben
jár úgy talán, hogy megszegi.

V.

Annyi idő alatt, amennyi ahhoz kell,
hogy szórakozottan előhalássza
a fiókból a napra fél évvel azelőtt
beledobott fél csomag cigarettát,
és csak aztán fogja föl, hogy rágyújtott.

Ványai Fehér József
A képzelt part

Mozdulatlan rezgő nyárfák,
A levelek közt több a tér,
Mint az üresedő anyag –
Szaporodik a zöld halál.

Aki vagy, mindent elvettél
Tőlem. Csősz leszek az erdőn,
Sajátom lopom, mint kölyök
Triója alatt a meggyet.

Vadvilág, vizek szárnyán nád,
Nagy udvara van a Holdnak.
Tenger bú képzelt partot ver,
Halványul bennem az arcod.

Darvaknak való

Darvaknak való vidék ez,
Saját múltban nem vagy jelen.
A toronykakas útja kört
Ír, a szent ködmönben botoz.

Kurrogásuk altat, felver,
Darvaknak való vidék ez,
A csősz önmagába fordul,
Gyomrában pálinka gyullad.

Bensőben vérrög a morzsa,
Homályul a lélek fénye,
Darvaknak való vidék ez,
Nincs eljövétel, csak várás.

E számunk szerzői

- Babics Imre** (1961) – költő, szerkesztő, Babonyosúcs
- Bányai Tamás** (1946) – író, Budapest
- Bede Anna** (1926–2009)
- Benkő Mihály** (1940) – történész, Budapest
- Id. Bertha Zoltán** (1914–2003) – festőművész
- Csörsz István** (1942) – író, Budapest
- Ébert Tibor** (1926) – drámaíró, író, költő, zeneművész, Budapest
- Ébert Yvonne** (1958) – tolmács, fordító, Budapest
- Elek Tibor** (1962) – irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, Békéscsaba
- Éles Csaba** (1951) – művelődéstörténész, esztéta, Debrecen
- Ferdinandy György** (1935) – író, költő, kritikus, irodalomtörténész, Budapest
- Füleki Gábor** (1980) – költő, középiskolai tanár, Dabas
- Füzi László** (1955) – irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, Kecskemét
- Garaczi László** (1956) – író, költő, műfordító, Budapest
- Györe Gabriella** (1974) – költő, újságíró, szerkesztő, Budapest
- Hegedűs Imre János** (1941) – író, irodalomtörténész, Budapest
- Jókai Anna** (1932) – író, költő, Budapest
- Juhász Ferenc** (1928) – költő, Budapest
- Kenyeres Zoltán** (1939) – irodalomtörténész, Budapest
- Kicsi Sándor András** (1957) – nyelvész, esszéíró, Budapest
- Kiss Anna** (1939) – író, költő, drámaíró, Budapest
- Kiss Benedek** (1943) – költő, műfordító, Budapest
- Kocsis Klára** (1950) – újságíró, szerkesztő, Budapest
- Komáromi Sándor** (1939) – irodalomtörténész, Somoskőújfalu
- T. Kovács Péter** (1950) – újságíró-szerkesztő, Budapest
- Kozma Andor** (1861–1933)
- Ködöböcz Gábor** (1959) – irodalomtörténész, szerkesztő, Eger
- Lábass Endre** (1957) – író, festő- és fotóművész, Budapest
- Márkus Béla** (1945) – irodalomtörténész, kritikus, Debrecen
- Molnár Miklós** (1946) – író, költő, publicista, Szombathely
- Nyilas Atilla** (1965) – költő, író, Budapest
- Pomogáts Béla** (1934) – irodalomtörténész, Budapest
- Rózsa Endre** (1941–1995)
- Sajó László** (1956) – költő, könyvtáros, Budapest
- Sebők Melinda** (1979) – irodalomtörténész, Budapest
- Sipos Lajos** (1939) – irodalomtörténész, Budapest
- Suhai Pál** (1945) – költő, tanár, Budapest
- Szokolczay Lajos** (1941) – irodalomtörténész, kritikus, Budapest
- Széles Klára** (1936) – irodalomtörténész, Budapest
- Szentmártoni Szabó Géza** (1950) – irodalomtörténész, Budapest
- Szepes Erika** (1946) – irodalomtörténész, író, Budapest
- Szettele Katinka** (1983) – tanár, Baja/Budapest
- Sziklavári Károly** (1969) – kutató, szerkesztő, Miskolc
- Szok Iván** (1944) – festő- és szobrászművész, Budapest
- Térey János** (1970) – író, költő, drámaíró, Budapest
- Toót-Holló Tamás** (1966) – író, szerkesztő, Budapest
- Türk Attila** (1973) – régész, Eger
- Utassy József** (1941–2010)
- Ványai Fehér József** (1959) – újságíró, Gyomaendrőd
- Végh Attila** (1962) – költő, esszéista, újságíró, Nagymaros
- Vörös István** (1964) – költő, író, kritikus, Budapest
- Zalán Tibor** (1954) – költő, író, drámaíró, Budapest

A VÁR TÉLEN

KILÁTÁS AZ ISKOLAABLAKBÓL

LILA VÁR

BODROG-PARTI FÁK

CSIGÁK

ÉLETFA (SZÁNDÉK ÉS MEGVALÓSULÁS)

ADYRA GONDOLVA IV. („AZ ÉN MAGYARSÁGOM”)

KISEBBSÉGBEN (ERDÉLY)

Hattyúdalként ébresztő művészet

Tudvalevőleg sohasem uralkodott el ennyire a belső késztetés a művészetben, hogy oly sok értékért segélykiáltást hallasson, éber füleket és szemeket remélve riadóztasson, mint századunkban. Ki másért történik ez, mint az emberért; aki például Bertha Zoltán sárospataki művész tanár alkotásain törékeny, mint az üveg; védtelen, mint a csiga; sejtekben is tapintható, keresztet hordozó és félrebillentő, s madárként mindig újjászülető furcsa lény.

Ilyen sokféle szimbólum értékű motívumban bujkál nála az ember, mert oly sok veszélynek vannak kitéve életkapcsolatai. Valamennyi közül a leggyakoribb (mert a legkifejezőbb) azonban a virág, a tisztának és gondozandónak született emberi lélek leghitelesebb alteregója.

Miért kellene éppen a képzőművészetnek föltalálnia valami mást; amire a népművészet oly csodálatosan és megindítóan már ráértett? – kérdezi képeivel kiállítónk, s válaszol is rá. Miért lenne éppen ebben a művészetben ellentmondás az igazán korszerű modernség és a népi kultúra formakincse között, ha a zeneművészet már a századelőn el tudta kerülni ezt az ál-ellentmondást? (Ebben az értelemben nem szimpla megemlékezés a *Kodály emlékére* című kompozíció.) S a *Kisebbségben* című mélyen humanista alkotás láttán ki állíthatná, hogy ezek a motívumok mára jelentéskéltűk, „elvontak” és ahistorikusak lettek? Félreértés ne essék: Bertha Zoltán nem egyszerűen „archaizál” vagy „folklorizál”. Őt éppen a felfokozott művészi felelősségvállalás vezeti el a geometrikussá stilizált jelekhez, s így maradnak meg etikailag konkrétak.

A nemzeti kisebbség problémái – a lehetséges okok és következmények síkján – valamiképp minket is jellemeznek. Az emberi kapcsolatok burjánzó válságáról van szó, amelynek katartikus hatású feloldása, ellenpontozása a párosság szerkesztési elve, a hideg kompozíciók ritmikus kiegészítése a meleg színekre épülő képekkel, s végül a *Távoli fény* realitás-védte, csillagokba bujdosó reményelve.

Bertha Zoltán művészete úgy ébreszti az ébrenalvókat, mint a népművészet „hattyúdala” (Illyés Gyula). Megformált, színekbe-szivárványokba rendezett etikum; másfelől a formák és színek kompozíciók vizuálisan hiteles etikuma ez.

A legfájdalmasabb s főképp leghitelesebb segélykiáltás az, amelyből kihalatszik a félelem is: a rekviem-zümmögéstől való félelem előérzete...

Éles Csaba

Sziklavári Károly

Az örök újító

Mosonyi Mihály emlékezete

Mosonyi Mihály 1857-ben
Weber Henrik litográfiája

Még az olyan zenerajongó vagy muzsikusszáma, aki csupán *hallott* a romantikus magyar zeneszerző (1815–1870) életművéről, sem igen lehet ismeretlen annak a stílusfordulatnak a ténye és jelentősége, amely a pálya addigi ívéről való lekanyarodásként, alkotói névváltoztatással együttesen jelentkezett az 1850-es évtized utolsó esztendejében. Valóban rendkívüli volt e fordulat intenzitása, Mosonyi egész szellemi útjának leglátványosabb megújódását eredményezve: nem kevesebbet értve ez alatt, mint az 1859–62 közötti pályacsúcs-időszak mámoros-euforikus alkotói kiteljesedését, épp a megújódás jellegének s erejének hatásaként. Michael G. Brand magyarországi német zeneszerző ekkor lett Mosonyi Mihály magyar zene-

szerzővé, akinek szellemi orientációját immár nem – a hazai németiség egykorú önkifejezési törekvéseire általában véve is jellemző módon – a külhoni német kultúrával történő, vegyes sikerű kapcsolatkeresés, illetve az abba való betagozódás individuális lehetőségei vezérelték tovább elsődlegesen,¹ hanem a magyarság összművelődésében való alakító részvétel kollektív céljai. Bár Mosonyi esetében individualista-romantikus küldetéstudattal áthatottan, mégis: önzetlenül. Így vált számára eszmei, sőt eszmetörténeti értelemben is *Vaterland*dá a magyar föld.

Eszmetörténeti értelemben is, hiszen épp az iménti utalás miatt volna téves gondolat mintegy önmagukban szemlélni az életpálya szóban forgó fej-

¹ Mosonyi korábbi szellemi irányultságára jellemző példák, hogy Op. 1-ként megjelent *B-dúr trióját* Bécsben publikálta (Haslinger, 1845), majd Op. 5. és Op. 6. jelzésű dalfüzérét, illetve dalciklusát egyaránt Lipcsében tette közzé (Breitkopf & Härtel, 1853, ill. 1854); első operáját Weimarban szerette volna színpadra vitetni; stb. Művészetének német gyökereit később sem tagadta meg, sőt a német zenetörténet számos vívmánya továbbra is ösztönzően hatott rá: elegendő a *Magyar gyermekvilág* schumanni ihlető háttérére gondolnunk, vagy a magyar törekvésekkel karöltve jelentkező Wagner-hatásra az *Álmosban*.

leményeit; azok személyes összetevői ugyanis részét alkották egy hatalmas, civilizációs méretű árhullámnak, amely addigra már fölerősödve kísérte s befolyásolta a magyarországi németiség nagyobbik részének napjait, életviszonyait: az asszimiláció szinte mindent áthevítő-átszellemítő folyamatát ideértve. Ám a hazai német ajkú lakosság már jóval annak tendenciái előtt, sőt azokkal párhuzamosan is, olyan civilizációs értékek képviselője s megtestesítője volt, amelyek meghatározó módon befolyásolták a kor Magyarországanak – illetve mindkét akkori hazának² – a kultúráját, művészetét. S e ponton kell rámutatnunk a szomorú hiányra: a magyarországi német zene(szerzés) történetének monografikus feldolgozatlanságára – szemben például a hazai német irodalom önálló útját tárgyaló, olykor heroikusnak is nevezhető munkákkal.³ Egy ilyen írásmű – jelenleg csupán elképzelhető – fejezetei sokkal egyértelműbben világíthatnának rá Mosonyi „német” alkotói korszakának belső fejlődésvonalára s annak logikájára a magyarországi német zeneszerző-kortársak munkásságának, eredményeinek – helyesebben azok egészének mint szuverén és inspiratív szellemi kapcsolatrendszernek – a tükrében annál, ahogy mindezt jelenlegi, pusztán szórványos ismereteink alapján láthatjuk és értékelhetjük. S egyáltalán: ideje volna végleg szakítani azzal a szemléletmóddal, amely mindössze egyfajta „preludiumot” lát a Mosonyi-életmű „német” szakaszában, a majdani „lényeghez”, a „magyar” művek megszületéséhez elvezető úton.⁴ Elegendő ehhez arra gondolnunk, hogy a jelen írás kezdetén említett, alapvető fordulat előtt és után is, a szüntelen megújhódás igénye, s azzal összefüggésben az egyéni leleményből fakadt, kisebb-nagyobb úttörések sorozatszerű – hol „csupán” a magyar, hol akár az egyetemes zenetörténet viszonylatában is figyelemre méltónak mondható – fejleményei kísérték végig a komponista Brand-Mosonyi teljes pályáját: annak „német” és „magyar” szakaszait egyaránt. Az alábbi dolgozat ezekből mutat be egy csokorra valót.

Alighogy az ifjú muzsikos Brand elhagyta a délvidéki kastély számára már nyilvánvalóan szűk alkotói mozgásteret kínáló környezetét – működését Pestre, az ország dinamikus fejlődő központjába helyezve át⁵ –, egymás után került sor különböző szerzeményeinek előadásaira: így például *I. szimfóniáját* két alkalommal is hallhatta a város közönsége 1844 márciusában (3-án és 24-én). Tény, hogy számos szimfónia látott már napvilágot magyar földön azt megelőzően is – J. Haydnnak az 1760-as évtized eleji alkotásaitól kezdve –, ámde alighanem Brand-Mosonyi kompozícióját tekinthetjük az első, magyarországi

² 19. századi szóhasználat, Erdélyt is ideértve.

³ Mindenekelőtt Pukánszky Béla grandiózus művére utalva: *A magyarországi német irodalom története / A legrégibb időktől 1848-ig* (1926; ²2002); lásd továbbá egyebek mellett Kalász Márton – Kovács József László – Balogh F. András – Komáromi Sándor kötetét: *Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből* (Budapest, 2002). A magyar–német együttélés civilizációs hatásairól lásd többek között Pukánszky Béla könyvét: *Német polgárság magyar földön* (1940; ²2000), valamint Farkas Gyula munkáit.

⁴ Ennek az első Mosonyi-életrajzíró id. Ábrányi Kornéltól eredő értékelésnek a kizárólagossága sajnos máig vissza-visszatér a szakirodalomban.

⁵ 1835–42 között gróf Pejachevich Péter szlavóniai kastélyában élt a komponista (Rétfalu; ma: Retfala, Eszék/Osijek, Horvátország); 1842 közepe táján költözött Pestre.

születésű zeneszerző tollából, idehaza keletkezett valódi szimfóniának,⁶ s a pálya egészének történeti ívét is figyelembe véve, deklarálatosan: az első magyar szimfóniának. Jóllehet a Mosonyival azonos esztendőben, Budán született – bécsi zenei iskolázottságú, később Esztergomban működő – Seyler Károly (1815–1884)⁷ is írt egy szimfóniát, de nem tudni, hol és mikor: a dátálatlan műről csupán egyes 19. századi nyilvántartások informálnak. Így amíg napvilágra nem jutnak Seyler szerzeményének keletkezési adatai, feltétlenül Mosonyié marad az elsőség ezen a téren.

Az I. szimfóniát követően, 1844 folyamán komponált *Zongoraverseny* hasonlóíthatatlanul modernebb alkotás lett a maga idején: a félig-meddig még posztklasszikusnak mondható mű zenei világával ellentétben már ízig-vérig a romantika „fő áramának” szellemi gyermekeként. Sokszor hangsúlyozott szerkezeti novitásai (a három tétel egybekomponáltsága, a szélsők tematikus összefüggései stb.) mindazonáltal csupán relatív újdonságoknak számítottak akkoriban – legföljebb magyar földön minősülve ténylegesen azoknak –, versenyművének formakoncepciója révén ugyanis alapvetően a nemzetközi irodalom *concertino*- (*Konzertstück*-) hagyományait folytatta Mosonyi (a viszonylagos teljesség kedvéért előbbiekhöz sorolva C. V. Alkan párizsi *Kamarakonzertjeit* is). Kérdés azonban: ténylegesen mit ismerhetett mindezekből a pesti zeneszerző? C. M. v. Weber gyakorta fölhangzott *f-moll Koncertstückjének* (Op. 79) közvetlen hatásáról aligha lehet nála szó;⁸ C. Czerny *concertinói* szintűgy a kor általános repertoár-darabjai közé tartoztak, ám a jelen sorok írójának bevallottan nincsenek konkrét ismeretei e gyakorlatilag elfeledetté vált művekről. Mosonyi *e-moll zongoraversenyének* szerzői „concerto” műfajmegjelölése viszont arra enged következtetni, hogy a darab szerkezeti elgondolásaira az elsőként F. Mendelssohn-Bartholdy által, a komponista *g-moll zongoraversenyével* (1831) életre hívott újszerű, romantikus versenymű-koncepció⁹ – ideértve egyebek mellett a tételek *attacca* összekapcsolását s azok tematikus hálóját¹⁰ – szintűgy hatással lehetett. Mendelssohn modern megoldását később többen is átvették, de ő maga is újraalkalmazta további versenyműveiben.¹¹ A Mosonyi-szakirodalomban immár hagyománynak számít Mendelssohn-hatást emlegetni a szerző *Zongoraversenye* kapcsán, ezért itt érdemes megjegyezni, hogy

⁶ A műfaji sajátságok Beethoven utáni értelmében. Az olyan darabok, mint az akár magyarországi, akár nem magyarországi születésű, Tatán működő Menner Bernátnak a szakirodalomban félreérthetően nyilvántartott, nyúl farknyi terjedelmű, alkalmi kompozíciója – mely műfaji tekintetben ráadásul igen régies módon kötődik a színpad világához (kézirata: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. IV. 1503) –, semmiképp sem tekinthetők annak.

⁷ Mint köztudott, Mosonyi és Seyler később rivális szerzőkké lettek Liszt Ferenc *Esztergomi miséjének* *gradualéja* és *offertoriuma* kapcsán.

⁸ A két mű zenei világának gyökeresen eltérő volta miatt. (Annál több joggal beszélhetünk arról Liszt Ferenc versenyművei és versenymű jellegű alkotásai esetében.)

⁹ Amelyre szintűgy nyilvánvaló hatást gyakorolt az említett *concertino*- (*Konzertstück*-) hagyomány, de ennek bővebb taglalása nem tartozik közvetlenül a jelen témához.

¹⁰ Lásd bővebben Gerald Abraham összefoglalását: *The New Oxford History of Music IX. / Romanticism (1830–1890)*, edited by Gerald Abraham, Oxford University Press, 1990, 47–48.

¹¹ Vö. *The New Oxford History of Music IX.*, 48–49.

kiváltképp a darab fináléjának zsánere olyan, amelyre ráillik a „mendelssohni” jelző.¹² Általában véve a mű *bel canto* írásmódja ugyanakkor Chopin-hatást sejtet: főként az azonos hangnemű *Zongoraversenyét* (Op. 11.).

A darab nem került előadásra a komponista életében, viszont – talán az 1850-es évtized folyamán¹³ – Mosonyi megalkotta annak szeptett-kíséretes verzióját is: bizonyára a publikálás gondolatától vezérelten, a kor hasonló jellegű kiadványainak ösztönzésére (s vélhetően ez lett volna a 4. számú kinyomtatott opusa). Pest-Budán előtte már Charles Angelus Winkhler (Winkhler Károly Angyal: 1786–1845), József nádor udvari zongoraművésze komponált zongoraversenyt,¹⁴ s tett közzé (Mosonyi verziójához hasonló apparátusú) kamarakíséretes formában zongoraverseny jellegű alkotásokat,¹⁵ amelyekről elképzelhető, hogy mintaként szolgáltak Mosonyi számára: e tanulságos eset is nyomatékkal figyelmeztet az egykori hazai német zeneszerzők munkásságát, illetve tevékenységük egymásra gyakorolt hatását tárgyaló, átfogó monográfia szükségére. (Érdekességgéppen megjegyezve egyúttal azt is, hogy Winkhler 1820-as évtized közepi, Op. 23. jelzésű zongora-zenekari variációsorozatának felépítésében – mint az a kor megannyi hasonló alkotásánál szintén megfigyelhető – ugyancsak érvényesülnek annak a szerkezeti elgondolásnak a nyomai, melyre az imént mint *concertino*-nagyformára hivatkoztunk.) Winkhler azonban nem volt magyarországi születésű muzsikos, ezért Mosonyi alkotását tekinthetjük az első, magyar földön született szerző tollából, itthon keletkezett zongoraversenynek, s mindenképpen: az első ránk maradt magyar zongoraversenynek.¹⁶

S mint azt egyetlen versenyművének esete is mutatja, a laza, füzérszerű nagyformákat mindinkább a romantikus egység gondolat jegyében álló szerkezeti koncepciók váltották föl Mosonyi legigényesebb alkotásaiban, már a negyvenes évtized derekától kezdve. Ilyen lett később a *Schilflieder* c. dalciklus; még később a *Tisztulás ünnepe* kantáta (1859), valamint az *Álmos* opera (1862). De öntörvényű zenei, vagy akár romantikus-narratív szerepű rendezőelveknek a zongoradarabok olyan kötetei sem voltak híján, mint a *Drey Klavierstücke* (Op. 2) és a *Zwey Perlen* (Op. 3); ugyanez hatványozott érvénnyel mondható el a nagyszabású magyar sorozatok (a *Gyermekvilág*, *Tanulmányok*...) vonatkozásában.

¹² Részint konkrétan Mendelssohn *g-moll zongoraversenyére* is utalva ezzel.

¹³ Amint arra kéziratának (Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 485/1–2) sajátosságai alapján következtetni lehet.

¹⁴ 1837. évi előadásának műsorlapja az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatvány Tárában lelhető föl.

¹⁵ *Gran Rondo Brillante alla Polacca* Op. 17; *Variations brillantes* Op. 23; *Grand Rondo Polonais* Op. 41. Winkhler *Variations brillantes*-jának kíséőapparátusa: fuvola, hegedű 1–2, mélyhegedű, gordonka, gordon; a Mosonyi-mű kamaraverziójáé: fuvola, hegedű 1–2, mélyhegedű 1–2, gordonka, gordon.

¹⁶ Ez utóbbi megállapítás tartalmát illetően figyelembe véve a zeneszerzői pálya egészének ívét (mint az *I. szimfónia* esetében is). Liszt Ferenc Párizsban komponált, gyermekkori zongoraversenyeiről mindössze adatok alapján tudunk. Az általa később írt, de a tényleges zongoraversenyeket időben még megelőző zongora-zenekari alkotások csupán versenymű jellegű darabok.

A magyarországi születésű, német ajkú költő, Nikolaus Lenau (1802–1850) versciklusára komponált *Schilfliedert* (= *Nádi dalok/ Dalok a nádasról*) Lipcsében, hatodik opusaként tette közzé Mosonyi 1854 folyamán; keletkezését tekintve nem is lehet annál sokkal korábbi alkotás. Zenei világa igazi különlegességszámba megy: a tartalmi tekintetben koherens egységet képező öt verset „egyetlen dalból álló ciklus”-ként zenésítette meg Mosonyi, kvázi öttételes, ám a tételhatárokat átvezető anyagok révén feloldó, egybekomponált zenei folyamatot létrehozva. Műve így, különleges szerkezeti koncepciója révén, mondhatni, egyedülálló fejleménye lett a romantikus művészi dal történetének. Ráadásul e ciklus meghatóan-megrendítően személyes tónusú: Lenau fájdalomlíróját az elhunyt Kedvesre való emlékezéssé lényegítette át a zeneszerző tolla.¹⁷ A *Schilfliedert* Mosonyi egyetlen tényleges dalciklusa, melyet – amennyiben ki nem derül az ellenkezője a magyarországi német zeneszerzés történetének remélhető majdani,

behatóbb vizsgálata során – az első hazai romantikus dalciklusként tarthatunk nyilván egyszersmind!¹⁸

Többségükben jóval ismertebbek a „magyar” zeneszerzői korszak úttörései. Mosonyi volt a cimbalom mint specifikusan nemzeti hangszerünk első nagyzenekari alkalmazója (*Hódolat Kazinczy Ferenc szellemének*, 1860);¹⁹ ötletét alig valamivel később Erkel Ferenc kamatoztatta az operaszínpadon, a *Bánk bán* zenéjében. Majd utóbb az operakomponista Mosonyi is számottevő inspirációt gyakorolt az operaszerző Erkelre: a *Sarolta* elképzelhetetlen lett volna a *Szép Ilonka* – az első tisztán magyar zenéjű dalmű – hatása nélkül, míg a *Dózsa György* wagneres újdonságait leginkább az *Álmos* mint a wagneri vívmányokat műfajkeretei közé olvasztó – jelen szempontból tehát „közvetítő” szerepű – opera zenei világa magyarázza.²⁰ Feltéve hogy az események nem vesznek olyannyira szerencsétlen fordulatot.

Mosonyi Mihály Lenau-dalciklusa: *Schilflieder* (Op. 6, Leipzig, 1854), a kiadvány címlapja

¹⁷ Mosonyi fiatal neje, Weber Paulina, 1851-ben távozott el a földi létből.

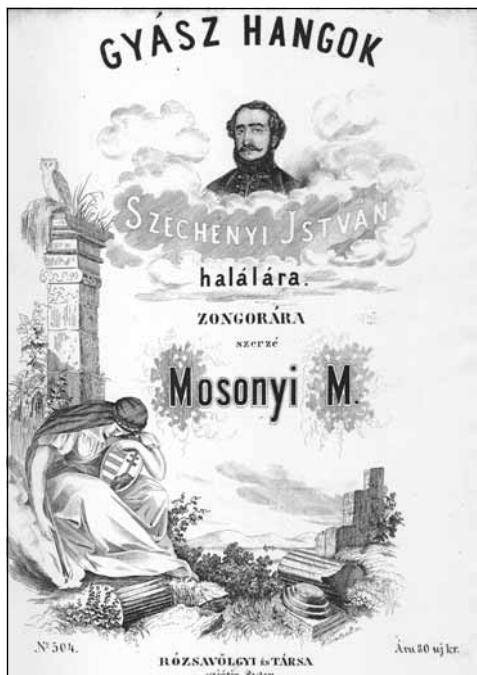
¹⁸ De nem előzmények nélkül: példaként már Spech János *Hat magyar dala* (Op. 30; 1822) határozott belső narratívával rendelkezik a versszövegek elrendezettsége folytán (s így akár már romantikus típusú/lényegű alkotáskoncepcióról is beszélhetnénk), ám zenei világát illetően e dalsor semmiképp sem minősíthető még romantikus értelemben vett ciklusnak.

¹⁹ Lásd továbbá a komponista *Egy szó a cimbalom érdekében* c. írását a Zenészeti Lapok 1860. november 7-i számában.

²⁰ Mint azt e sorok írója több alkalommal is, bővebben kifejtette már: lásd például *Egy ritkán hallható Erkel-operáról* című tanulmányát, közzétéve a Partium folyóirat 2004. nyári számában.

latot az 1862-t követő években,²¹ hosszabb távon Mosonyi lehetett volna Erkel egyetlen komoly hazai riválisa a Nemzeti Teátrum operaszínpadán. Kettejük dalmű-szerzői versengése nemesnek és gyümölcsözőnek indult, s amíg Mosonyi operairással foglalkozott, elsősorban ő hatott Erkelre, és nem megfordítva.²² Az *Álmos* után viszont már nem írt több operát,²³ így az általa úttörő jelleggel megkezdett, kísérletező hangú, magyar zenedrámai irányt Erkel folytatta a *Dózsa*val, majd pár évre rá a *Brankovics Györggyel*.

De nem csupán Erkelre, hanem Lisztre is hatott a zeneszerző Mosonyi, sőt úgy tűnik, hatás és visszahatás kettősségéről beszélhetünk az utóbbi megállapítás kapcsán. Mosonyi 1860. évi zenekari alkotásain egyértelműen érződik Liszt szimfonikus költeményeinek – mint a kor legmodernebb nyelvezetű zenekari opusainak – inspirációja. A *Zenészeti Lapok* 1864. július 7-i számában közzétett, általa írt Liszt-méltatásban kiemelte a szimfonikus költemények sorából a *Hősi siratót*.²⁴ E jórészt magyar hangú alkotásával az 1849. évi tragikus eseményeknek állított hangzó emléket Liszt. A műben többször is megszólal egy magyar anyagú, ismétlődő – basszusostinato – tetrachord-képlet (elsőként a 69–71. ütemekben: *desz-c-b-a* hangmagasságokon). Mosonyi vélhetően 1860 folyamán keletkezett, *A honvédek* című – id. Ábrányi Kornél emlékei szerint eredetileg „A magyar honvéd győzelme és keserve” feliratot viselő –, s eszmei programjában szintúgy a szabadságharcra visszatekintő zenekari fantáziájának szövete egy, az iméntihez feltűnően hasonlatos, és úgyszintén magyar tónusú basszusostinato-formulát (*d-cisz-b-a*)

Mosonyi Mihály: *Gyász hangok Széchenyi István halálára*, zongorára (Rózsavölgyi, Pest, 1860), a kiadvány címlapja

²¹ Midőn Mosonyi és Erkel viszonya elhidegültté, sőt nem egy tekintetben ellenségeskedővé vált, egészen az évtized közepéig tartó érvénnyel.

²² Vitathatatlan ugyanakkor, hogy a *Hunyadi László* és a *Bánk bán* zenéje magasztos példa gyanánt, de nem feltétlenül követendő mintaként állt az első magyar operáját komponáló Mosonyi előtt. *Bánk bán*-elemzései a magyar zenekritika, zeneesztétika irodalmának kiemelkedő remekei közé tartoznak. Az Erkel-operák hősnői is hatással lehettek *Szép Ilonka* alakjának megformálására (Bónis Ferenc: *Mosonyi Mihály*, Budapest, 1960, 189–90.).

²³ Jóllehet tréfásan, de fölvetette egy harmadik magyar dalmű megírásának ötletét: *Zenészeti Lapok* 1863. január 1., 110.

²⁴ A *Hősi sirató* Mosonyi tulajdonában levő partitúrája később (1886) a tanítvány Erkel Sándortól került a Filharmóniai Társaság kottatárába, ahol a 82. számon lelhető föl.

tartalmaz, méghozzá igen hasonló narratív szerepet betöltve, épp a mű „kerves” szakaszában. A szerző legismertebb és legtöbbet méltatott hangszeres művei egyikében, melyet *Gyász hangok Széchenyi István halálára* címmel – a krónika szerint még 1860 áprilisában, napokkal a legnagyobb magyar elhunytát követően – először zongoraműként fogalmazott meg, majd ugyanabban az évben nagyzenekarra is meghangszerelt, már jóval markánsabb magyar baszszusostinato-motívum (*g–b–cisz–fisz*) fölött bomlik ki a hangzó folyamat. Liszt ezt a képletet átvéve – s bizonyos fokig más tekintetben is a Mosonyi-mű zenei anyagától inspiráltan – alkotta meg *Gyászelőjáték és gyászinduló*, majd *Teleki László c. zongoradarabjait* (LW A334; 335/3: 1885).

1859–62 közötti pályacsúcsát követően Mosonyi alkotói érdeklődése mindinkább vokális irányúvá lett, e helyütt részletezésre nem kerülő okokból főként a kisformákra (dalok, kórusművek) összpontosulva, s a nagy lélegzetű műfajokhoz (mise, kantáta) csupán időnként vissza-visszatérve. Tény mindazonáltal, hogy öt nagyszabású magyar dalával²⁵ a század hazai, művészi daltermésének etalonértékű remekeit hívta életre. (Méltó gyümölcseiként annak az alkotói programként is megfogalmazott törekvésének, hogy miként is válhatott lehetségessé a magyar zene – saját szavait hasonlat céljára kölcsönvéve – 1860 körüli „őserdejéből” – „a véghetetlen sűrűségeken keresztül tisztább ösvényeket” vágva, szorgos gyomlálással, nemesítéssel, rendezéssel²⁶ – idilli kultúrtájat létrehozni.) S habár vitathatatlan tény, hogy férfikarai vegyes színvonalúak, nem egy előadásra érdemes, ihletett kompozíció akad azért e művek között is! Amennyiben pedig hihetünk a – tartalmi vonatkozásában ma már ellenőrizhetetlennek tűnő – krónikási közlésnek, Mosonyi alkotói szerepe a férfikari mozgalom fantasztikus ívű kibontakozásának egyik fejleményét illetően is – akarva-akaratlanul – úttörővé lett! Földidézve a Vajda Viktor szerkesztette, 1870. évi dalárdatörténeti könyvet:²⁷ a hatvanas évtized előrehaladtával „a nevezetesebb dalárdák siettek magokat jellemző daligékkal ellátni. E részben a kezdeményezés a nagyszombati dalárdát illeti, melynek daligéjét Mosonyi Mihály szerzette. Utána nemsokára Wusching Konrád is szerzett egyet a lugosi dalárda számára. Példáját követték a pécsi dalárda számára Szigriszt József [stb.]”.²⁸

Kérdés azonban: miért hanyagolta el Mosonyi az instrumentális nagyformákat 1860 után? Az olyan, immár ízig-vérig magyar hangszeres idiómában fogant remekművek megalkotásával a háta mögött, mint a *Gyász hangok Széchenyi István halálára* vagy a *Hódolat Kazinczy Ferenc szellemének*? Önmagukban nem szolgálhatnak erre kellő magyarázatként a vokális fő művek egy részének sikertelen előadási kísérletei a hatvanas évek folyamán (a *Tisztulást* és az *Álmost* ideértve), de ugyanúgy az Erkelrel való konfrontálódás következményei sem. Miért nem írt például *magyar vonósnégyest* ő maga, az 1850-es évtized végi stílusfordulatát követően? (Megtehetette volna fél tucat korábbi,

²⁵ *A szerelem, a szerelem* (1860, Petőfi Sándor); *Letészem a lantot* (1863, Arany János); *Gara Mária* (1864, Tóth Kálmán); *Mátyás anyja* (1864, Arany János); *Boldogság emléke* (1870, Komócsy József)

²⁶ *Zenészeti Lapok* 1860. október 10., 10–11.

²⁷ *Dalár-emlény, szerkeszté Vajda Viktor* (Pest, 1870), 97.

²⁸ Mosonyi szerzeménye a *Zenészeti Lapok* 1864. július 7-i számában került közlésre.

GYÁSZ HANGOK.

3

Mosonyi Mihály.

Maestoso

ff **f** **sf** **f** **f** **f**

Ad libitum. **p** **crescendo.** **f dim.**

p dim. **a Tempo** **pp** **p** **cre - scen -**

do **poco a po - - - co cre - - - scen - - - do.**

ff **dimin.** **p** **dimin.** **pp**

Mosonyi Mihály: Gyász hangok Széchenyi István halálára, zongorára (Rózsavölgyi, Pest, 1860), a kiadvány kezdő kottaoldala

65

Maestoso.

Gyász hangok.

Mosonyi Mihály.

Flauto

Oboe

Klarinetten

Fagott

Horn

Trompeten

Posaunen

Violoncelli

Kontrabass

Violinen

Violen

Violoncelli

Kontrabass

Maestoso.

Gyász hangok.

Mosonyi Mihály.

Mosonyi Mihály: Gyász hangok Széchenyi István halálára, zenekari verzió (1860), az eredetileg a Filharmoniai Társaság tulajdonában levő, majd a 20. század folyamán elveszett szerzői partitúra kezdő kottaoldala (közzétette Fabó Bertalan az általa szerkesztett, 1910. évi Erkel Ferencz Emlékkönyvben)

oly nagyszerű alkotással a háta mögött,²⁹ sőt valójában mi más lehetett volna kézenfekvőbb a pálya szőben forgó időszakában?) Miért (csak) Reményi Edét biztatta erre 1861 tavaszán?³⁰ Hiszen alkotói lendülete még egyáltalán nem tört meg addigra, csupán évekkel később. S miért nem írt *magyar szimfóniát*, midőn lehetősége nyílt egy, annak esetleges előadására alkalmas együttessel, a *Zenekedvelőket* irányítani a hatvanas évtized végén? Miért negyed századdal korábbi *I. szimfóniájának* felelevenítésén gondolkodott inkább, mint azt az általa akkortájt elkészített szólammásolati réteg tanúsíthatja?³¹ Miért nem teremtetten meg ő maga a negyedik világhírű „zeneírmódort”,³² ilyen formátumú instrumentális művek megalkotása révén? Megválaszolhatatlan kérdések!

Amit legjobb magyar műveiben végrehajtott, mégis, tagadhatatlanul: egy-fajta *szintézis* lett, egyetemes zenei vívmányok s itthoni hagyomány kettősségének jegyében. Mosonyi ezáltal több 20. századi magyar mester előfutárának és szellemi rokonának minősíthető. Amihez persze nélkülözhetetlen szükség volt az ő teoretikus, sőt bölcselő tevékenységére – illetve személyére –, kora magyar hangművészetének *poeta doctus*aként; idő előtti elhunytával pedig „meghalt a magyar zenének egyetlen vigyázója és kényes fejlesztője, akinek szavára mindenki hallgatott”. Fabó Bertalan méltatta így a zeneszerző Mosonyi Mihályt az általa szerkesztett *Erkel Ferencz Emlékkönyvben* (1910).³³ A kapcsolódó záró gondolatokat még inkább érdemes fölidézni e helyütt, hiszen azok egy része – 1910 perspektívájából közvetlenül a megelőző évtizedre visszatekintve – tartalmában egyértelműen az akkor föllépett, új magyar zeneszerző-generáció: Bartók Béla, Kodály Zoltán nemzedékének munkásságára és eredményeire látszik utalni, miközben a szakíró Fabó szellemi párhuzamot von Mosonyi eszméi s a századelő modern magyar zenei törekvései között: „a magyar nemzeti zene fejlődése tekintetében a 70-es, 80-as és 90-es évek igen nagy visszaesést jelentenek és mutatnak. A fejlődésnek, sőt a virágzásnak nagyszabású nekiindulását csakis az utolsó évtizedben élvezhetjük, amikor kezdünk rájönni Mosonyinak szavára és tanítására, hogy minden modern vívmányt és fejlődést meg kell tanulni és el kell sajátítani és amellett folyton kell tanulmányozni a régi magyart és a népiest; így lehet a magyar zene modern, világnagy és egyúttal mindig nemzeti.”

²⁹ Bizonyos szakirodalmi állításokkal ellentétben Mosonyi csupán hat vonósnégyest írt: az egyesek által hetediknek vélt *h-moll kvartett* azonos a harmadikkal. A művek kéziratos forrásai: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 283, Ms. mus. 284, Ms. mus. 486; MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, Major Ervin hagyatéka, C-250.

³⁰ Lásd erről Bónis Ferenc hivatkozott könyvét: 171–72.; 196.

³¹ Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 4236.

³² Mosonyi saját szavait idézve a Zenészeti Lapok 1861. július 17-i számából: „a magyar zenének művészi értelemben vett kifejlesztése által (a német, olasz s francia zeneirány s iskola mellett) alapítsuk meg a 4-ik világhírű zeneírmódort is: a *magyart*!”

³³ Annak 48. oldalán. E megállapítás érvényességének lényegén nem változtat az a tény sem, hogy tudjuk: Mosonyira sem hallgatott azért mindenki – messzemenően nem –, viszont aligha akadt másik magyar muzsikusa a kornak, akire annyian hallgattak volna, mint rá!

Olekszij V. Komar

Etelköz korai magyarjai: kutatási távlatok

A korai magyarok eredetével és az Urál nyugati oldaláról a Kárpát-medencébe való költözésükkel meglehetősen széles körű magyar szakirodalom foglalkozik. A korai magyar kérdéskörre vonatkozóan Ukrajna és Oroszország területén ugyanakkor sokkal kisebb számban jelentek meg művek, és e témán belül a legfiatalabb kutatási területnek éppen a régészet bizonyult (Шушарин, В. П.: Ранний этап этнической истории венгров. Москва 1997; Иванов, В. А.: Древние угро-мадьяры в Восточной Европе. Уфа 1999; Комар, А. В.: Древние мадьяры Этелькеза: перспективы исследований. Мадяри в Середньому Подніпров'ї. Археологія і давня історія України 7 (2011) 21–78).

A magyarok vándorlásának korszakával kapcsolatba hozható kelet-európai régészeti emlékek száma jelenleg még meglehetősen csekély, másrészt ezek értékelése is alapvetően különbözik a magyar és kelet-európai kutatók munkáiban. Míg a magyar kutatók egy része határozott szkepszisének adott hangot, addig a posztszovjet térség szakemberei határozottan kifejtették meggyőződésüket a régészet szerepének fontosságát illetően, olyan kérdésekben, mint az időrend, vagy a magyar vándorlás kiindulási pontjának és nyugati irányú útvonalainak meghatározásával kapcsolatban.

Ezen ellentétes megítélés okai részben az eltérő módszertani megközelítésben rejlenek, részben pedig a kutatók gyakori preconcepcióin

alapulnak, akik alapvetően a korai magyar vándorlás különböző elméleti-történeti modelljeiből indulnak ki. Ez utóbbiaknál fontos szerepet játszik a vándorlás kezdeti időpontjának meghatározása, illetve a magyarok nyugat felé vonulása során érintett ideiglenes szállásterületeket – vagyis Levédiát, Etelközt és *Magna Hungariát* – említő írott források megítélése.

A magyarok eredetéről és vándorlásáról napjainkban használatos történeti modellek valójában pusztán az írott források néhány szűkszavú bekezdésére mennek vissza. Ugyanakkor ezen kutatások során hihetetlen mennyiségű különféle hipotézis és történeti konstrukció jött létre.

A régészet oldaláról közelítve általános vélekedés, hogy az anyagi kultúra kézzelfogható emlékeinek segítségével a régész a történeti koncepciók nyomásától függetlenül dolgozhat. Ez azonban csak addig érvényes, míg Kelet-Európa egyes kora középkori régészeti leleteit nem definiáljuk „korai magyarként” vagy „magyarként”. A leletek etnikai attribúciója ugyanis törvényszerűen előtérbe hozza a történeti jellegű kérdéseket. De mit is remélhetnek a régészek a korai magyarok anyagi kultúrájának meghatározásától?

(...)

Az etelközi magyarok régészeti hagyatéka a vándorlás útvonala szempontjából a legnagyobb jelentőséggel bír mint „összekötő” láncszem (az Urál és a Kárpátok között – T. A.). Az írott

források alapján biztosan meghatározhatjuk az etelközi magyarok régészeti kultúrájának következő, elvárható szempontjait:

1. Ezek a Fekete-tenger északi partvidékének régészeti emlékei a 9. század közepéről, második feléből (836–895).

2. A Volgától keletre eső, elsősorban a Volgai Bolgáriával szomszédos régiókra jellemző és a 9. század első felére keltezhető régészeti jellegzetes ségek felbukkanása.

3. A szaltovo-majaki kultúrkörrel kapcsolatot mutató és a 9. század közepére keltezhető jellemzők megléte.

4. A 9. század közepén, második felében a szlávokkal és a bizánci Krímmel való kapcsolatokra utaló jellegzetességek kimutatása.

5. A mai Magyarország, illetve Kárpát-medence honfoglalás kori leleteinek első horizontjával (10. század első fele) kimutatható releváns összefüggések a temetkezési szokások és anyagi kultúra alapvető jellemzői területén.

Az eddig ismert kelet-európai korai „magyar-gyanús” sírok számával kapcsolatban, kissé paradoxonnak tűnik, de a szovjet időkben a sztyeppi talajjavítási program keretében elvégzett rengeteg kurgánásatás eredményét nem lehet összevetni az utóbbi néhány év eredményével. Ennek oka egyáltalán nem a munka mennyiségében, még kevésbé az „ideológiai tiltásokban” rejlik, hanem a Vlagyimir A. Ivanov által már hangsúlyozott törvényszerűségben, miszerint a magyar sírok a sztyepp legészakibb, csapadékosabb alzónájához, vagy a sztyepp és az erdős sztyepp határához vonzódnak/húzódnak (Ivanov, 1999, 102–103.). Itt magától értetődő okok miatt (ti. kisebb az igény a talajjavításra) a

régészeti kutatások intenzitása eléggé alacsony volt, és napjainkban is az.

(...)

A magyarok elődeinek kelet-európai szállásterületeivel kapcsolatban a VII. (Bíborbanszületett) Konstantinnak a magyarok kazárokkal való szomszédságáról és a velük kötött szövetségről szóló adatai automatikusan ráirányították a korai magyar történettel foglalkozó régészek figyelmét a szaltovói kultúrkörre. Ugyanerre készítettek azok a történelmi koncepciók is, melyek – a késő középkori magyar történetírás irányvonalaiban – a magyarok vándorlásának kezdetét a 8. századra tették.

(...)

Fettich Nándor helyesen jelölte meg a 10. századi magyar ötvöstárgyak szaltovói analógiájaként a vorobjovkai csatot, valamint a Vaszilij A. Babenko 1911. évi ásatásán, Verhnyij Szaltovban talált III. kamrasírból és a X. kamrasír 3. temetkezéséből származó egyedi kantárvereteket (Fettich, 1937, taf. XVI, 7, 10, 11.). Ugyanehhez a körhöz tartoznak az Alekszandr M. Pokrovszkij ásatása során a 43. kamrasírból (Pokrovszkij, 1905, XXI. tábl., 55.) és Vvaszilij A. Babenko 1904. évi ásatása során talált kamrasírok egyikeből származó, szegélyükön fonatos-pálcatagos motívummal díszített szíjvégek. Viszont a magyar tudósok azon reménye, hogy a szaltovói sírokból új, hasonló leletekre bukkanjanak, az idő múlásával sem vált valóra – a több száz feltárt sír csak még inkább kiemelte, hogy ezek a tárgyak egyediek a szaltovói kontextusban. Csak 1985-ben, a verhnyij szaltovi 40. kamrasírban találtak két préselt, „mitológiai” ábrázolással ellátott (*törökülésben ábrázolt aggastyán* – T. A.), szubotci-típusú veretet (Akszjonov, 2001). Emlékeztetünk azonban arra, hogy

Bálint Csanád véleménye szerint ez a stílus távol áll a 10. századi magyar művészettől (Bálint, 1989, 142.). Ezzel szemben a verhnyij szaltovi IV. temető 56. kamrasírában egy szaltovói típusú öv szíjvégének szegélyét fonatos-pálcátagos díszítéssel látták el, valamint ugyanehhez az övhöz tartoztak olyan veretek is, melyek az említett szíjvég utánzatai (Akszjonov, 2011). Ez arról tanúskodik, hogy a magyar stílus hatást gyakorolt a szaltovói ötvösökre.

A honfoglalás kori magyar to-reutika viszont éppen ellenkezőleg, gyakorlatilag semmilyen párhuzamot nem mutat a 8–9. századi szaltovói fémművesség (Fonyakova, 1986) alapvető elemeivel. Ez a megállapítás egyébként csak a jéghegy csúcsa. A szaltovói kultúrkör anyagi kultúrájának alapvető kategóriái közül a 8–10. században minden régióban tükröződik valamilyen mértékben a Kazár Kaganátus hatása. Ilyenek például az öv- és fegyverdíszek, a női ékszerek (fülbevalók, karperecek, fej-es gyűrűk), a női piperekészletek (gyöngyök, amulettek, tükrök és fülkanalak), a lószerszámok (zabla, kengyel, lószerszámdíszek), a fegyverzet részei (szablyák, fejszék, nyíl- és kopjahegyek, páncél), korongon formált kerámiaedények, valamint a munkaeszközök (balták, sarlók, kaszák, ekevasak). Ezzel szemben a 10. századi Kárpát-medencei magyarok kultúrájában nyilvánvaló folytonosság kizárólag a fegyvereknél figyelhető meg. Ezért rendkívül furcsa képet mutat a 8–9. századi „szaltovói Levédia” koncepció számára az, hogy a magyarok a szaltovói kultúrkör hatására minden megkülönböztető kulturális jegyüket teljesen elveszítették!

A magyar stílusú leletekkel rendelkező négy szaltovói lelőhelyből három a Szeverszkij Donyec jobb partján

helyezkedik el, mely kapcsolatok a magyarok Dnyeper menti tartózkodási időszakának emlékei lehetnek. A Dontól keletre csupán egyetlen lelőhelyet (Vorobjovka) ismerünk, mellyel a magyarok a Káma vidékéről induló vándorlásuk során kerülhettek kapcsolatba. Mindenesetre ezek a tények azt jelzik, hogy a Don menti szaltovói lakosság egy rövid ideig tartó, laza kapcsolatban állt az ősmagyar kultúra hordozóival.

A „levédiái” modellnek megfelelően, az „ősmagyar” és szaltovói típusú tárgyak keveredését jelenleg csupán egyetlen temetőben, Bolsije Tyiganiban figyelhetjük meg. E lelőhely azonban nem a Don vidékén, hanem a Volgától keletre, a Káma alsó folyása mentén található (Chalikova–Chalikov, 1981). Ez a terület egyértelműen Volgai Bolgária kulturális és politikai befolyása alatt állt. A temető összes temetkezése – mely szaltovói tárgyakat tartalmaz – férfisír (3, 6, 13, 14, 22–24 és 28. temetkezések). A sírokban szinte kivétel nélkül találunk fegyvereket, míg magához a szaltovói körhöz tartozó tárgyakat övek, szablyák és kengyelek képviselik, ami valóban megfelel a rövid idejű katonai szövetség elméletének. Abban az esetben, ha VII. (Bíborbanszületett) Konstantin Levédiára vonatkozó értesülésének valóban van valóságalapja, akkor éppen a Bolsije Tyigani temető szolgáltat egy erős érvet arra, hogy Levédiát a Volgától keletre lokalizáljuk.

Ezzel szemben a „szaltovói Levédia” elmélete egy nyilvánvaló zsákutcába vezet: abban az esetben, ha a Bolsije Tyigani-típusú emlékeket a vándorló magyarok hagyták maguk után, akkor hogyan lehetséges az, hogy miután a magyarok Levédiában „a szaltovói kultúrkör nyomása alatt teljesen elveszítették kulturális saját-

tosságaikat”, mégiscsak magukkal hozták a Kárpát-medencébe a Bolsije Tyigani-horizont egyes Urál környéki kulturális elemeit? És így miként magyarázható az, hogy a Bolsije Tyigani temető legközelebbi párhuzamai a Fekete-tenger északi előterében kerülnek elő, gyakorlatilag uráli eredetű leletek formájában, immár a Szubbotyici-horizonthoz tartozó lelőhelyekről?

Az etelközi szállásokkal kapcsolatba hozható szubotci-típusú emlékeket magányos és páros (Katyerinovka) temetkezések, továbbá olyan kis sírszámú temetők képviselik, melyek két (Uszty-Kamenka), három (Szubotci, Dmitrovka), vagy valamivel több (Szlobodzeja) sírból állnak. A Szlobodzejában feltárt szubotci-típusú sírok pontos számát nehéz meghatározni, mivel ott több melléklet nélküli sír is előkerült. Az ásatások vezetői a kora középkori sírok számát 26-ra tették (Scserbakova–Tascsi–Telnov, 2008, 53.), ugyanakkor sírmelléklet, mely lehetővé tenné az adott sír határozott vagy feltételes besorolását a Szubbotci-horizontba, csak 14 temetkezésben volt (10, 16–18, 23, 24, 27, 29, 30, 35–38 és 40. számú sírok).

A temetkezések egyszerű aknasírokra és korábbi kurgánok felszíni betöltéseibe való másodlagos betemetkezésekre oszthatók fel. A szlobodzejai temető miatt a csoportban ez utóbbiak dominálnak, de ugyanakkor épp a szlobodzejai temető esetében láthatjuk a kurgántól kissé távolabb lévő két további sír (a 38. és a 40.) alapján, hogy a vizsgált népesség körében a kurgános és az aknasíros temetkezési típus egymással párhuzamosan létezett.

A kutatók már a szubotci-típusú leletekről szóló első publikációkban is hangsúlyt helyeztek a Bolsije Tigan-

ni-i és tankejevcai temetők, valamint a karajakupovói kultúrához köthető baskíriai leletek körében megfigyelhető párhuzamokra (Csurilova, 1986; Bokij–Pletnyova, 1988). V. A. Ivanov határozottan a karajakupovóiakhoz sorolta a Volga középső folyásának bal partján lévő kisszámú sírcsoportot és a Bolsije Tigan-i temetőt, továbbá felhívta a figyelmet a Fekete-tenger északi előterében talált, Szubbotyici-horizonthoz tartozó leletek karajakupovói vonásaira (Ivanov, 1999, 93–103.). Andrej M. Belavin, Vlagyimir A. Ivanov és Natalja B. Krilaszoza legutóbbi monográfiájukban egyértelműen az „ugor-magyarokat” tartják a karajakupovói kultúra hordozóinak (Belavin–Ivanov–Krilaszoza, 2009, 84–85.).

Káma vidéki hatást a szubotci-típusú sírokban egyelőre csak a manvelovkai halotti maszk alapján feltételezhetünk, mely az itteni népességet a tankejevcai temetővel és a Káma vidéki kultúrákkal hozza összefüggésbe (Belavin–Ivanov–Krilaszoza, 2009, 105–112.). Más a helyzet azonban a Szubbotyici-horizont és a volgai bolgárok hagyatéka közötti kapcsolatok jellegzetességeivel. Jevgenyij P. Kazakov véleménye szerint a Szlobodzeja 18. temetkezésből származó korongolt edény (nyakának pereme még a sírbatétel előtt sérült) (Scserbakova–Tascsi–Telnov, 2008) a szaltovóiakra jellemző szürke agyagos készítestechnika ellenére is formai alapon a tankejevcai temető IIBb típusú edényeihez áll közel (Kazakov, 1992). A korobcsinói vörössézárgára kiégetett korsó pedig a tankejevcai I. csoporthoz tartozik (Kazakov, 1992). Mint már korábban rámutattunk, díszítésük alapján a Szofijevka és Bolsaja Kohnovka lelőhelyekről származó „szaltovói” edények is a volgai bolgár

készítmények közé tartozhatnak (Komar, 2004b, 91.; Komar, 2009, 127.). A Katyerinovka 32. kurgán 1. temetkezésében a szürke agyagból készült, korongolt korsóból csak a fenékrész maradt meg, de a kivitelezés durvasága szintén kétségeket ébreszt afelől, hogy az edényt valóban szaltovói fazekasok készítették volna.

A Szubbotyici-horizont sírjaiban viszonylag kicsi a valóban a szaltovói körhöz tartozó tárgyak mennyisége. A következő tárgyakat sorolhatjuk ide: a szubotci 2. sírból származó fejegyűrű, a szlobodzejai 29. és 37. temetkezésekből származó női fülbevalók, a szubotci 1. sír és a szlobodzejai 37. sír karkötői. Továbbá a korobcsinói ezüstcsésze, a manvelovkai sisak, valamint a szlobodzejai 36. temetkezésből előkerült kengyel. Úgy véljük tehát, hogy a magyar honfoglalás kori anyagi kultúra kialakulásának kezdeti fázisa a Szubbotyici-horizonttal áll szoros kapcsolatban, nem pedig a szaltovói kultúrkörrel (Türk, 2011, 11.; Türk, 2012, 3–4.).

A Szubbotyici-horizont sírjaiban keleti türk/török hatásra a manvelovkai ezüstkancsó, a közép-ázsiai kapcsolatokra pedig a korobcsinói ezüsthál utal. Végül a Krímmel vagy az Azovi-tenger környéki városokkal folytatott kereskedelmet a szubotci 2. temetkezésből származó magas nyakú korsó igazolja (Bokij–Pletnyova, 1988). A kapcsolatok egy másik irányát mutatja az Uszty-Kamenka 1. kurgán 4. temetkezése, valamint a Szlobodzeja 10., 37. és 40. sírok, melyekből a szláv Luka-Rajkoveckaja kultúra kézzel formált és korai korongolt import edényei kerültek elő (Scserbakova–Tascsi–Telnov 2008). Ugyanakkor a Romni járásban található Novotrojick erődített településen a III2. szelvényből előkerült kincs-

leletben ötvöshulladék/ékszertöredékek formájában gömbsorcsüngős fülbevalók és „hármass” veretek voltak, a településrétegben pedig egy szív/csepp alakú veretet találtak (Ljapuskin, 1958). A Dmitrovka 1. kurgán 2. temetkezéséhez hasonló övvereteket tartalmazó kincsleletet találtak a romni kultúra Kugyejarova Gora erődített településén (Jenukov, 2005; Spiljev, 2010). A Rosz folyó vidékén (a Dnyeper jobb oldali mellékfolyója) lévő Babicsi helységben talált sír szintén a szubotci-típusú leletanyagot hordozó népesség mély behatolását jelzi az erdős sztyepp térségébe.

Másrészről az is figyelemre méltó, hogy a Szubbotyici-horizont jellegzetes leleteinek egész sora folytatódik a 10. századi Kárpát-medencei magyar leletanyagban. Ilyen a lószerszám- és övveretek „fonatos”-pálcatagos szegélydísz és a háromlevelű rozettás veretek mintakincse. Ide sorolhatjuk a korobcsinói szablya palmettás veretét és a volosszkojei tegez csontveretét, továbbá az uszty-kamenkai 2. kurgán íjcsontját, a szubotci 2. temetkezésből származó aranyveretek hátterének „köröcskével” történő utólagos díszítését, valamint a „félhold” alakú vereteket. A gömbsorcsüngős fülbevalók és a férfi fülbe való karikák, a végeken csepp alakú kiszélesítésekkel ellátott lemez karkötők, az arcot fedő halotti lepelre varrt lemezek és az ívelt talpú kengyelek szintén ebbe a csoportba sorolhatók.

Az elmúlt évtized kutatásának következtetéseit és véleményeit összegezve, egy igen vegyes képet kapunk a korai magyarok történelméről, anyagi kultúrájuk fejlődéséről, valamint a szomszédos népekkel való kölcsönhatásokról kialakított elképzelésekről. Ezt a sokféleséget a kulcskérdések vitatottsága okozza.

Mindenekelőtt ide kell sorolni a kronológiai kérdéseket. Vitatottak a Volga vidékén és a Fekete-tenger északi előterében a magyar emlékek megjelenésének és eltűnésének időpontjai, továbbá azok szűkebb kronológiája. A második probléma a régió magyar leleteinek kulturális egységét, és az azal szemben álló, a sokszínűséget hangsúlyozó véleménnyel kapcsolatos. Ez utóbbiból következik a Fekete-tenger északi előterében talált magyar emlékek katalógusának hitelességi kérdése, valamint a vizsgált lelethorizont kulturális definiálásának problémája. A harmadik probléma – mely immár több mint 70 éve aktuális – a magyarok és a szaltovói kultúrkör kölcsönhatása. A következő kérdéses pont az etelközi leletek felhasználása a korai magyarok vándorlási útvonala kiindulási pontjának meghatározásában, pontosításában. Végül pedig az utolsó nehéz

kérdés – mely a magyar kutatókat leginkább foglalkoztatja – az etelközi magyar horizont leleteinek kapcsolata a 10. századi magyar kultúrával.

A leletek elemzése kapcsán összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a magyarok tartózkodási ideje a Fekete-tenger északi partvidékén meggyőzően behatárolható a 836–895 közötti időszakra, esetlegesen egy nem sokkal korábbi (830–831) megjelenés lehetőségét megengedve. A magyarok 60–65 évnyi tartózkodása Etelközben azt jelenti, hogy lényegében a *Dentumoger* országában született egyetlen nemzedéknek sem volt esélye megérni a Kárpát-medencébe való átköltözést, és ebből következően a magyar kultúra közvetlen átvétele a Volgán túli régióból a Duna völgyébe nem lehetséges.

Benkő Mihály és Türk Attila fordítása

Olekszij Viktorovics Komar (1977) régész, a történettudományok kandidátusa.

2007-től tudományos főmunkatárs az Ukrán Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének Óorosz és Középkori Régészeti Osztályán. 2012-től ezzel párhuzamosan vezető tudományos munkatársként tevékenykedik a neves kijevi Tizedes-templom történeti és régészeti múzeumában.

Kutatási területe a kora középkori kelet-európai nomádok, a szláv nyelvű népek államiság előtti anyagi műveltsége, az Óorosz állam 9–11. századi története és régészete. Több mint 100 tudományos munkát publikált.

Olekszij V. Komar minden korábbi elemzésnél nagyobb régészeti adatbázissal dolgozik, melynek sok elemét nálunk először az őszre tervezett *Etelköz – a magyarok elődeinek vándorlása* című műben lesz olvasható.

Szentmártoni Szabó Géza

A szerelem költője, Balassi Bálint

(Filmtervezet)

A nyitókép a bécsi várkastély 1552-ben épített reneszánsz díszkapuja, a Schweizertor. 1574 szeptemberében vagyunk, Miksa német-római császár és magyar király uralkodása idejében. A csaknem 20 esztendő Balassi Bálint apjával együtt a bécsi udvarban tartózkodik. Az 57. évében járó Balassi Jánost, egy majdani metszethez, ekkor festi le a jeles művész, Martino Rota. Egy udvari mulatság alkalmával, ahol egy kis színelőadás után Jacob Regnart olasz modorú villanelláira vigadnak, sokan szegeznek a tekintetüket egy felettébb szép, a táncot csábosan járó asszonyra, Losonczy Annára, Ungnad Kristóf egri várkapitány feleségére. A lakoma után többen arra kérik a társaságban felbukkanó Balassi Bálintot, hogy a két évvel azelőtt, a trónörökös Rudolf koronázásakor, Pozsonyban bemutatott, nagy feltűnést keltő táncát újra járja el. A közönség főként magyar főurakból, az egyetem tanáraiból, a Bécsben tartózkodó diplomatakból és vendégekből áll. Közöttük ott van Batthyány Boldizsár belga vendége, Carolus Clusius, a híres botanikus, és a majdani angol reneszánsz költő, az ugyancsak 20. évében járó, az európai nagy utazását járó, most éppen Itáliából érkező Philip Sidney is.

A fergeletes katonai szólótánc után Bálint és Philip társalognak. Sidney elmondja, hogy két éve éppen Párizsban volt a Szent Bertalan-éjen, s a vérengzés rettenetes élmény volt a számára. Most is vannak hugenotta barátai, akik egyike, Hubert Languet, az ő atyai barátja, szintén itt van Bécsben mint a szász választófejedelem diplomatája. Most szabadulni szeretne az 57 éves, atyáskodó öregúrától, aki nagyon rátelepedett. Az angol ifjú leginkább arra kíváncsi, hogy a magyarok hogyan élik meg a törökkel való szembenállást, de szeretne találkozni Miksa híres hadvezérével, Schwendi Lázárral is. Balassi elmondja, hogy ő is protestáns, és amikor Nürnbergben járt, látta magát az agg Hans Sachsot (1494–1576), és több színpadi játékát is végignézte. Azt ajánlja, hogy mindketten menjenek el az 1572 óta működő Spanischer Reitschuléba a lovaglás csínját-bínját megtanulni.

Az olasz Pietro Pugliano kiselőadást tart a Stallburgban a lovak nemes voltáról Sidneynek és Edward Wottonnak, a bécsi angol követség titkárának,¹ valamint Balassinak és unokabátyjának, Dobó Ferencnek. A Duna-parton való lovaglás közben szó esik a szerelemről is. Balassi elmondja az angoloknak, hogy gyermekkorától nagy szerelme az udvari bálon látott Losonczy Anna, akit

¹ Erről az élményéről Sidney a *Defence of Poetry* első soraiban így beszél: „When the right virtuous Edward Wotton and I were at the Emperor's court together, we gave ourselves to learn horsemanship of John Pietro Pugliano, one that with great commendation had the place of an esquire in his stable.”

hét éve, 16 éves korában feleségül vett az akkor 39 éves Ungnad Kristóf. Bálint Annát továbbra is a magáénak tekinti. Bánatában írta „Vajon meddig akarsz engem kesergetni” és „Jelentem versben mesémet” kezdetű énekeit. Most, szeget szeggel kiütve, próbálja kioltani nagy szerelme lángját, ezért udvarolgat a szép hajadonoknak, de eddig egyikükbe sem tudott beleszeretni, ezért most is gyötrődik a szerelem miatt.

Balassi, egyik olvasmánya alapján, váltig azt magyarázza Sidneynek és Dobó Ferencnek, hogy a szerelemből való kigyógyulás ötféle módon érhető el: borivással, nyugtatószerekkel, kimerítő munkával, elmélyült tanulással, vagy magával Venus játékával. Azt ajánlja, hogy az utóbbit próbálják ki. Sidney rosszalja ezt a választást. Balassi Dobó Ferencsel a Tiefer Graben nevű utcába megy, ahol két kurtizánnal jönnek össze. Onnan eljövőben Bálintnak rossz érzése támad, hiszen tanítója, Bornemisza Péter sokat beszélt a paráznaságról neki, mint az ördög kísértéséről. A szigorú pap unszolására istenes énekeket is írt már.² Úgy véli, hogy az Isten örömét leli abban, ha megbocsáthat a bűnösnek, a bűnbánó versekhez azonban előbb vétkezni is kell. Ő a legkellemesebb vétket, Venus szolgálatát választotta magának.

Sidney Lengyelországba készül, s Balassi felajánlja neki, hogy egy darabig elkíséri, hiszen ő több évet töltött már ott. Megmutatja Sidneynek Krakkóban kiadott, két éve megjelent könyvét, a *Beteg lelkeknek való füves kertecskét*, amelyet szülei vigasztalására írt akkor, amikor száműzöttként a Krosno melletti Kamieniec várában laktak. Sok lengyel barátja is van ott, jöllehet Krosno városában összeverekedett egy lengyellel.

Pozsony felé indulnak, Georg Purkircherhez, a híres orvoshoz. Pozsonyban éppen boszorkányokat égetnek. Útközben hatalmas szürke marhákból álló csordát látnak, amelyet meglehetősen durva külsejű, vaskosan káromkodó hajdúk terelgetnek a német területek irányába. (Ez a magyar Arcadia nem olyan vonzó hely, mint az olasz pásztoridillek világa, vagy amilyenről maga Sidney írt később pásztorregényt).³ Átkelnek az úsztatott szálfákkal teli Vág folyón, és betérnek Bornemisza Péter semptei tipográfiájába, ahol a lengyel Mantskovits Bálint mester Péter pap egyik postillás könyvét nyomtatja. Éppen ott van Bálint unokabátyja, Balassa András, aki a készülő könyvhöz jött a pénzt átadni, és az átutazóban lévő Losonczy Anna, aki a következő kötet anyagi támogatását ígéri meg. Mindannyian részt vesznek az istentiszteleten a semptei templomban, ahol Bornemisza érzékletesen prédikál a paráznaság bűnéről mint az ördög kísértéséről. Bálint Anna tekintetét fürkészi.

Innen Léva várába, majd Körmöcbányára látogatnak, ahol megtekintik a híres pénzverdét. Balassi a kettejük születési évében, 1554-ben vert Ferdinánd-tallérral ajándékozza meg Sidney-t. Ezután Balassi szülőhelyét, Zólyomot érintve érkeznek a Tatra alatt fekvő Liptóújvárra, Balassiék otthonába, ahol az ebéd végeztével, kobozzal kísért hősének hangzik el⁴ (Tinódi *Egri históriája*),

² „Pokolbéli kísértetek foggatnak” és „Láss hozzám üdvösségemnek Istene”

³ *The Countesse of Pembrokes Arcadia*, written by Sir Philippe Sidnei, London, 1590.

⁴ Erről Sidney a *Defence of Poetry*-ban így beszél: „In Hungarie I have seene it the manner at all feastes, and other suchlike meetings, to have songs of their ancestors valoure, which that right soldierlike nation, think one of the chieftest kindlers of brave courage.”

majd Balassi lengyelből fordított zsoltárparafrázisát is eléneklik („Áldj meg minket, Úr Isten). Bálint egy hordócska nemes bort, tokaji aszút ad Philipnek, hogy ne üres kézzel menjen Krakkóba. Bártfánál kelnek át a hegyeken. Lengyelországban a wieliczкаи sóbányánál köszönnek el egymástól. (Sidney Krakkóból, ahol Dudith Andrással is találkozik, november végén tér vissza Bécsbe, majd 1575 februárjában, Brünnt, Prágát és Frankfurtot érintve, hazaindul.)

Immár Angliában látjuk Sidneyt, aki 1575 augusztusában Hubert Languet Bécsből küldött levelét olvassa hangosan. Az öreg francia megírta neki Balassi János várainak, Kékkőnek és Divénynek a törökök által való elfoglalását, és azt, hogy az erdélyi fejedelem, Báthory István elleni lázadókhöz igyekvő Bálint fogságba esett. (Sidney ekkoriban találkozik a 13 esztendő Penelope Devereaux-vel, aki az *Astrophil és Stella* című, 108 darabból álló szonett-sorozat ihletője lett.)⁵

Balassit Báthory István gyulafehérvári udvarában látjuk viszont, amint 1576 áprilisának végén, a fejedelem csapatával Krakkóba indul. 1576. május elsején Báthoryt ünnepélyesen lengyel királlyá koronázzák a Wawelban. A fényes ünnepeken ott van Lengyelország színe-java. Jan Zamoyski kancellár, Jan Kochanowski, a lengyel költőfejedelem, és a király kedves embere, a magyar Wesselényi Ferenc. Egy férjes fiatalasszony, Kerecsényi Judit beleszeret Balas-siba, és felajánlkozik neki. A kapcsolat azonban nem bontakozik ki, mert Bálintnak apja halálhírére, 1577 júniusában, haza kell térnie Magyarországra. Az ifjú költő a sárospataki vár Gombos kertjében fejezi be az *Euryalus és Lucretia* című széphistóriát, amely ennek a röpke szerelemnek allegorikus elbeszélése.

Balassi ekkor házassági szándékkal sorra járja a lányos házakat, s udvarló verseket írogat. Csaknem belemegy a Krusith Ilonával való házasságba, miközben Egerbe készül katonai szolgálatra. Ám ekkor újra találkozik Losonczy Annával, az egri várkapitány feleségével, s ismét heves szerelemre lobban iránta. Az asszony 1578 végén, bánná kinevezett férjével együtt, Horvátországba költözik. Anna a búcsúzáskor rászánja magát arra, hogy titkos rejtekhelyen találkozzanak. Az addig tartózkodóan viselkedő asszony ekkor már nem tud ellenállni Balassinak, s egymáséi lesznek („Most adá virágom nékem bokrétáját”), miként Dido és Aeneas a barlangban (Vergilius, *Aeneis*, IV, 160–172.). Bálint nehezen viseli el, hogy újra magára marad. Egerben szolgálva kicsapongó életet él. Hódoltsági portyázásain vásárt fosztogat, törökökkel párbajozik. Rútul káromkodik, amikor a bányavárosi német polgárokkal gyűlik meg a baja. Haragjában a vihnyi fürdőben elveri a bányabíró szolgáját. 1583-ban, pünkösdhétfőn, azaz egy fordított napon, csaknem leteper egy kihívóan viselkedő, szép özvegyasszonyt a zólyomi országút mentén. Ebből nagy botrány keveredik.

Itt a film több esztendőt ugrik előre. 1586 szeptemberében vagyunk, mégpedig Németalföldön, ahol az ekkor már Erzsébet királynő által lovaggá ütött Sir Philip Sidney a spanyolok ellen harcoló protestánsok kormányzója Flushingban. Az angol költő ekkor írja le *Defence of Poetry* című esszéjének végső változatát.⁶ Éppen Zutphen várát ostromolják, amikor levelet kap Magyarországról. A levél hangos felolvasásakor röviden megtudjuk Balassi Bálint 1584 karácsonyától

⁵ Sir P. S., *Astrophel and Stella*. London, 1591

⁶ *An Apologie for Poetrie*, written by... Sir Phillip Sidney, Knight, London, 1595

1586 nyaráig viselt dolgait, botrányos házasságát és katolizálását. Sidney érdeklődéssel olvassa a levelet, hiszen ő 1583-ban ugyancsak megházasodott, a nálánál 13 évvel fiatalabb Frances Walsingham grófnő lett a felesége. Sidney az egyik ködös reggelen, egy kémlelő csapattal kilovagol az angolok által ostromolt Zutphen falai alá. A köd felszáll, s egy szemfüles spanyol muskétás rálő a csillogó páncélzatú lovasra. A puskagolyó a combján éri a költőt. Sidney huszonkét nappal később, 1586. október 17-én, vérmérgezésben meghal. (1587 februárjában a londoni Szent Pál-székesegyházban temetik el.)

1588 elején ismét Magyarországon vagyunk, Balassit zsoldosnak hívják Németalföldre, Alessandro Farnese angolok ellen készülő spanyol seregébe, de ő hazájában akar vitézkedni. Ekkor egy 1587-ben, Leidenben kiadott könyvből szerez tudomást Sidney haláláról.⁷ Balassi ekkor már elvált feleségétől, Losonczy Anna pedig megözvegyült. Bálint Pozsonyban, egy kapuközben pillantja meg a gyászöltözetben vonuló szépasszonyt, aki előtt térdet-fejet hajtva bókol („Ez világ sem kell már nékem”). Rögvest elhatározza, hogy mindent megtesz azért, hogy karácsonykor feleségül vehesse régi szerelmét. Költészetét a cél érdekében sikerül megújítania. Néhány éve, Batthyány Boldizsár révén, kezébe került egy 1582-ben, Párizsban kiadott, zsebben hordozható könyvecske, a *Poetae tres elegantissimi*. A kötet három petrarkista poétájának neolatin verseiből vesz magának irodalmi mintákat. Egy ünnepi vadászon Bálint Anna közelébe férkőzik, de csak óvatosan utal házassági szándékára. Ekkor szerzi, Angerianus nyomán, *A Julia vadászatjáról* című énekét, „kit írva küldött volt Juliának”. Erre és a többi elküldött szerelmes versre azonban nem érkezik Annától válasz.

A költő 1588 áprilisában végre megkapja az áhított katonai állást, 50 lovas kapitánya lesz a legmodernebb végvárban, Érsekújvárott. Kikeleti jókedvében megírja a *Végek dicséretét* („Vitézek, mi lehet e széles föld felett, szebb dolog a végeknél?”). A várban összebarátkozik egy Itáliából érkező hadmérnökkel, Petrinóval, aki a kezébe ad egy 1587-ben, Velencében megjelent könyvecskét, Castelletti olasz pásztordrámáját, az *Amarillit*. A költő örömmel fedezi fel, hogy az olasz pastoral párhuzamba hozható saját szerelme eseményeivel. Vitéz legényeit ráveszi arra, hogy a magyar szöveg elkészültét lépésről lépésre követve, darabját apránként próbálják eljátszani. Ő azonban nem pásztori, hanem vitézi idillt akar teremteni a szerelmes témához. Ettől kezdve az érsekújvári vár egyik füles bástyájában próbálnak. (A vitézek úgy alakítják a szerepeket, amiképp a mesteremberek teszik ezt Shakespeare-nél, a *Szent Iván-éji álomban*, Pyramus és Thisbe tragikus szerelmi történetének előadásán.) Balassi egy faragatlan pásztort fogad fel Dienes komikus szerepére. Bálint úr a darab próbái közepette saját szerelmi történetét éli át, s a főszerepet is önmaga alakítja.

Közbeszól azonban a sors, a várkapitány újdonsült felesége érdeklődve figyeli a színházi készületet. Jóllehet a nő szereplőket is férfiak alakítják, ő mégis felajánlkozik Julia szerepére, hogy a játék ürügyén kikezdhessen a költővel. Balassi már-már enged a csábításnak, ám a féltékeny férj, Zamaria Ferdinánd értesül dologról, s azonnal cselekszik: hatalmi szóval elzavarja a dologban még vétlen Balassit és embereit a várból. A színdarab próbái félbeszakadnak. Balassi elhagyja a várat, de Ernő főherceghez folyamodik jogorvoslatért.

⁷ *Epitaphia in Mortem Nobilissimi et Fortissimi Viri D. Philippi Sidneij Equitis...*, Leiden, 1587

Losonczy Anna fülébe jut a hír, hogy a neki udvarló Balassi szerelmi botrányba keveredett. Úgy dönt, hogy a gyászév eltelte után mégsem megy feleségül a megbízhatatlannak látszó férfihoz. Balassi keserűen veszi tudomásul, hogy Anna kikoszarazta. Bálint úr 1589 elején „jó hamar lovakért járja Erdély földét”. A lovakkal való kereskedés közben újra előveszi az eredetileg a saját esküvőjére szánt *Szép magyar komédiát*, s azt jelentősen kibővítve, az erdélyi nagyságos asszonyoknak ajánlja. A Debrecenben kinyomtatott színdarabot egy főúri esküvőn adják elő. Itt látjuk az Érsekújvárotti félbeszakadt színmű második felét, ezúttal már szép jelmezekbe öltözött arisztokrata ifjak alakítják a szerepeket. A felvonások közt Balassi *Caelia-verseit* az olasz madrigálok módjára, több szólamban adják elő.

1589 őszén Losonczy Anna feleségül megy a nála tíz évvel fiatalabb Forgách Zsigmondhoz. Balassi szerelmi bánatában bujdosik hazájából. Ekkor fejezi be versciklusát. Lírai önéletrajzként rengezi össze addig írt verseit, mégpedig a *Szép magyar komédia* történetének mintájára. Losonczy Anna mint Julia lesz bennük a főszereplő. A színpadi mű boldog befejezésével szemben, a versciklus a haszontalan versek jelképes elégetésével, szerelmi bánattal és búcsúszavakkal ér véget („Óh, én édes hazám, te jó Magyarország”).

A film rövid jelenetekben mutatja be a továbbiakat: Balassi Krakkóba megy, hogy a készülő törökök elleni háborúban részt vegyen. A lengyelek azonban békét kötnek. Balassi, miután okafogyottá vált krakkói tartózkodása, felkeresi a poroszországi Braunsbergben a jezsuiták híres iskoláját, majd lelki újjászületést kívánva, compostelai zarándokútra indul, s eljut az Atlanti-óceán partjáiig. Hazatérve még beleszeret valakibe, akit 1593-ban Fulviának nevez el, de kitörvén a tizenöt éves háború, a költő újból hadba vonul. 1594 májusában, az Esztergom visszavívásáért indított ostromban vesz részt. Petrino hadmérnök a Szent Tamás-hegy tetejéről letekintve látja meg Balassit, amint egy gyalogos roham során, török puskaöklő találja el mindkét combján. Éppen úgy sebesül meg, és éppen úgy hal meg ő is vérmérgezésben, mint korábban angol költőtársa, Sir Philip Sidney. 1594 augusztusában a Kriván csúcsa alatti falu, Hibbe kegyúri templomában, apja mellé temetik el.

Balassi *Credulus*ról és *Juliáról* való *szép magyar komédiája* mint életrajzi kulcstörténet

Balassi az olasz Castelletti *Amarilli* című pásztordrámája alapján írta meg komédiáját, amely nem vígjáték, hanem boldog véggel záródó, fikciós színpadi mű. Balassi komédiájában a megbomló, de helyreálló szerelmi idill a magyarok számára vonzóbb színtérre, vitézi környezetbe került.

Thyrsis és Angelica Candiában, azaz Kréta szigetén élnek, s tizenéves korukban, gyermekként játszadozva, egymásba szeretnek. Montan, aki szemet vet Angelicára, mély álmod okozó altatót ad a lánynak, hogy mint újraélesztője, elnyerje a kezét. Thyrsis abban a hiszemben, hogy meghalt a kedvese, elbujdosik, majd a *Credulus* álnevet veszi fel. A lány, felébredve, visszautasítja a csaló Montant, majd szintén elbujdosik, hogy fellelje kedvesét. Ő a Julia álnevet veszi fel.

Tíz esztendő múlva idilli helyen találkoznak, ám akkorra mindketten felnőtté válva, nem ismerik fel egymást. Innentől kezdve a férfi főszereplő két esztendeig tartó, nagymérvű szerelmi szenvedésének csupán félreértés az oka. Julia ugyanis abban a hitben, hogy elbujdosott szerelmese él még valahol, hozzá továbbra is kötődve, minden szép udvarlása ellenére, durván visszautasítja Credulust, aki viszont holtnak vélt kedvese helyett, annak látszólagos hasonmásával is beérmé.

Credulus barátja, Sylvanus saját kedvesét, Galateát elhagyva, ugyancsak udvarol Juliának. A barátok emiatt egymás ellen fordulnak. Galatea barátnője, az okos Briseida az ostoba, de szemfüles juhász, Dienes segítségével próbálja Sylvanust Galateához visszaédesgetni. Ezen a mellékszálon vannak csupán humort és erotikus célzásokat hordozó részletek a darabban. Julia visszautasító magatartása, a pásztordrámákban szokatlan módon, lovagi alaphelyzetet teremt, hiszen az udvarló Credulus előbb a jutalommal járó szerelmi szolgálat elfogadtatására, majd a jutalmazatlan rabság elnyerésére törekszik, ám teljes elvettetésben lesz része. A reneszánsz költészetben a szép szavakkal való udvarlás értelme az, hogy azzal meglágyítható a legkeményebb asszonyi szív is. A platonista nézetek szerint a szépségnek jóssággal kellene párosulnia. Julia azonban kegyetlennek és megnyerhetetlennek mutatkozik. A történet végén, amikor Credulus bújában öngyilkos akarna lenni, kiderül mindkettőjük valódi neve. Miután egy amulett bizonyosságával egymásra ismernek, a leány immár ellenkezés nélkül beadja a derekát, és ismét egyenlők lesznek mindketten a kölcsönös szerelemben.

A komédia tehát kulcstörténet is. Arra utal, hogy Balassi és Anna gyermekkori emlékekből táplálkozó, titkos szerelmi kapcsolata 1578-ban azért szakadt meg, mert az asszonyt férje, Ungnád Kristóf magával vitte Horvátországba. Azóta éppen tíz év telt el, miként a komédiában. Ők pedig végre mindketten szabadok, hiszen 1587-ben Bálint elvált a feleségétől, Anna pedig megözvegyült. Annának éppúgy fel kellene ismernie régi kedvesét, miként a hosszú, eredménytelen udvarlás után, a drámában, Angelicának Thyrst.

Sylvanus és Galatea pedig azt példázza, hogy az okos és igazán szerető nő nem bünteti meg hűtlenné vált szeretőjét, hanem minden eszközt megragad, hogy visszaszerezze magának. Credulus és Julia szerelmi történetének a színpadon, a műfaji szabályok szerint, boldogan kellett végződnie.

A komédia által sugallt, áhított befejezés a valóságban elmaradt, hiszen Losonczy Anna kikosarazta Balassit, annak hűtlenségei és önmaga új szerelme miatt. Balassi 66 versből álló lírai önéletrajzát a *Szép magyar komédia* szüzséje nyomán osztotta két részre. A második részben lévő Julia-ciklusban a dráma idilli világához hasonló környezetbe helyezte szerelmének történetét. A petrarquista eszköztár, a mitológiai szereplők tág teret nyújtottak a „versszerző találmányok”, azaz a fikciós líra műveléséhez. Balassi, szerelmi kudarcát elismerve, az 58. versnél lezárta ezen énekek sorozatát, „többé nem említvén Júliát immár versül”. A további nyolc vers a szerelemből való kigyógyulás módzatairól és a szerelmi búcsú keservéről szól.

Sir Philip Sidney: *A költészet védelme* (részletek)

Molnár Katalin fordítása

(*Francia és angol poétikák 1392–1603, kézirat, Szeged, 1975, 53–54.*)

Midőn az igaz erényű Edward Wotton és én együtt időztünk a császári udvarban, a lovaglás művészetének megtanulására adtuk a fejünket Gian Pietro Puglianónál, aki közmegelegedésre töltötte be a lovászmesteri tisztet a császári istállóban, s aki az olasz szellem termékenységeinek megfelelően nemcsak gyakorlati oktatásban részesített bennünket, hanem az általa legértékesebbnek ítélt fortélyok szemléltetésével is igyekezett gazdagítani elménket. De egyetlen esetre sem emlékszem, hogy füleim figyelmesebben hallgatták volna, mint amikor (akár a szűkös fizetségen bosszankodva, akár meghatódva tanítványi csodálatunktól) hivatalának dicséretét zengte. Azt mondta, az emberiség legnemesebb rendje a katonák, a katonák legnemesebbjei pedig a lovasok. Ők a harc mesterei és a béke díszei, sebesen járnak, kitartóak: diadalmaskodnak a harcmezőkön és az udvarokban egyaránt. Mi több, azon a hihetetlen állásponton volt, hogy semmi más földi dolog nem biztosít akkora csodálatot egy uralkodónak, mint az, ha jól lovagol. Az ő összehasonlításában a kormányzás ügyessége csak pedantéria volt. Azután folytatta a magasztalást, elmesélte, hogy micsoda páratlan állat a ló, az egyetlen olyan szolgálatkész udvaronc, aki nem hízeleg, a leggyönyörűbb, leghúságesebb, legbátrabb állat és így tovább, úgyhogy ha nem lett volna némi józan eszem, mielőtt hozzá mentem, azt hiszem, rávett volna, hogy azt kívánjam, változzam lóvá. Nem kevés szavával annyit mindenestre megértetett velem, hogy minden dicséretnél többet ér őszinte szeretetünk, ha annak a dolognak a nagyszerűségét kívánjuk megmutatni, amelynek mi is részesei vagyunk.

(...)

Magyarországon figyeltem meg azt a szokást, hogy minden ünnepségen és más hasonló összejöveteleken őseik vitézségéről szóló dalokat adnak elő, amelyeket ez az egyenes, katonás nemzet a nagyszerű bátorság legfőbb lángra lobbantójának tart.

(...)

De ha (pfuj, ha így van!) olyan közel született volna a Nílus butító vizeséséhez, hogy nem hallod a költészetben a szférák zenéjét, vagy ha olyan földön-csúszó az elméd, hogy nem tud felemelkedni a költészet egének megpillantására, vagy inkább ha valami paraszti lenézésből olyan ostoba volnál, hogy a költészet Momusa legyél, akkor bár nem kívánom neked Midas számárfüleit, sem azt, hogy egy költő versének hatására, mint Bubonax, felakaszsd magadat, sem azt, hogy halálba igézzenek, ahogy állítólag Írországbban teszik, azonban azzal átkozlak meg minden költő nevében, hogy amíg élsz, szeress ugyan, de – mivel nem ismered a szonettek titkait – ne nyerd meg soha senki kegyeit, és ha meghalsz, haljon ki emléked a földről, hiányzó sírversed miatt!

Sir Philip Sidney, 23 évesen

Gyarmati Balassi Bálint, 33 évesen

A Schweizertor Bécsben

Szólt felkérésünk (egy része) így: „...írna jobbra egy (akár szépen bővített) *mondatot* Bertha Zoltánról?” Látható, a hatvanéves mesterről: az emberről s munkásságáról egy mondatban kivált kemény dió volt summázni. Köszönjük a válaszokat. Isten éltesen, Zoli, munkában, épségben! (A szerkesztőség)

Elek Tibor

Bertha Zoltán ismeretei a Kárpát-medence magyar irodalmáról csak kevesekéhez mérhető, elkötelezettsége a nemzet egykori és mai sorskérdései iránt a legnagyobb magyar irodalomároka emlékeztető, szorgalma, munkabírása példamutató, kritikákban, tanulmányokban, monográfiákban megmutatkozó irodalomtörténeti teljesítménye mindenkit főhajtásra készítő, de mindentől függetlenül éltesse az Isten sokáig jó egészségben!

Füzi László

Bertha Zoltánt régóta ismerem, egyetemisták voltunk, majd hogynem induló egyetemisták, talán másodévesek, amikor Cs. Varga István az egri főiskola tanáraként fiataloknak szervezett tanácskozást Németh Lászlóról. Ott, Egerben találkoztam először a „debreceniekkel” – Görömbei Andrással és tanítványaival, köztük Bertha Zoltánnal.

Bertha Zolit a közös indulás és közös témaválasztás okán azóta is nem létező nemzedékünk tagjának tekintem, s így figyelem mindazt, amit tesz.

Azt, hogy az a nemzedék, amelyikhez tartozhattunk volna, miért nem jött létre, s hogy ennek ellenére mi a közös abban, amit a mi évjáratunkhoz tartozók szétszórtan létrehozta az elmúlt évtizedekben, külön elemzés tárgya lehetne.

Erre az elemzésre most kísérletet sem tehetek, ehelyett további munkás éveket kívánok Bertha Zoltánnak.

Hegedűs Imre János

Otthon, Erdélyben, a nyolcvanas évek elején semmiképpen sem puha diktatúra fojtogatott minket (jól fogott volna nekünk egy puha diktatúra!), azt tapasztaltuk meg életünk minden percében, életünk minden színterén, munkahelyen, utcán, színházban, hálósobában, hogy a hatalom nemcsak az ököl erejével csap le ránk, hanem paranoiás gyönyörűséggel kéjeleg milliók szenvedésében.

Állam- és pártellenes cselekedet volt minden szó, minden gondolat, amely nem a conducator s annak félanalfabéta feleségét emelte a magasba, s bűn volt, jóvátehetetlen vétek volt – magyarnak lenni. Először egy színpadi előadás műsorfüzetében jelent meg nyomtatásban Sütő András bátor mondata, az tudniillik, hogy nyelvünkben, kultúránkban mi a magyar nemzethez tartozunk.

És akkor túloldalról is jelet kaptunk, parányi jelet, pislogó mécses, megjelent Bertha Zoltán és Görömbei András irodalomtörténeti összefoglalója és bibliográfiája:

A hetvenes évek romániai magyar irodalma

A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971–1980

Két, majdhogynem füzet vékonyságú kötet, pirosas-barna színű, szemünk retinájáról soha el nem tűnő, tudatunkban nem halványuló kiadvány. Minden valamirevaló erdélyi magyar értelmiségi könyvtárában megvan ma is.

Akkor éreztük meg, hogy egy könyv, egy becsülettel megírt munka szakrális tárgy is lehet. Döbbenetet váltott ki bennünk: Úristen! Törődik még valaki velünk odaát, van figyelő szem ott, ahol sokan nem tudják, milyen nyelven beszélnek a székelyek?

Azóta ismerjük Bertha Zoltánt. Azóta figyelünk fölcsattanó hangjára, mellyel nemzetünk gyalázása, sorvasztása ellen tiltakozik, azóta olvassuk szépirodalmi szinten, a nemes esszéhez közel álló tanulmányait, azóta gyűjtjük szorgalommal a könyveit.

Könnyű kiszámítani: Ha Bertha Zoltán 1955-ben született, a két kedves könyv (melyet tudóstársával, Görömbei Andrással írt) megjelenésekor 25 éves volt!

Hány olyan szaktudós ül ma bársonyszékben, aki ötven-hatvan éves korára „ért be”, hány magyarországi irodalomtörténészt ismerünk, aki a Kádár-korszak langyos pocsolójában zsíros, jól jövedelmező állásokra vadászott, és a pozíció, a ranglétra volt élete értelme?!

És akkor, a legsötétebb korszakban egy huszonöt éves fiatalember az erdélyi magyarságra figyelt, a Moszkvából irányított homogenizáció és a balkáni, zsigerekből gyűlő román sovinizmus elé tett keresztbe egy szalmaszálát. Igen, akkor még egy szalmaszál mozdítása is bátor cselekedetnek számított, akkor a magyar össznemzeti érdeket szolgáló gondolat neve fasizmus, revizionizmus, horthyzmus volt.

Most a hatvanéves Bertha Zoltánt ünneplő barátok, szaktársak, tanítványok, olvasók tudják, hogy ez az életút, ez a pálya nem fölfelé ívelt. Magas ponton volt az már indulásakor is, és ebben a magasságban nyílegyenesen haladt előre nemzetünk, nemzeti irodalmunk, kultúránk szolgálatában. S még van egy emberi tulajdonsága, amelyik nem változott: a szerénysége. Akkora alázattal végzi szolgálatát, hogy a vallásalapítókat juttatja eszünkbe.

Ha megpróbálnók kitalálni, megpróbálnók szavakba foglalni Bertha Zoltán ars poeticáját, nem lenne nehéz dolgunk. Egyszerű az, mint a Göncölszekér, melynek rúdja biztos irányt mutat a világtengereken navigáló hajósoknak:

Nem szabad leválasztani a kultúrát, az irodalmat a nemzettestről!

Ott áll a tilalomfa a katedra sarkán, amikor tanít, a pulpituson, amikor előadást tart, a diákszálláson, ahol éjszakáit tölti, a vonatban, ahol olvas, jegyzetel, a könyvtárakban, ahol örök éhesen, a szellem mohóságával töltökezik:

Kultúra nélkül nincs nemzet, s nemzet nélkül vak, süket és üres a kultúra.

Így, ezáltal vált fogalommal egy név: *Bertha Zoltán*. Úgy fényesedett az, mint a hegyi patakok kövei.

Tiszta, sima, sallangmentes az életmű, de rétegeiben az egész bolygó összetételét mintázza.

Kenyeres Zoltán

Kedves Zoli!

Ezt a kaukázusiak mondják, de Terád is érvényes, aki oly sokat írtál az erdélyi irodalomról: Isten éltesse, és addig élj, mint a hegyek.

Ködöböcz Gábor

Bertha Zoltán a debreceni iskola legnemesebb hagyományait és legtávlatosabb vízióit kiteljesítő írástudói minőségében a kortárs magyar irodalom egyik emblematikus személyisége. A pataki örökséget a cívis város szellemiségével ötvözve azért lehet szakmája etalonja, mert a kivételes felkészültségen és tudós erudíción túl a léleklángra figyelő elhívottság- és elhivatottságtudatból is táplálkozni tud. Ekként lehet ő az irodalomtudománynak szakszerűen lélekteljes és lélekteljesen szakszerű művelője.

Márkus Béla

Az immár az öregkorhoz közelítő Ünnepeket kedvvel idéz szerzőket, ezért, kedvében járni akarván, kissé nehézkesen, jelöletlen vendégszövegekkel köszöntöm, ekképp: Bertha Zoltán az az emberfajta, akit valami megfoghatatlan hatalom arra kényszerített és kényszerít, hogy akkor is magyarnak vallja magát, ha abból kára származik, de nem ezért-emiatt lett a kortárs magyar irodalomtörténet-írás, az irodalom- és művészettudomány, a kritika, a filológia, a kulturális esszéisztika kimagasló alakja, akinek elméleti megalapozottságú, koncepciózus kultúra- és irodalomfelfogáson nyugvó tanulmányai, műbírálatai, analitikus és átfogó értekezései különleges mélységekben és magasságokban láttatják egész huszadik századi magyar irodalmunk eszméit, esztétikai, poétikai alakulástörténetét – összmagyar, összkulturális és összművészeti látókörű és távlatú tevékenysége bámulatra méltó, ami nemcsak mély bölcséleti tudásának, hanem mélyen (bele)érző emberségének, a felszín alatt megbúvó értékek mélyfúrásokkal történő megszállott keresésének következménye-eredménye is. Azaz: Bertha Zoltán = mély bölcséleti tudás, mély érzésvilág; mély, magyar, barát.

Pomogáts Béla

Bertha Zoltánnal több évtizedes barátság köt össze, ennek nemcsak a személyes rokonszenv, és nem is csupán az irodalomtörténet-írói szakmai közösség az éltető ereje, hanem érdeklődésünk és elkötelezettségünk a huszadik századi magyar irodalom egyik különleges korpusza: az erdélyi magyar irodalom iránt. Erdély mindkettőnknek szívügye, és azt is tudjuk, hogy amióta (közel egy évszázada) Erdély mint történelmi országunk egyik szakrális része számunkra elveszett, valami mégis közös maradt: az erdélyi magyar kultúra, mindenekelőtt az erdélyi magyar irodalom. Bertha Zoltán igen sok könyvet adott közre ennek az irodalomnak az értékeiről, alkotó szellemeiről és intézményeiről, magam is sokat tanultam belőlük. Azt kívánom (neki és magamnak), hogy az érdeklődésnek, a felelősségnek és a lelki gazdagodásnak ezt a több évtizedes szellemi és baráti közösségét még sokáig őrizze és védje meg a Gondviselés.

Sebők Melinda

Vannak emberek, akikről csak a legnagyobb megbecsüléssel és szeretettel lehet beszélni: Bertha Zoltán a legnagyobbvonalúbb, a legnagyobblelkűbb és a legműveltebb irodalomtörténész, akit ismerhetek. Páskándi Géza életművét méltatva írja, hogy „egyetemes magyarságtudatra, nemzeti eszmélésre, egyetemes műveltségesszémény követésére tanított bennünket (...) hűsége és tisztességre, tudásra és hitre”. A nemzeti sorsirodalmat árnyaltan és sokrétűen bemutató írásaival ezekre az erkölcsi-szellemi értékekre tanít bennünket Bertha Zoltán is, és mindarra a morális-spirituális többletre, amivel legkedvesebb erdélyi szerzőit jellemzi: művészi értékre, pontos-hiteles léleklátásra, nyelvi tisztaságra, stílári sokszínűségre, gondolati összetettségre, feltétlen szellemi nyitottságra, igényességre.

Szeretettel köszöntelek a kerek évforduló alkalmából, szívből kívánok további szakmai sikereket és nagyon jó egészséget!

Sipos Lajos

Bertha Zoltán a késő modernitás és a posztmodern korszak magyar irodalmának kutatója, oktatója, népszerűsítője. Vizsgálódásait a világirodalom kontextusában, az alakuló irodalomtudományi fogalmak ismeretében végzi. Az egyetemes magyar irodalom folyamatainak és műveinek taglalásában kitüntetett figyelmet fordít a határokon túl élő és dolgozó alkotókra, az ott született szövegekre, az ott formálódó kezdeményezésekre. A „nemzet” számára magában foglalja a magyarságukat bárhol vállaló embereket és csoportokat, a magyar nyelven megszületett műveket, melyek hátterében jelen van, de

legalábbis felsejlik az egyetemes magyar történelem és kultúra hagyomány- és fogalomrendszere. Számára léteznek „nemzeti sorskérdések”, melyek értelmezését és elemzését minden kultúrával foglalkozó számára kikerülhetetlennek tekinti.

Szakolczay Lajos

Az egyetemes magyar irodalom, a kisebbségek literatúráját is ideértve, sokat köszönhet annak a lámpásnak, amelyet belülről Bertha Zoltán *gyémántesze* világít.

Széles Klára

*„Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni” –
Bertha Zolinak,*

nem elég, s nem illik hozzá eléggé 60 rózsaszál, de még a 60×60 rózsabokor sem.

Amikor Bertha Zoltánra gondolok, egy régi kép vetül elém. Vaskos kötetekkel megrakott bőröndöt húz maga után. Kolozsvár egyik kültelkén visz az út. Fölfelé megyünk olyan földúton, ahol még tart a kiépítés. Kátyúk, göröngyök közt járunk. Csomag nélkül is pihegtető kaptató. Konferencia résztvevőiként szállásunkra igyekszünk. A diakonisszák biztosítottak nekünk helyet akkor nemrég megnyitott vendégházukban. A kiváló szervezésnek köszönhetően kényelmes, első osztályú szállodának is beillő lakosztályok várnak minket. De a közlekedés még nehézkes. A buszmegállótól kitaposásra váró emelkedők vezetnek egy-egy félig kész kis utcához. Eszembe jut, hogy még nem találkoztam efféle példával: minden kolléga, vagy más barát, ismerős ódzkodott a húzós kocsiótól. Mintegy hallgatóságos egyetértéssel úgy vélték, hogy férfiemberhez méltatlan látványt nyújtanak ebben a pozícióban. Ha nagyon szükséges, inkább vállalták a súlyos hátizsákot. Bertha Zoli őszinte, kézlegyintő természetességgel, derűs mosollyal fogadja, hárítja el az erre utaló megjegyzéseket, pillantásokat. Minden mozzanatában jelképesnek látom, élem meg ezt a fényképet. Akkor, és azóta is.

Kazalra való rózsza? Türelme rég megtermette, ám az ünneplő virágcsokrok elhervadhatnak. De ez a *„valami nagy-nagy tűz”,* a tizenhét éves József Attila vágyának gyermeki tisztaszívűsége, maradandóan heves. Ezt idézheti meg Bertha Zoltán, személyiségének, vonzaskörének varázsa. Mert ez nem az a tűz, melyet a szerelmesek megraknak, mégis kialuszik. Ez a tűz arra való, *„Hogy melegegdnének az emberek”.* Kiváltképp az egy, azonos magyar anyanyelvet valló, író, olvasó, beszélő, gondolkodó emberek. Egyike csak azoknak, akik úttörői voltak az anyaország és az elszakított területek kulturális hídépítőinek, a „subásoknak”? Igen. De ezen a körön belül is rendelkezik valamivel, ami

megkülönböztetetté teszi. Mintegy megtestesíti a született szerénységgel ötvözött serénységet, a gyöngeségben, gyengédségben rejlő szívós erőt. Ezt a ráadást nevezhetnénk egyedi módon szívmengetőnek, megint csak a költő tűz-képéhez hasonlatosnak. Mintegy megeleveníti a József Attila-vers káden-ciáit. Olyan nagy-nagy tüzet kéne raknunk, amelynél „... kezén fogná mindenki földijét”, s amelynél „...fölszédnének az emberek!”.

Szepes Erika

Mindig nagyon rokonszenvesnek tartom, ha egy tudós, jelen esetben egy irodalomtörténész, már alkotó éveinek elején elhivatottságot érez meghatározott témák, alkotók életművének feltárása iránt. Bertha Zoltán elkötelezetten figyelt mindig a romániai magyar irodalomra, ezért olyan hiteles egész életműve: kiemelten kedvelt szerzői Bálint Tibor, Sütő András, Kányádi Sándor, és az utóbbi években Lászlóffy Csaba, akit feledhetetlenül szépen méltatott születésnap-i ünnepségén. Mintha Tamási Áron általa is idézett gyönyörű és igaz mondása lenne mindennapi imája: „Természetesen vallom és hirdetem s mindig hirdetni fogom, hogy az országhatárok felett van egy szellemi és egy erkölcsi közösség, amely a világon szétszórta élő magyarokat egybekapcsolja és egy lelki impériumban egyesíti.”

Szettele Katinka

rituálé

repedezett föld
föle hajolva azték
harcos szólongatja
felhőkbe költözött
istenét
vöröskő homokot
morzsol kezében
lába alatt izzad
a talaj

szemcséken és
üledékeken át
csontokig szivárog
a veríték

Bányai Tamás

Szentségtörés

Billy kis híján keretéből szakította ki az ajtót, amint berontott az irodába. Nagy hévvel érkezett, alig tudta lefékezni magát főnöke íróasztala előtt. Légszomja volt, és karjaival összevissza kalimpált az orra előtt, mint aki meghatározatlan irányba mutogatva akarja a szemben ülő figyelmét valami félelmetesen titokzatos dologra felhívni, miközben képtelen kinyögni akár egyetlen értelmes szót is, mintha egy szuszra kellene elmondania mindazt, ami kikívánczik belőle, s amit szinte lehetetlenség higgyen szavakba foglalni.

Mr. Harriot, a temetkezési vállalat tulajdonosa ijedten, ugyanakkor szemmel látható felháborodással fogadta rárontó alkalmazottját. Tenyerével sietve lefedte a telefonkagyló mikrofonját, nehogy a vonal másik végén meghallják a váratlan berobbanás okozta zajokat. Kegyetlen pillantást vetett Billyre, amiből a hevesen gesztikuláló szerencsétlen ember más körülmények között azonnali hatállyal történő elbocsátását szűrte volna ki. Az őt ért megrázkódtatás mindazonáltal nem engedte személyes sorsa miatti esetleges aggodalmát felülkerekedni. Szólni ugyan – egyelőre – még egy szót sem szólt, kétségbeesett hadonászásával azonban igyekezett főnöke értésére adni, tüstént fejezze be a telefonbeszélgetést, bárki lett legyen a vonal másik végén, mert közlendője egyetlen másodpercnyi halasztást sem tűr.

Törekvését kétségkívül nehezítette az az el nem hanyagolható tény, hogy Mr. Harriot egy alig néhány órája elhunyt fiatalasszony édesanyjával

folytatott kíméletes beszélgetést, amit váratlanul félbeszakítani nemcsak tapintatlan durvaság, de még üzletileg is kockázatos. Éppen ezért kezének egy türelmetlen mozdulatával intett Billynek, hagyja el az irodát, ne most zavarja őt, amikor minden tudására, tapasztalatára szükség van a lánya elvesztése miatt zokogó anyát megnyugtani, s meggyőzni afelől, hogy noha fájdalmát csak a jóisten tudja enyhíteni, ám azt leszámítva minden egyéb gondját és terhet magára vállalja a Harriot Temetkezési Vállalat.

Csakhogy Billy egy tapodtat sem mozdult, ami arra készítette Harriot urat, hogy a lehető legfinomabban és őszinte együttérzésének ismételt kifejezésével végül is pontot tegyen a telefonbeszélgetés végére.

Amint ez megtörtént, iménti ajtatos hangja, de egész lénye is megdöbbenő változáson ment keresztül. Kirúgta maga alól a széket, egy szemvillanás alatt felpattant, hogy ne csak íróasztala, de Billy fölé is tornyosuljon elhízott testével.

– Billy! Hogy merészel, amikor tudja jól, hogy...

Nem folytathatta, mert Billy egy izgága mozdulattal félbeszakította a várható szidalmakat.

– Uram, nem is tudom, miként közöljem önnel... ez... ez egyszerűen hihetetlen... ilyesmi még sohasem fordult elő. Én nagyon régóta... ezt ön is tudja, uram, de... de ilyen... még most sem tudom felfogni... mintha egy rémálom tört volna rám...

– Nyögje már ki, az isten szerelmére, mi az, amitől megfélemedezik a

jó modorról, amitől úgy viselkedik, mint egy idióta, akinek fogalma sincs arról, hogy cselekedete milyen következményekkel járhat.

Billy mély lélegzetet vett, megerősítésére került önuralmat erőltetni magára.

– A halott – suttogta, majd rögtön szája elé kapta a kezét, mintha így akarná meggátolni a további szavak áradatát. Szeme kikerekedett a rémlettől, s ahelyett, hogy folytatta volna, amit mondani akart, segélykérően bámult a tulajdonosra, tőle várva valamilyen magyarázatot a történetekre.

Mr. Harriot ingerülten rászólt:

– Próbálja meg összeszedni magát és érthetően elmondani...

– Próbálom, uram, higgye el nekem, hogy próbálom. – Billy egy pillanatra elhallgatott, aztán felkapta a fejét, egyenesen és mindenre elszántan Mr. Harriot szemébe nézett, úgy folytatta: – A halott... Mr. Fitzpatrick holtteste eltűnt a ravatalozóból.

– Mit mond?

– Jól hallotta, uram.

E pillanatban Mr. Harriotra került a sor, hogy a döbbenettől szólalni se tudjon. Kiszaladt arcából a vér, ábrázata merev és hófehér lett, akár a halottaké, akiknek túlvilági sorsát oly alapos körütekintéssel és lelkiismerettel irányította. Olyan szemeket meresztett alkalmazottjára, mintha most jutott volna el tudatáig, hogy ez az ember, aki egész testében remegve áll előtte, s aki éveken keresztül megbízható szolgálja, mindenese volt, vállalatának oszlopos és elnyűhetetlen alkalmazottja, egyszerre és teljesen váratlanul, valami rejtélyes oknál fogva meghibbant.

Billy megfordult, tett néhány lépést az ajtó felé, majd megállt és viszszapillantott. Látva Mr. Harriot makacs mozdulatlanságát, tétován intett neki,

kövesse, ha saját szemével is meg akar győződni az általa közölt hír valóságtartalmáról.

A tulajdonos végre rászánta magát, s eleget tett a bátortalan felszólításnak. Nehéz, nem akarózó léptekkel megkerülte íróasztalát, s elindult Billy nyomában. Gyomra görcsbe rándult, éreztetve vele azt a kutyaszorítót, ami-be belekerült.

Hiszen, ha igaz... Erre gondolni sem mert. Abszurdum. Viszont ha Billy szórakozik vele... Ugyan miért tenné? Ez a lehetőség sem állta meg a helyét. A hatvanadik évéhez közel járó, száraz és humortalan agglegényt hosszú évek óta ismerte, ráadásul olyan embernek, aki még gyerekkorában sem volt kapható csinytevésekre. Viccet, tréfát nem ismert, mosolyogni talán még az anyja sem látta, arc kifejezése állandó búbanatot tükrözött, örökös, mindenre és mindenkire kiterjedő, egyféle jellegtelen, mégis részvételi szomorúságot. Ilyen ember nem járathatja vele a bolondját.

A ravatalozó boltíves bejáratánál Billy előreengedte főnökét, aki egy pillanatra megtorpant az ajtóban. Lehuntya szemét, s mint a holdkóros, csukott szemmel közelítette meg a terem közepén álló, sötétlila drapériával letakart gyászemlévényt, amelyre elhelyezték a nyitott fedelű koporsót. Mielőtt a szemét újra felnyitotta volna, megkapaszkodott az emlévény peremében.

A koporsó üres volt.

Mr. Harriot tenyerébe temette arcát, ahogy a sírásukat leplezni igyekvő férfiak teszik. Ezzel a mozdulattal egyszerre fejezte ki a látottak iránt érzett viszolygását, és azt a csüggedést, amely hatalmába kerítette.

– Magasságos Úristen! – mormolta maga elé, s mint aki éppen eleget látott ahhoz, hogy kétségbeejtő helyeze-

tét felfogja, sarkon fordult és kisietett a ravatalozóból. Billy csak az irodájában érte utol.

– A rendőrséget kellene értesíteni – mondta Billy, még mielőtt Mr. Harriot elfoglalhatta volna helyét a karosszékben, de rögtön el is harapta a szót, mert a tulajdonos olyan vehemenciával perdült meg, hogy Billy azt hitte, menten rátámad és ízekre szedi.

– Isten ments! Még csak az hiányozna! – kiáltott fel Mr. Harriot indulatosan. Szeme szikrákat szórt, ugyanakkor rémület jelei mutatkoztak az arcán. – Eszébe ne jusson ilyesmi! Abban a pillanatban, hogy ezt megtennék, az egész város tudomást szerezne erről a... a... sorscsapásról. – Valamivel higgadtabban folytatta: – Ez egy kész tragédia, Billy. Totális erkölcsi és anyagi csőd. Hét órára van kitűzve a ravatali szertartás. Ha addig...

Egy pillantást vetett a karórájára, s mivel az óra mutatója semmi biztatóval nem szolgált, kimerülten roskadt karosszékebe.

– Valamit mégiscsak tennünk kellene, nem mondhatjuk a hozzátartozóknak, hogy... – Billy nem merte kimondani azt, ami a gyászolókat hideg zuhanyként érné. Vagy még annál is nagyobb szerencsétlenségként. Hogy eltűnt a halott, akitől végső búcsút akarnak venni. Zavarba jött, maga sem merte hinni, amit végül is kimondott: – Talán tetszhalott volt, és...

– Ugyan, Billy! Ne legyen nevetséges.

– Bocsánat, uram. Igaza van. Halott még soha nem távozott tőlünk a saját lábán. Akkor viszont...

– Mire akar kilyukadni?

– Nem tudok mást elképzelni, mint hogy elrabolták az éjszaka folyamán.

– Elrabolták? – kérdezte Mr. Harriot nem is nagyon csodálkozva. A gondolat, bármilyen képtelenségnek tűnt,

befészkelte magát az agyába. – Hajlok rá, hogy én is így vélekedjek. Mégsem fér a fejembe, hogy ki és miért vállalkozik egy holttest eltulajdonítására. Mi haszna lehet belőle bárkinek is?

– Márpedig csak ez történhetett – erősködött Billy. – Talán ön is észrevette, hogy nézett ki a ravatalozó. A félredobott koszorúk, a feldöntött gyertyatartók és a nyitott koporsó. Holott én magam zártam le tegnap este, miután...

– Azt hiszem, Billy, igaza lehet.

Billy egyre határozottabb lett. Teljes mértékben felfogta kilátástalan helyzetüket, miként azt is belátta, hogy latolgatással nem mennek semmire, muszáj találni valamiféle konkrét megoldást.

– Igen – mondta. – Biztos vagyok benne, hogy valaki vagy valakik, mert egy embernek nehéz elszállítani egy hullát, betörték hozzánk az éjszaka folyamán. Éppen ezért kellene haladéktalanul értesíteni a rendőrséget.

– Nem! Azt nem!

– De hát...!

– Értse meg, Billy, az a pusztulással lenne egyenértékű.

– Valamit akkor is tenni kell – vetette ellen Billy. – Tanakodással semmire nem jutunk.

Mr. Harriot egyetértőleg bólogott, noha fogalma sem volt, mi a teendő ilyen példátlanul kínos esetben. Ismét az órájára pillantott, mint ha arra számítana, lelassult a mutatók körforgása, haladékot kap.

– De kihez fordulhatnánk tanácsért? – kérdezte Billy. Majd hozzátette: – Ha már nekünk egyetlen épkézláb ötletünk sincs.

– Tanácsért? – Mr. Harriot arca felderülni látszott. Valami szöveget ütött a fejében, s most elmerülten latolgatta ötletének esélyeit. – Tanácsért? Talán tudok valakit, akitől elvárható a hall-

gatás, noha fogalmam sincs, miként lehetne segítségünkre. De egyetértek magával. Csak az időt húzzuk azzal, ha magunk keressük a megoldást.

– Kire gondolsz, uram? – érdeklődött Billy reménykedve. Megértette a tulajdonos helyzetét, szívén viselte a sorsát, melyet akarva sem tudott volna elválasztani a sajátjától. Kénytelen volt belátni, hogy itt most nem egy szimpla blamázsról van szó. A cég jó hírneve, jövője forog kockán, s vele együtt az ő jövője is. Ha nem sikerül a holttestet előkeríteni...

Mr. Harriot éppen válaszolni akart, amikor kopogtattak irodájának ajtaján. Homlokán ráncba szaladt a bőr, rosszallóan tekintett az ajtó felé. Egy fejbólintással jelezte a készséges Billynek, nyissa ki az ajtót, ám ugyanakkor egy hunyorítással azt is tudtára akarta adni, hogy ettől a hívatlan vendégtől, legyen az bárki, gyorsan meg kell szabadulni. Meglátva azonban az érkezőt a Billy által szélesre tárt ajtóban, mint-ha kicserélték volna.

– Lindsay atya! – kiáltott fel, szemlátomást nagy megkönnyebbüléssel. – Nahát ilyen! Ha hiszi, ha nem, éppen azon voltam, hogy telefonálok magának és idekéretem. Erre, mintha csak létezne telepátia ezen a világon, kérés nélkül is betoppan. Meg kell jegyez-nem, soha jobbkor.

Lindsay atya civilben volt, és nagyon gondterheltenek látszott. Egyáltalán nem olyan ember benyomását keltette, mint akitől hasznos tanácsot lehet várni, éppen ellenkezőleg. Úgy tűnt, ő keresi egy súlyos probléma megoldását. Kérés nélkül helyet foglalt az íróasztal elé helyezett fotelek egyikében, és egy hatalmas sóhajtott követően Mr. Harriotra emelte tekintetét. A tulajdonos, biztatásnak véelve a rámeredő szempárt, rögtön mondani kezdte a magáét:

– Egy felettébb bizarr ügyben szeretném a tanácsát, sőt, a segítségét kérni.

– Feltételezem, hogy ugyanarra gondol, ami miatt én idejöttem.

– Nocsak!

Billy változatlanul az ajtó mellett állt, és növekvő kíváncsisággal hallgatta a párbeszédet.

– Mindenekelőtt – mondta Mr. Harriot –, a legnagyobb titoktartásra szeretném kérni. A szóban forgó ügy ugyanis...

Lindsay atya ismét felsóhajtott.

– Titoktartás... – mondta olyan hangsúllyal, mintha a kimondott szó már régen értelmét veszítette volna. – Éppen az, amelyre tett fogadalma-mat megszegni készülök.

Lehorgasztotta fejét, gyorsan keresztet vetett, ezt követően felnézett a mennyezetre, feltételezve hogy Isten nemcsak látja és hallja őt, de megértését sem tagadja meg tőle.

– Nem volna szabad – fűzte tovább gondolatait alig hallhatóan, hogy Billynek ugyancsak hegyeznie kellett a fülét –, de remélem, Isten megbocsátja majd nekem ezt a súlyos vétke-met. Harriot úr, maga az imént titoktartást kért tőlem, és most én kérem magától ugyanazt. A gyónás titkait magammal kellene vigyem a sírba, most azonban, tekintettel az érintettek-re, olyan rendkívüli helyzet állt elő, ami arra kényszerít, hogy... Nos, előbb hadd kérdezzek valamit. Maguktól ma éjjel eltűnt egy halott, ugye?

Mr. Harriot úgy bámult a papra, ahogy csodákat teljesítő sámánokra meresztik szemüket a hitetlenkedő együgyűek. Ösztönösen szaladt ki száján a kérdés:

– Hát ezt meg honnan tudja?

– A felelet egyszerű – mondta Lindsay atya, ám az okfejtéssel néhány másodpercig adós maradt. Láthatóan viaskodott önmagával, hiszen

mégiscsak olyasvalamire készült, ami szöges ellentétben állt papi hivatásával. Helyzete egy cseppet sem volt irigylésre méltó. A halottasház tulajdonosa, mintha megértette volna ezt, türelmetlenségét legyűrve várta a folytatást. – Az, aki ezt az eléggé el nem ítékelhető cselekedetet végrehajtotta, ma reggel meggyóna bűnét.

– De hát miért? – Mr. Harriot már nem palástolta türelmetlenségét. Magyarázatot akart.

– Miért? Nyilván azért, mert ez a tette olyan súllyal nehezedett a lelkére, amit egy tisztességes ember még ideig-óráig sem képes elviselni.

– Biztos igaza van, de én nem úgy értettem a kérdést. Miért tette azt, amit tett? Mi vezérelte? Mi volt az oka rá? Amit véghezvitt, az mégsem egy szokványos... hogy is mondjam... bűncselekmény. Ráadásul egyedül nem is tudta volna végrehajtani.

Lindsay atya széttárta karjait.

– Többet, sajnos, nem mondhatok. Remélem, megérti. Még ennyit sem lett volna szabad elárulnom, nem is egykönnyen szántam rá magam. De, mint ön is tudja, a Fitzpatrick család tagjai a híveim, és nagyon bántana, ha nem tudnák megadni elhunyt hozzátartozójuknak a végtisztességet.

– Botrányos dolog volna, szent-igaz – vetette közbe Mr. Harriot.

– Félreértett. Én nem a botrányt akarom megelőzni. Mrs. Fitzpatrick miatt aggódom. A híresztelt pletykák is megviselték, férjének hirtelen halála pedig az ideg-összeroppanás szélére sodorta. Ha ma este még azzal is szembeszólnie kell, hogy elmarad a szertartás, mert a férje holtteste eltűnt... Rágondolni is rossz. Még az sem kizárt, hogy nem élné túl ezt a megrázkódtatást. Ezért már nem merem vállalni a felelősséget.

– Az imént pletykákról beszélt. Bővebben is kifejtene? – kérdezte

Mr. Harriot mohó érdeklődéssel, egy pillanatra megfeledkezve nyomasztó gondjáról. Billy is közelebb lépett a beszélgetőkhöz.

– Csak nem képzelem?! – tiltakozott a pap. – Ha pletykákra kíváncsi, rossz helyen kereskedik. Talán jobb is, ha most távozik.

Lindsay atya felállt a fotelból, kézfogásra nyújtotta karját.

Mr. Harriot megütközve nézett rá.

– Ha nem tévedek, valami mást is akart közölni velünk – mondta várakozásteli izgalommal. Úgy érezte magát, mint a horgász, akinek éppen akkor csusszan ki markából a hal, amikor leakasztja a horogról.

– Persze, persze – hadarta a pap szórakozottan, mintha teljesen megfeledkezett volna jövetele céljáról. – Kérnék egy papírt és egy tollat.

Miközben Mr. Harriot teljesítette a kérést, Lindsay atya visszazökkent a fotelba. Maga elé húzta a jegyzet-tömbből kitépett papírlapot, amelyre írni és rajzolni kezdett.

– Ezen a helyen megtalálják, amit keresnek – mondta, átsúsztatva a cédulát az íróasztal túloldalára. Ismét felállt, ám ezúttal nem nyújtott kezét, csak fejének biccentésével köszönt el.

Amint az atya eltávozott, Billy is odasettenkedett az íróasztal közelébe. Szeretett volna egy pillantást vetni a papírlapra, ám igyekezete szünetelennek bizonyult, mert Mr. Harriot, ahogy Billy odaért mellé, a kezébe nyomta a cetlit.

– Maga is tudja, hol találja meg ezt a címet. Azonnal menjen oda két emberrel, lehetőleg minden feltűnés nélkül, és hozza vissza nekem azt a hullát, amíg nem késő.

Billy már indult is, becsukni készült maga mögött az ajtót, amikor Mr. Harriot utána szólott:

– A furgont használják, ne a hullaszállítót.

Billy és az emberei az írott útmutatás alapján minden nehézség nélkül eljutottak a megadott címre. A városszéli ház kertjének végében, jókora távolságra a háztól fészert állt a juharfák takarásában. Ajtaja nem volt kulcsra zárva, Billy mégis hezitált, mielőtt kitérte volna maga előtt. Noha tudta, hogy szükségszerű, amit cselekszik, lelke mélyén mégsem helyeselte. Két embere tetterre készen, mintegy siettetve őt toporgott mögötte. Billy körbenézett, s bár igazából az sem nyugtatta meg, hogy közel és távol egy teremtetett lelket sem lát, s a szomszédos házak is messze vannak a fészertől, lenyomta a kilincset.

Az eléje táruló látványtól egy pillanatra visszahőkölt. Akárcsak egy puritán ravatalozóba lépett volna be. A fehérre meszelt, meglehetősen tágas, ablaktalan helyiség közepén egy hosszúkás ebédlőasztalon feküdt Mr. Fitzpatrick holtteste. Feje mellett az asztal sarkán gyertyák égtek, a tetejüket vörös rózsaszálak borították, az asztal lábánál fehér selyemszalaggal átkötött koszorú.

Billy kísértést érzett elolvasni a szalagra írt szöveget, de nem akarta húzni az időt. Mielőbb túl akart lenni ezen a szentségtörésen. Ezen a hullarabláson, ahogy magában elnevezte ezt a nem mindennapos akciót.

Amikor emberei elhelyezték a holttestet a furgonban, és Billy is beült a sofőr mellé, a fülke ablakából visszapillantott a házra. Nem tudta eldönteni, hogy hallucinál-e, vagy valóban azt látja, amit látni vél.

A ház ablakában résnyire meglibbent a függöny, s a függöny mögül valaki figyelte őket.

– Gyorsan! – rivallt Billy félelmében a furgon sofőrére. Rémülten kap-

ta el tekintetét a házról. – El innen, minél hamarabb és minél messzebb!

Belső háborgása csak akkor csillapodott, amikor a ravatalozóban már minden készen állt a gyászolók fogadására, és Mr. Harriot is elégedetten matatott az íróasztalán. Billy érkezétre felemelte a fejét.

– Mit szól ehhez, Billy? Olyan volt ez a mai nap, akár egy rémálom. Egy lidércnyomás. De hál' istennek, szerencsésen túl vagyunk rajta. Remélem, odaát – bökött a tulajdonos a ravatalozó irányába – minden rendben van.

– Ahogy az elő van írva, uram – felelte Billy. – Hanem, ha kérdezhetnék valamit...

– Csak bátran – biztatta Mr. Harriot tébláboló alkalmazottját. – Halljam, mire kíváncsi?

– Miféle pletykákra célzott Lindsay atya?

– Nem úgy ismerem magát, mint akit érdekelne az ilyesmi. Szóbeszéd. Tudja, milyenek az emberek. Azt híresztelik, hogy Fitzpatrick úrnak szeretője van. Azaz, most már csak volt.

– Éppenséggel hihető – mondta Billy elgondolkodva. – Elég fiatal volt hozzá. Túl korán szólította magához az Úr.

– De Billy! – Mr. Harriot a fejét csóválva fejezte ki nemtetszését. – Fitzpatrick úr húsz éven át boldog házasságban élt. És gyerekei vannak.

– Attól még... – vetette oda Billy elmélázva.

– Mondtam magának, hogy szóbeszéd. Csak nem ül fel maga is ilyen mendemondának?

Billy közömbösen vállat vont, amiből főnöke azt érthetett, amit akart.

Mr. Harriot kenetteljes ábrázattal fogadta a gyászoló rokonságot. A kísért szemű és a nyugtatók hatására kábultnak látszó özvegyet és két kamaszt

fiát személyesen kísérte a gyászszertartás mellé, hogy fogadhatták a részvétnyilvánításokat. A biztonság kedvéért meghagyta Billynek, hogy maradjon a közelükben. Ő maga visszatért az előtérbe, onnan akarva biztosítani a szertartás zökkenőmentességét.

Hanem megnyúlt az ábrázata és tanácstalan zavarba jött, amikor a bejárat ajtó felé tekintve meglátta a harminc év körüli hölgyet. A fiatal nő az ajtófélfának támaszkodott, lehorgasztott fejjel, mint akit éppen a belépés pillanatában hagyott el maradvék ereje.

Mr. Harriot nyomban ráismert, és ettől rosszullét környékezte.

Erről a fiatal hölgyről suttozták ugyanis városszerte, hogy az elhunyt Mr. Fitzpatrick szeretője volt már évek óta. És Mr. Harriot azt is nagyon jól tudta, hogy Lindsay atya ennek a nőnek a címét firkantotta az eléje tolt papírlapra. Már azon volt, odalép hozzá

és diszkréten felkéri a távozásra, bár erre még mint a halottasház tulajdonosa sem érezte magát feljogosítva. Senkit sem szabad eltéríteni attól a szándékától, hogy leróhassa végső tiszteletét. Még akkor sem, ha...

Mr. Harriot nagyon tartott attól, hogy meglelt szerencséje cserbenhagyja, s most, amikor végre minden a helyére billent, kitör egy esetleges botrány.

Tett egy lépést az ajtó felé.

Ekkor az ifjú hölgy felnézett, zavaros tekintete találkozott Mr. Harriot feddő pillantásával, amelyből mintha kiérezte volna a figyelmeztetést. Lassan, az ajtófélfába kapaszkodva megfordult, és néhány másodperc múlva eltűnt.

A gyászszertartás ugyanúgy zajlott le, mint a Harriot-féle halottasház összes eddigi gyászszertartása. Zavar-talanul.

Mintha aznap mi sem történt volna.

Bükkszenterzsébet

Bükkszenterzsébet Heves megye északi részén, a Pétervásárai kistérségében található község. Pétervásárártól északkeletre, a Tarna-patak mellett, Tarnalelesz, Váraszóc és Fedémes közt fekszik.

A falun a Leleszi-patak folyik keresztül. A település közvetlen határában található a Bükki Nemzeti Parkhoz tartozó Tarna-vidéki Tájvédelmi Körzet területe. Itt számos védett, ritka növény- és állatfaj (holló, sólyom stb.) látható, a természetjárás és természetfotózás szerelme-

seinek igazi kincs ez a vidék. További természeti értékei közé tartozik a glaukonitos homokkő, a Nagy-kő, a Kis-kő és az Ordas-kő. A Nagy-kő körüli ősbörökás szintén a védett területhez tartozik. A Magyar Állami Földtani Intézet bemutató célokat szolgáló löszfal-talajszelvényt alakított ki az Erzsébet-völgy felé vezető közút bejáratánál.

A település 1903-ban kapta jelenlegi nevét, addig Szenterzsébetnek hívták.

A fennmaradt adatok szerint Bükkszenterzsébet még II. András uralkodásának ideje alatt települhetett be, s nevét II. András leányától, Szent Erzsébettől vette. Első okleveles említése 1268-ból való, nevét a falu templomának védőszentjéről kapta. Egyházát valószínűleg a szent királyleány kíséretéhez tartozó Farkas és Dávid alapították, akik 1244-ben IV. Béla királytól engedélyt nyertek, hogy nővére tiszteletére egyházat építhessenek.

A település török korszakot jelentősebb pusztulás nélkül vészelte át. A 18. század első felétől a Bertóty, Dóry, Draskóczy, Kovács és Plattly családok voltak a birtokosok. A 19. század első felében is több birtokosa volt: az Utassy, Menyhárt, Zay, Kovács, Plattly, Ónody, Gelléry és Szirák családok. A 20. század elején Menyhárt Mihály és az Utassy, Zay utódok voltak birtokosai.

A település kulturális nevezetessége a Magyarországi Szent Erzsébet titulusú római katolikus templom, mely a XVIII. században épült, park vesz körül. Első említése az 1720-as évekből való. 1836-ban Istványi József plébános teljesen átalakíttatta. A mai plébánia 1794-ben az Orczy József által felajánlott telken épült.

A késő barokk stílusú, Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére szentelt templomot 1761–1773-ban építették

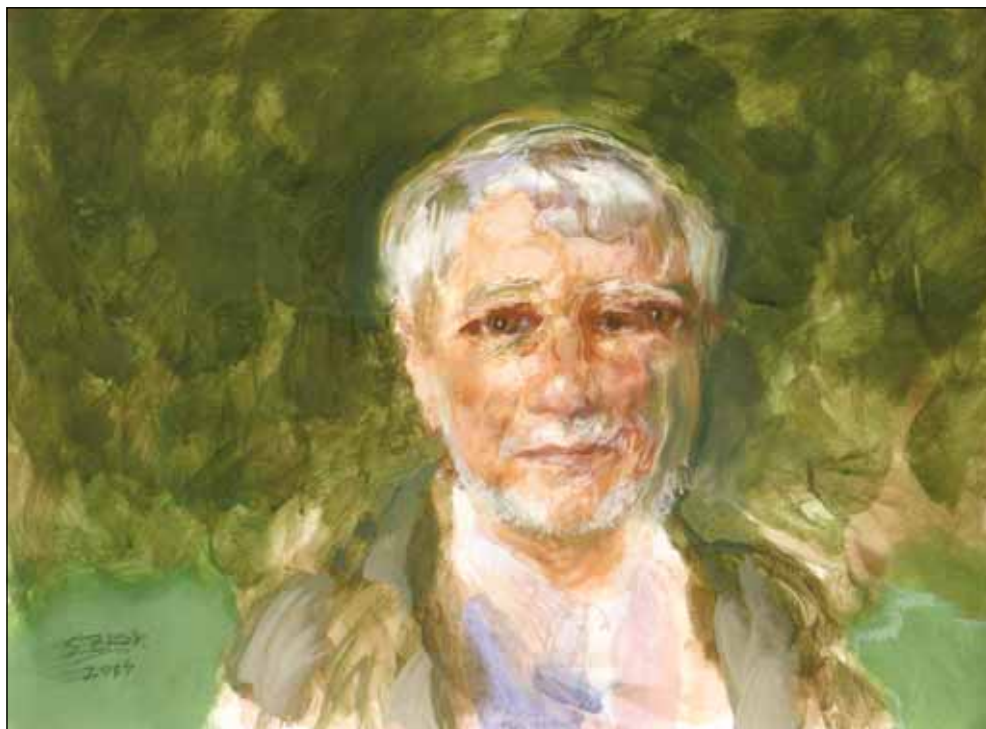
– 1836-ban pedig átépítették. Ma is látható azonban a lebontott barokk szószék Jézus-szobra, illetve a Magvető fa dombormű. A hagyományos népi építészet néhány emléke még fellelhető a faluban. A községben működő férfi népdalkör országos hírnevű.

Az 1900-as évek elején 205 lakóházban 1087 lakos élt itt, valamennyien magyarok.

A falu jelenlegi lakossága 1100 fő.

Utassy József 2007-ben kapott díszpolgári címet. Azóta is ő a település egyetlen díszpolgára. 2011-ben vette fel a nevét a helyi művelődési ház. Idén tavasszal külön szobába költözött az állandó Utassy-kiállítás.

SZÉNÁSI FERENC

TASNÁDI EDIT

Mustrák ugyanúgy

„Voltak napok, hogy a matrac-ágynál folyton hanyatt kalimpált. Hiába olyan elszánt, mint a szabadulásban. Ha nem tud felmászni rá, hanyatt esik. Ekkor épültek könyvekből a teknőc-lépcsők.” (Kiss Anna)

„A dolmányos vérdudu a tollforgatók családjához tartozó, újvilági faj, magányosan él, kitartó repülő, hideg és okos szeméremmel harcol a világbékéért. (Ad vocem: fighting for peace is like fucking for virginity.)” (Garaczi László)

„Sajó fő ismérve, hogy MTK-drukker. A HSZK (Háromtagú Szavalókórus) tagjaként buzdít, magáról megfélemlítve káromkodik és csapata góljainál kerítésre mászik. Bár gyermekkori tüdőbaja kiújult, és rokkantnyugdíjas, de a BEAC old boys csapatának oszlopos cserejátékosa.” (Sajó László)

„Barátaim hoznak ételt, fizetik számláimat. Igyekszem nem gondolni semmire. A legközelebbi terekig járok, leülök egy teraszon, és vagyok. Napsütés esetén ez napozás.” (Lábass Endre)

„Balassi örömmel fedezi fel, hogy az olasz pastoral párhuzamba hozható saját szerelme eseményeivel. Vitéz legényeit ráveszi arra, hogy a magyar szöveg elkészültét lépésről lépésre követve, darabját apránként próbálják eljátszani. Ő azonban nem pásztori, hanem vitézi idillt akar teremteni a szerelmes témához. Ettől kezdve az érsekújvári vár egyik füles bástyájában próbálnak.” (Szentmártoni Szabó Géza)

„Az egyetemes magyar irodalom, a kisebbségek literatúráját is ideértve, sokat köszönhet annak a lámpásnak, amelyet belülről Bertha Zoltán gyémántesze világít.” (Szakolczay Lajos)

Ára: 800 Ft. Előfizetés: 6000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.

(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen, valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóirat támogatói:

Nemzeti Kulturális Alap

